

2006. VIII. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088. Múzeum krt. 4. „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
Budapest, 1088. Múzeum krt 4 „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Yellowstone-Nyomda Kft.
Budapest

Tartalom

Fordításelmélet

Károly Krisztina

Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban 5

Bánhegyi Mátyás

A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból 21

N. Tóth Zsuzsa

Címek szövevénye 39

Műfordítás

Szentváry-Lukács Mariann – Albert Sándor

Egy „fordíthatatlan” főnév és fordításai 46

Forgács Erzsébet

A fordítás határaitól Esterházy Péter „nyúlkönyve” alapján 62

Fordítástörténet

Szele Bálint

A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig 78

Varga Orsolya

Radó Antal (1862-1944) fordításszemlélete 95

Konferencia-beszámolók

Sermann Eszter – Zsembery Eszter

II. Lektorai Konferencia. A fordítások értékelése és javítása az oktatásban és a vizsgáztatásban. (Monoszló, 2006. október 6-8.) . . 104

Fóris Ágota

Terminology of National Languages and Globalization (Vilnius, 2006. október 11-13.)

Terminology and Society. The impact of terminology on everyday life (Antwerpen, 2006. november 16-17.) 108

Recenzió

Élthes Ágnes

Daniel Gile: La traduction. La comprendre, l'apprendre112

Tamás Dóra

Federica Scarpa: La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica121

Montagnon Beatrix

Ĵesús Baigorri Ĵalón: De Paris a Nuremberg: Naissance de l'interprétation de conférence126**Szemle**

Gerevich Éva

Hannu K. Riikonen (szerk.) A finn fordításirodalom története131

Lukács András

CETRA – nyári fordításkutatási továbbképzés (Olaszország, Misano 2006. szeptember)133

B. Papp Eszter

A magyar mint veszélyeztetett nyelv (Szombathely, 2006. november 9–10.)135

Czékmán Orsolya

A SZOKOE VI. szaknyelvoktatási konferenciája (Szeged, 2006. november 24–25.)137**Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői****száma**139**A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek és folyóiratok** . . .143

Makrostruktúra-elemzés a fordításkutatásban*

Károly Krisztina

1. Bevezető

A szövegtani szakirodalomban a kognitív/pszichológiai irányultságú makrostrukturális kutatások középpontjában általában két elmélet áll: Mann és Thompson (1986, 1988) retorikai struktúra elmélete vagy van Dijk (1972, 1977, 1980) és Kintsch és van Dijk (1978) szövegértési és szövegalkotási modellje. A két elemzési módszer elsősorban nem a nyelvi elemek sajátosságait vizsgálja, hanem a szöveg tartalmi és funkcionális „lényegét”, amelyet a mélyszerkezet jellegű makrostruktúrában tekintenek megragadhatónak. A szöveget csupán kiindulópontnak tekintve, arra a kérdésre keresik a választ, hogy a szöveg felszíni elemei által közvetített **propozíciók** (pl. fogalmak, tények, hiedelmek) és azok **hierarchikus felépítése** milyen módon járul hozzá a globális szövegkoherenciához és a szövegfeldolgozáshoz. A megközelítést azért nevezzük makrostruktúra-kutatásnak, mert a szöveg különféle propozícióinak egymáshoz viszonyított (hierarchikus) elrendeződésének, ún. makrostruktúrájának leírását teszik lehetővé. A makrostruktúra elemzése alapján következtetéseket lehet levonni a kognitív/konceptuális „makro”-szövegszerkezet és a szövegminőség viszonyáról. A makrostruktúra-kutatásban tehát a szöveg **értelemszerkezetét** vizsgáljuk és nem, mint például a műfajelemzésekben, a szöveg tartalmi és nyelvi elemeinek és egységeinek (mintegy sablonszerű vagy sematikus) lineáris szerkezeti elrendeződését.

E modellek segítségével olyan kérdésekre kaphatunk választ, amelyek nem csupán a produktum, hanem a szövegalkotási és szövegértési **folyamat** bizonyos kognitív/pszichológiai aspektusait is felölelik. Ilyen jelenségek például a műfaji megfeleltetés egyik feltételének tartott kognitív kompetencia szövegbeli megnyilvánulásai. Vagy hasonló megközelítést igényel a szöveg logikai (mély)szervezetének vizsgálata is. A logikai relációkkal a kohéziós vizsgálatokban is foglalkoznak (pl. Halliday és Hasan 1976; Halliday 1985; vagy a fordítástudományi szakirodalomban pl. Baker 1992; Englund Dimitrova 2005; Hatim és Mason 1990; Károly et al. 2000; Shlesinger 1995; Svindland 1995). A kohézióelemzések azonban elsősorban azoknak a logikai relációknak a leírására alkalmasak, amelyeket *explicit* módon, például kötőszavakkal fejtenek ki a szövegben. Csupán a kötőszavak elemzésén keresztül azonban nem lehet megismerni a szöveg teljes

* Részlet a szerző hamarosan megjelenő könyvéből: Károly Krisztina: *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

logikai szerkezetét, mivel a logikai relációk egy része nyelvi eszközökkel kifejtetlen, vagyis *implicit* marad a szövegben. E jelenség feltárására a kohéziós elemzés önmagában nem elegendő, míg a retorikai struktúra elmélet például alkalmas megközelítésnek mutatkozik.

Mann és Thompson retorikai struktúra elmélete a szöveg bizonyos részei között fennálló logikai-szemantikai **relációk által közvetített propozíciókat**, az ún. „kapcsolódási propozíciókat” vizsgálja. Ezért e megközelítést „kapcsolódási propozíció elemzés”-nek (angolul: „relational proposition analysis”) is szokták nevezni. A másik teória, a szövegértési és szövegalkotási modell kidolgozása van Dijk nevéhez fűződik (van Dijk 1972, 1977, 1980, 1981), de a modell elméleti vagy kísérleti felhasználására többen is vállalkoztak (pl. Kintsch és Greene 1978; Kintsch és van Dijk 1978; Kintsch 1988). A modell azonosítja a szöveg felszíni, **mikrostrukturális elemei által közvetített propozícióit**, feltérképezi ezek szemantikai struktúráját, és leírja azokat a mentális műveleteket, amelyek a szövegalkotást és a szövegfeldolgozást kísérik. Ez a két felfogás kognitív, pszichológiai szempontból vizsgálja a szöveget és nem nyelvspecifikus módon, ami egyben azt is jelenti, hogy bármely nyelvre (a nyelv típusától függetlenül) alkalmazhatók.

A makrostrukturális vizsgálatok a fordítástudomány és a fordítás gyakorlata szempontjából is hasznos információkkal szolgálnak. Fordítási helyzetben a pontos szövegértés és értelmezés szerepe még fontosabb, mint más esetekben, hiszen a legcsekélyebb értelmezési probléma a fordítás hibájához vezethet (Gósy 2005:381). A makrostrukturális vizsgálatok segítségével megragadható, hogy a fordító képes-e, illetve milyen mértékben képes a szöveg egészének globális értelmezésére. A folyamat, vagyis a szövegalkotási és szövegértési műveletek leírása mellett a modellek lehetőséget nyújtanak a szöveg makropropozicionális tartalmának („lényegének”) kiszűrésére is, amely lehetővé teszi a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkcionális, kommunikatív és/vagy tartalmi ekvivalenciájának vizsgálatát. Az elemzések rávilágíthatnak olyan fordítási problémákra, amely a szöveg mélyszerkezeti felépítésének félreértelmezéséből fakadnak. Az alábbiakban ezekre mutatunk be néhány példát. Az elméletek tárgyalásáról terjedelmi okok miatt le kell mondanunk, ezért ezekkel kapcsolatosan az eredeti forrásokra hívjuk fel a figyelmet (van Dijk 1972, 1977, 1980; Kintsch és van Dijk 1978; Mann és Thompson 1986, 1987, 1988; Mann, Matthiessen és Thompson 1992; a makrostruktúra-kutatás elméleti és módszertani kérdéseiről részletesen: Károly, megjelenés alatt).¹

2. Retorikai struktúra elmélet és fordítás

Bár a fordítástudományi szakirodalomban találunk utalásokat a retorikai/logikai struktúra vizsgálatának jelentőségére a funkcionális ekvivalencia megteremtésében (pl. Hatim és Mason 1990:182, 190; Nord 1997:32; Papegaaij és Schu-

¹ A cikkben előforduló szakirodalmi részleteket a szerző fordította magyarra.

bert 1988; Tirkkonen-Condit 2002) tudomásunk szerint egyelőre nem állnak rendelkezésre empirikus eredmények konkrétan a RSE fordítási célú felhasználására vonatkozóan. Ugyanakkor Tirkkonen-Condit (2002:13) például kifejezetten hangsúlyozza az RSE modell hasznosságát (különösen Mann és Thompson (1986, 1988) és Mann, Matthiessen és Thompson (1992) munkájára támaszkodva) a fordítás folyamatának megértését célzó kutatásokban, amikor az ún. „fordítói szakértelem” szerepének és jellemzőinek feltárása a cél. Rámutat arra, hogy a fordítói szakértelem egyik fontos alkotóeleme a fordító azon képessége, amelynek eredményeként képes a szöveg egészének globális értelmezésére, vagyis képes egy ún. „makro”-szemszögből átlátni annak hierarchikus retorikai/logikai struktúráját. E képesség célzott fejlesztésére az RSE igen hatékony segítséget nyújthat a fordítóképzésben, mivel lehetővé teszi a szövegek retorikai struktúrájának feltérképezését, majd az adott szövegtípusokra vagy műfajokra jellemző strukturális sajátosságok rendszerbe foglalását és tudatosítását. Bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen retorikai felépítést és milyen kapcsolódási proposíciókat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb, mivel várhatóan annál több változtatást kényszerül végrehajtani a forrásnyelvi szöveg eredeti retorikai struktúráján, hogy a célnyelvi befogadók számára is követhető szerkezetű fordítást hozzon létre.

3. A szövegértési és szövegalkotási modell alkalmazása

3.1. A modell alkalmazása az érvelő szöveg makrostruktúrájának leírására

Kintsch és van Dijk modelljét – más elemzési módszerekkel párhuzamosan – Tirkkonen-Condit (1985) az érvelő szövegstruktúra leírására alkalmazta. Elemzéseivel arra kívánt rámutatni, hogy a szövegértést és értelmezést – s ezekből fakadóan a fordítás minőségét – a szövegstruktúra és a szövegalkotók és -befogadók szövegstruktúráról szerzett tudása nagymértékben befolyásolja. Ezért vélekedése szerint a szöveg strukturális jellemzőinek tudatosítása a fordítóképzés fontos részét kell hogy képezze. Tirkkonen-Condit az érvelő szöveg szuper- és makrostrukturális² leírása mellett olyan fordítási problémákra is rávilágít, amelyek a szöveg strukturális felépítésének félreértelmezéséből vagy nem megfelelő interpretációjából fakadnak.

Tirkkonen-Condit a makrostrukturális elemzésben Kintsch és van Dijk (1978) módszerének egyszerűsített változatát alkalmazza (az egyszerűsítés szempontjairól bővebben: Tirkkonen-Condit 1985:155-156). Kiindulópontja az a

² A szuperstruktúra a szöveg lineáris felépítése (pl. bevezetés, kifejtés, tárgyalás, vagy a jelen esetben, az érvelő szövegtípus vonatkozásában: szituáció, probléma, megoldás, értékelés szerkezeti egységek egymástutánja). A makrostruktúra a szöveg értelemszerkezete, vagyis szemantikai tartalmának, proposícióinak hierarchikus felépítése.

feltevés, hogy a szöveg makrostruktúrájának azonosítása révén eljuthatunk a szöveg összefoglalásához, a szövegből készített összefoglaló ugyanis valójában a makrostruktúra konkrét megvalósulása (Kintsch és van Dijk 1978; van Dijk 1980; idézi Tirkkonen-Condit 1985:156). Az összefoglalók azonban a különböző mértékű tömörítések eredményeképp eltérő részletességűek lehetnek. A makrostruktúra több szintből áll, és az összefoglalókban megjelenő tartalom valójában a különböző makroszintek megvalósulása. A makrostruktúrában minden szint jelen van és a lehető legtömörebb összefoglaló jeleníti meg a makrostruktúra legfelső szintjét. A szövegértési és szövegalkotási modell célja annak a mentális folyamatnak a leírása, amely során a felszíni szövegből, bizonyos makroszabályok alkalmazásával az olvasó (különböző tömörségű) összefoglalót készít.

A makrostruktúra-elemzésnek vannak gyakorlati és elméleti implikációi, melyek mindegyike megjelenik Tirkkonen-Condit munkájában. Tirkkonen-Condit megítélése szerint az érvelő típusú szövegből a legnehezebb összefoglalót készíteni, mert bár sok információt tartalmaz, célja elsősorban mégsem az információk közvetítése, hanem az értékelés és az olvasó meggyőzése. Az értékelő megjegyzéseket azonban gyakran nehéz nyomon követni, könnyen elsiklik felettük a gyakorlatlan olvasó szeme. A makrostruktúra-elemzés eredményei alapján Tirkkonen-Condit gyakorlati segítséget kíván nyújtani a szöveg fő propozícióinak azonosításához, amely a fordítási folyamatban is igen fontos szerepet tölt be. Az elemzés elméleti célja pedig annak a hipotézisnek a tesztelése, hogy a makrostruktúrát valójában a lineáris szuperstruktúra korlátozza. Ezzel kapcsolatban elsősorban két kérdésre keres választ:

- 1) A szuperstruktúra-tudásra építő makrostruktúra-leírás elvezet-e olyan speciális makropropozíciókhoz, amelyek azonosíthatók konkrét szuperstruktúra-kategóriákkal (pl. szituáció, probléma, megoldás, értékelés)?
- 2) Létezik-e szemantikai hierarchia (vagyis pl. hiponímia vagy az általánostól a konkrét felé haladó struktúra) a szuperstruktúra alapú makrostruktúra-leírás makropropozíciós készletében? (Tirkkonen-Condit 1985:155)

A Tirkkonen-Condit által egyszerűsített feldolgozási modell csak két makroszabállyal dolgozik: a zéró és a törlés szabállyal. A **zéró szabály** következtében a propozíció érintetlenül megmarad, a **törlés szabály** eredményeképp pedig ki marad. Az így keletkezett összefoglalók a felszíni szövegből kiemelt kisebb vagy nagyobb mondategyütteseket tartalmaznak. Az elemzés érdekes kérdése, hogy hogyan lehet elkülöníteni azokat a mondatokat amelyekre a zéró szabály vonatkozik azoktól, amelyekre a törlés szabály. Ehhez hívta segítségül Tirkkonen-Condit a szuperstruktúra és illokúció-interakció elemzéseket. A három elmélet ötvözésének módját az alábbiakban röviden bemutatjuk.

Tirkkonen-Condit kiindulópontja az a feltevés, hogy a **makrostruktúra réteges**, vagyis több szintet foglal magába. A szöveget alkotó mondatok egymásutánja alkotja a szöveg mikroszintjét. Az első makroszint a mikroszintből származtatható. Az első makroszinthez lokális összefoglalókat kell készíteni, mégpedig vagy úgy, hogy egy mondatba (egy makropropozícióba) tömörítünk egymás-

telmes összefoglalását adják a szövegnek (pl. az utalás betoldással történő egyértelműsítésére: a *this wide range of differences* szövegrészben szereplő *this* esetében).

- (1) **10** The first level at which historians, trained in traditional history, approach women’s history is by writing the history of “women worthies” or “compensatory history”. **11** Who are the women missing from history? **12** Who are the women of achievement and what did they achieve? **13** The resulting history of “notable women,” while significant and interesting in itself, must not be mistaken for “women’s history”. **14** It is the history of exceptional, usually middle or upper class women, and does not describe the experience and the history of the mass of women. **15** It does not help us to understand the female point of view nor does it tell us about the significance of women’s activities to society as a whole. **16** Like men, women of different classes have different historical experiences. **17** The historical experiences of women of different races are also disparate. **18** In order to comprehend society in all its complexity at any given stage of its development, it is essential to take account of this wide range of differences.

(részlet Gerda Lerner ‘The Majority Finds Its Past’ című cikkéből, amely a *Current History* 1976. május, 70/416. számában jelent meg, 193-196. és 231.o.; Tirkkonen-Condit 1985:158)

Tirkkonen-Condit e stratégia mentén elemzett végig két, szigorú szempontok szerint kiválasztott angol cikket, amelyeket tipikus érvelő típusú szövegnek minősített. Az elemzések alapján a vizsgált hipotézissel kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy a makrostruktúra a szöveg lineáris felépítésétől (a szuperstruktúrától) *függetlenül* működik. A makrostruktúra tartalmazza a szöveg szemantikai „építőelemeit” (Tirkkonen-Condit 1985:184), de az építőelemeket többféle felszíni elrendeződésben lehet megjeleníteni. Érdekes kérdés Tirkkonen-Condit kutatásával kapcsolatosan az, hogy vajon az elemzési módszere által „elméleti alapon” kiragadott makropropozíciók egybeesnek-e az ol-

2. táblázat

A (1) példaszövegnek a hierarchia és a szuperstruktúra effektus következtében kialakult makrostruktúrája (Tirkkonen-Condit 1985:159 alapján)

Szuperstruktúra-elem:	Szituáció	Probléma	Megoldás	Makrostruktúra	Makrostruktúra
3. makroszint	–	–	–		
2. makroszint	–	–	–		
1. makroszint	(10)	(13)	(18)		
Mikroszint	(10) (11) (12) (14) (15) (16) (17)	(13) (18)			

vasói megítéléssel. Tirkkonen-Condit modelljének megbízhatóságát érdemes volna empirikus módon tesztelni egy olyan kísérletben, amelyben a résztvevőket megkérjük, hogy (a) válasszák ki a szövegből azokat a mondatokat/szövegrészeket, amelyeket a szöveg egészének szempontjából lényegesnek tartanak, vagy (b) írjanak egy rövid összefoglalót a szövegből (ez utóbbit hajtotta végre kísérletében Kintsch és van Dijk (1978) a modell eredeti változatával). Az olvasók választásait, illetve összefoglalóit az elemzési módszer által kiemelt mondatokkal összevetve kimutathatók lennének az egybeesések (vagy a különbségek), amelyek hasznos információt nyújtanának a modell hitelessége (validitása) és megbízhatósága szempontjából.

Bár a modell validitására vonatkozóan empirikus eredmények még nem állnak rendelkezésre, az eddigi eredmények alapján alkalmasnak ígérkezik fordítások értékelésére is (erre már láttunk példát az előző fejezetben is, ahol egy konkrét szövegrész, egy idézet funkciójának félreértelmezéséből származó fordítói hibákra mutattunk rá). A következőkben egy olyan fordítási problémára térünk ki, amely nemcsak a szuperstruktúrát, hanem az egész makrostruktúrát érinti, s ezáltal a vizsgált fordításokban a szöveg globális jelentésének torzulásához vezethet.

A Tirkkonen-Condit által vizsgált egyik angol nyelvű szövegből (Gerda Lerner: 'The Majority Finds Its Past', *Current History*, 1976. május, 70/416, 193-196. és 231; Tirkkonen-Condit 1985: Appendix 1) a fordítói vizsgára a szöveg két bekezdését választották ki (a 87. mondatától a 98. mondatig; lásd (2) példa). A vizsgázók feladata a szöveg finn nyelvre fordítása volt. A vizsgafordítások elemzése azt mutatta, hogy jelentős fordítási problémákhoz (kifejezetten hibákhoz) vezetett az, hogy a szövegrészlet két bekezdése különböző miniszöveghez³ tartozott. Ez azonban a fordítók számára nem derült ki, mert mivel csak egy szövegrészletet kellett lefordítani, egyik miniszöveg sem jelent meg teljes egészében a kiragadott részletben.

- (2) **87** All people, in every society, are assigned specific roles and indoctrinated to perform to the expectations and values of that society. **89** But for women this has always meant social indoctrination to a value system that imposed upon them greater restrictions of the range of choices than those of men. **90** During much of the historic past, some of these restrictions were based on women's function as childbearers and the necessity of their bearing many children in order to guarantee the survival of some. **91** With a declining infant mortality rate and advances in medical knowledge that made widely accessible birth control methods possible, the gender-based role indoctrination of women was no longer functional, but anachronistic. **92** Additionally, even after educational restrictions were removed, women have been trained to fit into institutions shaped, determined and ruled by men. **93** As a result, their definitions of selfhood and self-fulfillment have

³ A „miniszöveg” terminust Tirkkonen-Condit a szöveget alkotó szuperstruktúra-elemekre (pl. szituáció, probléma, megoldás, értékelés) alkalmazza.

remained subordinated to those of others. 94 American women have always shared in the economic life of the nation: in agriculture as equal partners performing separate, but essential work; in industry usually as low-paid unskilled workers; and in the professions overcoming barriers formed by educational discrimination and traditional male dominance. 95 Although the majority of women have always worked for the same reasons as men – self-support and the support of dependents – their work has been characterized by marginality, temporariness and low status. 96 Typically, they have moved into the male-defined work world as outsiders, often treated as intruders. 97 Thus, after each of the major wars in which the nation engaged, women who during wartime did all essential work and services, were at war's end shunted back to their traditional jobs. 98 As workers, women have been handicapped by direct discrimination in hiring, training and advancement, and, more profoundly, by their sex-role indoctrination that made them consider any work they did as subsidiary to their main job: wife and motherhood.

(Gerda Lerner: 'The Majority Finds Its Past', *Current History*, 1976. május, 70/416, 193-196. és 231.o.; Tirkkonen-Conditt 1985:Appendix 1)

Az 1. ábrában szemléltetjük vázlatosan a (2) szöveg szuperstruktúráját és a kiemelt szövegrészlet ebben elfoglalt helyét (a mondatokat a szövegbeli sorszámukkal jelöltük). A szövegrészlet első bekezdése a PROBLÉMA leírását tartalmazza és mellette egy mondatot a nem kívánatos SZITUÁCIÓ bemutatásából. A második bekezdés a PROBLÉMA elemet követő újabb SZITUÁCIÓ elem elejét tartalmazza. A fordítás szempontjából ez azt vonja maga után, hogy nem rajzolódik ki megfelelően a problémamegoldó struktúra és a szövegtípus jellegzetességei rejtve maradnak. A 8. miniszöveg kimaradó része fontos a PROBLÉMA komponens értelmezése szempontjából. A 74-79. mondatok írják le, hogy a fiúk és lányok mennyire eltérő módon élik meg a társadalmi szerepüket és a 80-86. mondatok mutatják be a férfiak és a nők különböző életritmusát. Ekkor következik a 87-es mondat, a kiragadott szövegrészlet első mondata, amely azt az állítást fogalmazza meg, hogy a társadalomban mindenkinek konkrét szerepek jutnak. Ez a mondat azt az olvasói véleményt közvetíti, miszerint a nők a történelemben nem éltek meg mást, mint a férfiak. A cikk írója ez ellen a nézet ellen érvel. A mondat „előhívja” az író tézisét és ezzel egy időben elindítja a PROBLÉMA kifejtését. A 88. mondatban található meg a tézis (a negatív ÉRTÉKELÉS), a 89-90. mondatok tartalmazzák az indoklást és a 91. mondat fogalmazza meg a következtetést. A 92. mondat hozzátesz még egy szempontot a negatív értékeléshez és a 93. mondat egy másik következtetést tartalmaz. A 88-93. mondatig tartó PROBLÉMA komponens azt fogalmazza meg, hogy a nők társadalmi szerepekkel kapcsolatos tapasztalatai negatívak voltak: korlátok, belenevelés (indoktrináció) és alárendeltség jellemezte az életüket. Túlzottan erősen igyekeztek beléjük nevelni, rájuk kényszeríteni bizonyos szerepeket. A fordításból is tükröződnie kellene a képzelt olvasó véleménye és az író tézise közötti különbségnek: közvetítenie kellene azt a véleményt, hogy a nők tapasztalata, a férfiaké-

1. ábra

A kiragadott szövegrészlet elhelyezkedése a szöveg szuperstruktúrájában
(Tirkkonen-Condit 1985:200 alapján)

8. miniszöveg

9. miniszöveg

Szituáció (74-87)	Probléma (88-93)	Szituáció (94-99)	Probléma (100-101)
	Első bekezdés	Második bekezdés	
A szövegrészlet (87-98)			

val szemben, negatív volt. A szövegrészlet második bekezdése a 9. miniszöveg szituáció-komponensének csak egy részét tartalmazza. A nők gazdasági életet szolgáló történelmi tapasztalatának tárgyalásával kezdődik és nem tér ki a beléjük nevelt társadalmi szerepekről szóló másik témára.

A fordítások többségében a forrásnyelvi szöveg második mondata (88. mondat) nem egyértelműen jelezte, hogy a PROBLÉMA elemet indítja el. Csupán a szövegrészlet birtokában nehéz is meglátni azt, hogy a 88. mondat a PROBLÉMA rész indító mondata. Meglehetősen különös a *But* (ford.: *De*) kötőszó alkalmazása is a részletben. Az ellentétes kötőszó ugyanis a 88. mondatban megfogalmazott negatív értékelést az azt megelőző teljes szituáció résszel állítja szembe (vagyis a 74-87 mondatokkal) és nemcsak a szituáció utolsó (87-es) mondatával. Tirkkonen-Condit adatai azt mutatták, hogy sok fordító számára nehézséget jelentett úgy fordítani a *but* kötőszót, hogy az ne hangozzék furcsának a finn célnyelvi szövegben. Voltak olyanok is, akik figyelmen kívül hagyták az ellentétes kötőszót, és a 88. mondatot a bekezdés további részével együtt a 87. mondat kifejtéseként értelmezték. Ha a kiemelt részlethez a szövegből még három mondatot hozzátettek volna, a második bekezdés bizonytalan státusza is megszűnt volna. Jelenlegi formájában ugyanis a 9. miniszöveg SZITUÁCIÓ komponensének csak egy részét tartalmazza. Ha azonban az egész miniszöveg elérhető lett volna, a PROBLÉMA komponens (100-101-es mondat) segítette volna a részlet második bekezdésének értelmezését. A kontextuális háttér nélkül ugyanis a második bekezdés nem értelmezhető történelmi megközelítésként: a PROBLÉMA komponens hiányában inkább azt a benyomást kelti, mintha csupán a jelenre vonatkozna és az első bekezdésben megfogalmazottaknak állítana példát. A szöveg további részeinek jelenléte egészen megváltoztatja a második bekezdés interpretációját.

Tirkkonen-Condit kutatása fontos eredményekkel járul hozzá az érvelő szövegtípusról és a szövegtípus fordításáról alkotott ismereteinkhez:

- az elemzések alapján az **érvelő szövegtípusra** vonatkozóan számos újszerű megállapítást fogalmaz meg:

- az érvelő szövegek hierarchikusan elrendeződő miniszövegekből állnak, amelyek belső lineáris felépítése a szituáció, probléma, megoldás, értékelés szerkezetet követi;
- az érvelő szöveg/miniszöveg a probléma komponensét kötelező elemként tartalmazza, míg a többi szuperstrukturális elem jelenléte opcionális;
- az érvelés, természetét tekintve, alapvetően problémamegoldó folyamatként értelmezhető;
- a probléma megoldását kifejtő szövegrész felépítése kétféle lehet: tömbösített vagy hullámos lineáris előrehaladás;
- az érvelő szöveg makrostrukturális szinten is négy alapvető szerkezeti elemből (makropropozícióból) áll: a szituáció, a probléma, a megoldás és az értékelés elemekből;
- az érvelő szöveg makrostrukturája több rétegből áll és a szuperstruktúra határozza meg;
- komplex elemzési módszere új **kritériumokkal** egészíti ki a szövegtípus meghatározását (illokúciós-interakciós struktúra, szuperstruktúra; makrostrukturája);
- hasznos információkkal járul hozzá a **fordítások minőségének értékeléséhez** (pl. a fordítások elemzésből származó eredmények igazolják azt a feltevést, miszerint egy szöveg strukturális sajátosságai nem azonosíthatók a szövegből kiragadott egyetlen részlet alapján; ezért, amennyiben a szöveg egésze nem áll a fordítók rendelkezésére, a szövegrészlet szerkezeti sajátosságait többnyire nem tudják megfelelő módon közvetíteni a célnyelven);
- rávilágít számos **szövegértéssel és fordítással kapcsolatos jelenségre**:
 - a szöveg alkotója és befogadója kialakít magában a szövegstrukturáról egy implicit képet, amely Tirkkonen-Condit elemzési módszere segítségével explicitte tehető, s ezáltal megmagyarázhatóvá válik;
 - a forrásnyelvi szöveg, éppúgy mint a fordítás, egymástól kölcsönösen függő szövegrészek együttese, ezért a mondatról mondatra, illetve bekezdésről bekezdésre történő fordítás helyett a szöveg „globális” megközelítése a célravezetőbb módszer, amely az olvasás során lehetővé teszi a szövegstrukturára vonatkozó intuitív meglátások, Tirkkonen-Condit terminológiája szerint az „implicit szövegstrukturális tudás” fokozatos kialakulását.

Tirkkonen-Condit elemzései csupán két szövegre korlátozódtak és kutatómódszertani szempontból kvalitatív, feltáró jellegűek, ezért megállapításai nem általánosíthatók. Értékes kiindulópontjai lehetnek azonban további olyan kutatásoknak, amelyek az adatok alapján megfogalmazott hipotézisek igazolására és a kidolgozott komplex elemzési módszer hitelességének és megbízhatóságának tesztelésére vállalkoznak.

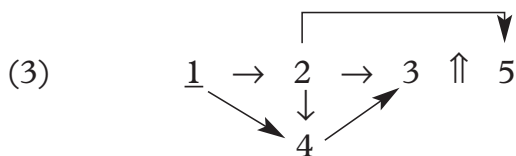
3.2. A modell alkalmazása a bekezdések felépítése és a szövegjelentés viszonyának leírására

A bekezdés, a mondat mellett, az írott szöveg fontos, az író által *tudatosan* meghatározott terjedelmű alapegysége⁴. A korai szövegtani megközelítések a bekezdést formális nyelvi és szerkezeti szempontok szerint elkülöníthető egységként értelmezték (pl. Daneš 1995; Longacre 1979), míg a későbbiekben de Beaugrande és Dressler (1981) vagy van Dijk (1980) kognitív értelemben, a szöveg értelmezése szempontjából közelítette meg a jelenséget (a különféle felfogásokat Tolcsvai Nagy (2001) foglalja össze és elemzi). Az alábbiakban ez utóbbi felfogás továbbgondolására látunk példát.

Van Dijk és Kintsch elméletét a fordításkutatásban Le (2004) alkalmazta a bekezdések, pontosabban a bekezdéshatárok megváltoztatása nyomán bekövetkező szövegjelentés-módosulások vizsgálatára. A szövegkoherencia leírására egy speciális, a szöveg alkotását és értelmezését kísérő folyamatokat feltérképező, integrált elemzési módszert dolgozott ki (erről bővebben: Le, 1996), amelynek elméleti alapját Hobbs (1985, 1990) és Daneš (1974) elmélete mellett van Dijk (1980) és Kintsch (1988, 1998) munkája képezi. Az alábbiakban Le elemzésének azon részleteire térünk ki, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a témához.

Le módszere feltérképezi a mondatokat alkotó elemek között fennálló logikai-szemantikai relációkat és leírja a szöveg mondatai közötti viszonyokat. A modell három **alapvető relációtípust** különít el: a mellérendelést (kidolgozás és párhuzam), az alárendelést és a fölrendelést (Le 2004:260). A makrostrukturális elemzést Le több lépésben végzi. A szöveg (jelen esetben egy, a *The Washington Post*-ban megjelent szerkesztői levél) elemzése alapján elsőként felrajzolja a szöveg koherencia-grafikonját, amelyről leolvashatók az egyes bekezdésekben belül elhelyezkedő mondatok közötti relációk (lásd pl. 3. példa) és meghatározható a szöveg ún. „makrostrukturális alapjai” (angolul: „macrostructural bases”. Le (2004:262) meghatározása szerint **makrostrukturális alapnak** olyan, egy bekezdésen belül előforduló mondatgyüttesek tekinthetők, amelyek a bekezdés első mondatával kezdődnek és a bekezdés utolsó mondatával végződnek vagy ugyanazon, vagy a legmagasabb (hierarchikus) szinten (beleértve az összes közbülső mondatot és végül a legfelső szinten az utolsó mondatnak alárendelt mondatokat), kivéve, ha a legmagasabb szinten párhuzam-reláció töri meg a mondatok láncolatát. Párhuzam-reláció ugyanazon szint mondatai között alakulhat ki. Ilyen esetben új makrostrukturális alap kezdődik, amelynek kezdő mondata a legmagasabb szinten a párhuzamot követő első mondat (hacsak ebben a párhuzamban nem a kidolgozás-reláció a domináns; erről bővebben: Le 2004:262-263). A jelenséget az alábbi példa (3. példa) szemlélteti, amely a fent említett szerkesztői levél első bekezdésének koherencia-grafikonját mutatja:

⁴ Tolcsvai Nagy (2001:299) a szöveg ún. mezoszintű (a mikro- és a makroszint között elhelyezkedő) értelmi és funkcionális egységének tartja.

(3) A vonatkozó bekezdés szövege:

1 Russian leaders announced with pride Sunday that their armed forces had captured Grozny, the capital of Chechnya, five months into their war to subdue that rebellious province. 2 Reports from the battle zone suggested that the Russians had not so much liberated the city as destroyed it. 3 Russian generals were having trouble finding a building intact enough to serve as temporary field headquarters, 4 and senior Russian official suggested that Grozny will never be rebuilt. 5 Grozny resembled nothing so much as Stalingrad, reduced to rubble by Hitler's troops before the Red Army inflicted a key defeat that Russian schoolchildren still celebrate.

(‘A City in Ruins’, *The Washington Post*, 2000. február 8. Idézi: Le 2004:271)

A (3) példában az 1., 2., 3. és 5. mondatok helyezkednek el a hierarchia legmagasabb szintjén. A 3. és az 5. mondat között párhuzam-reláció töri meg a mondatok láncolatát, ezt a „törést” azonban a 2. és az 5. mondat közötti kidolgozás-reláció helyreigazítja. Így a makrostrukturális alapot az 1.-5. mondatok alkotják. A makrostrukturális alapok tehát formálisan meghatározható, mondatok fölötti egységek.

Minden makrostrukturális alapnak azonosítható a **témája**. Le felfogásában a témát az a mondat képviseli, amelyik megjelöli, hogy *miről szól* az adott makrostrukturális alap (jelen esetben ez az első mondat volt, amelyet a példában aláhúzással jelöltünk). Le a makrostrukturális alap **makrostrukturáját** is azonosítja, vagyis azt a mondatot (vagy mondatokat), amely az alap lényegét fogalmazza meg: ez lesz a bekezdésben megfogalmazottak *lényege*. Ezt a funkciót az alap legmagasabb szintjének utolsó mondata tölti be, mely a jelen esetben az 5. mondat. A téma tehát az argumentáció kiindulópontja, a makrostruktúra pedig – Le értelmezésében – az, ahová végül a szöveg írója eljut, tehát a végpontja. Le a témák és a makrostruktúrák egymás után helyeződésével elkészíti a szöveg összefoglalását, majd ezt követően azonosítja a makrostruktúrák közötti (mellé-, alá-, és fölérendelő) relációkat is.

A modell rekurzív módon működik, ezért a szöveg hierarchikus szerkezete több szinten is feltérképezhető vele, és azonosíthatók benne a kulcsmondatok. Mivel – mint ezt van Dijk (1980) elmélete is alátámasztja – a makrostruktúra mondatai maradnak meg a hosszú távú emlékezetben, az egyes makrostrukturális egységek határai meghatározók a szöveg globális jelentése szempontjából. Le elemzése azt mutatják, hogy a szöveg tipográfiai szerkezetének megváltoztatása akár a **szövegtípus módosulását** is maga után vonhatja. Elemzéseiben arra hoz példákat, hogy miként válik (a) a szöveg informatív szövegből érvelő szö-

veggé, majd (b) a két szövegtípus különös keverékévé csupán azáltal, hogy megváltoztatja a szöveg bekezdéseinek összetételét.

Mindez a fordítás szempontjából azért különösen fontos, mert a fordítási stratégia kiválasztásában az egyik legmeghatározóbb szempont éppen a szöveg **funkciója** (Reiss 1976, 2000; Vincze 2004). Le Kintsch és van Dijk elméletére épülő elemzési módszere alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a fordítástudomány számára is praktikus információkkal szolgáljon a fordítás alapegységére vonatkozóan. Míg ugyanis a gyakorlatban úgy tűnik, hogy a fordítók általában megőrzik a forrásnyelvi szöveg bekezdéshatárait, valójában nem a bekezdéseket, hanem a szövegek makrostrukturális alapját kellene az értelmezés során elsősorban figyelembe venniük. Összetettsége miatt azonban kevésbé valószínű, hogy a fordítói gyakorlat részévé tud válni egy ilyen elméleti alapú elemzési módszer. Ugyanakkor Le tudományos szövegeken végzett elemzései (pl. Le 1999) azt mutatják, hogy mivel az angol és francia szövegekből álló korpuszában az esetek 80%-ában a bekezdések és a makrostrukturális alapok határai egybeestek, a bekezdések is meglehetősen biztonságosan alkalmazhatók mint a szövegértelmezés (és a fordítás) alapegységei.

Ezzel kapcsolatban azonban azonnal felmerül két kérdés. Mi történik akkor, ha a fordító változtat a mondathatárokon? Bár a bekezdéshatárok a helyükön maradnak, a megváltozott mondathatárok miatt jó eséllyel módosulhat a bekezdés jelentése. A másik kérdés az, hogy vajon minden nyelvpár esetében elvárható-e a francia és az angol nyelv esetében említett viszonylag magas szintű egybeesés? Különösen releváns kérdés ez például a magyar és az angol nyelvpár esetében, ahol jelentős nyelvi rendszerbeli és retorikai különbségekkel is számolni kell. A kontrasztív retorikai kutatások eredményeiből arra lehet következtetni, hogy feltehetőleg nem, mivel a különböző nyelvek eltérő normák szerint építkeznek a szöveg különböző egységein belül (Connor 1996; Kaplan 1966, 1987). A fordítónak tehát nemcsak az a feladata, hogy a szöveg jelentését közvetítse a célnyelven, hanem az is, hogy azt olyan formában tegye, amely (kulturális értelemben) érthető, követhető a célnyelvi befogadók számára. Nem könnyű feladat egyszerre tiszteletben tartani a forrásnyelvi szöveg mondat- és bekezdéshatárait, és a célnyelvi közönség számára „természetes” hangzású szöveget létrehozni. A bonyolult feladat ellenére igen kevés empirikus eredmény áll rendelkezésünkre a különböző nyelvek és kultúrák jellegzetes bekezdés-szerkesztési konvencióiról,⁵ amelyek segíthetnének megalapozott fordítói döntéseket hozni.

⁵ A fordításkutatás szempontjából érdemes ezek közül kiemelni Doherty (1992) tanulmányát a mondathatárok relativitásáról, illetve May (1997) elemzését a központozással kapcsolatos fordítási problémákról.

4. Összefoglalás

A kontrasztív retorikai és a fordítástudományi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a különböző nyelvek eltérő retorikai sémákkal, stratégiákkal és szövegszerkesztési normákkal dolgoznak, ezért a **szövegek logikai/retorikai és értelemszerkezetének feltárása** a fordítás szempontjából is kulcsfontosságú feladat. Bizonyos kultúrák jelentős eltéréseket mutatnak abból a szempontból, hogy milyen szerkezeti felépítést és relációkat részesítenek előnyben vagy érzékelnek könnyebben feldolgozhatónak. Minél távolabb állnak ezek a preferenciák egymástól, a fordító feladata annál összetettebb. A fenti modellek lehetővé teszik a szövegek hierarchikus szerkezetének leírását, és ezen keresztül az egyes nyelvekre, illetve szövegtípusokra jellemző tipikus struktúrák azonosítását. Mivel a szövegértést és értelmezést – s ezekből fakadóan a fordítás minőségét – a szövegstruktúra és a szövegalkotók és -befogadók szövegstruktúráról szerzett tudása nagymértékben befolyásolja, a makrostrukturális kutatások eredményei hatékonyan segíthetik a fordítóképzésben a strukturális tudatosítást.

A strukturális leírás mellett a modellek felhasználásával az is megállapítható, hogy a fordító képes-e a **szöveg globális értelmezésére**. Kintsch és van Dijk elmélete a **tartalmi** értelmezést teszi „mérhetővé” azáltal, hogy kiszűri a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg makropropozícióit, vagyis azonosítja a szövegek lényegét. Ily módon összevethető hogy a két szövegre kapott makrostrukturúra (mint a mélyszerkezet „tükre”), mennyiben felel meg egymásnak. Mann és Thompson elemzési módszerével a szövegek **funkcionális** értelmezése mérhető. A retorikai struktúra-elmélet segítségével azonosítható a szövegek fő retorikai funkciója (mint domináns kapcsolódási propozíció). Mivel a retorikai funkció határozza meg a szövegtípust és ezen keresztül a fordítói stratégiát, a szöveg retorikai struktúrájának megőrzése a funkcionális és kommunikatív fordítás fontos feltétele. Amennyiben a forrásnyelvi kapcsolódási propozíciók félreértelmezése miatt a célnyelvi szöveg retorikai struktúrája és/vagy domináns retorikai funkciója eltér a forrásnyelvi szövegtől, fennáll annak a veszélye, hogy a fordítás során a szöveg típusa megváltozik, és a célnyelvi szöveg nem tudja betölteni a kívánt funkciót.

A modellek egyértelmű elméleti és gyakorlati implikációi ellenére viszonylag kevesen vállalkoznak alkalmazásukra. A fentiekben részletezett kutatásokból az is kiderült, hogy mivel az elemzések jelentős mértékben intuitív értelmezéseken alapulnak, megkérdőjelezhető a megbízhatóságuk. Mivel azonban az emberi szövegprodukciónak és a szövegfeldolgozásnak olyan kulcsfontosságú mentális aspektusaira világítanak rá, amelyek a szövegekről és a szövegalkotásról és -befogadásról való gondolkodásban nem kerülhetők meg, a jövő kutatásainak fontos feladata e problémák megoldása, a modellek továbbfejlesztése és alkalmazhatóságuk kiterjesztése.

Irodalom

- Baker, M. 1992. *In Other Words*. London: Routledge.
- Connor, U. 1996. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daneš, F. 1974. Functional sentence perspective and the organization of the text. In: Daneš, F. (ed.) *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague: Mouton. 106-128.
- Daneš, F. 1995. The paragraph – a central unit of the thematic and compositional build-up of texts. In: Wårwik, B. Tanskanen, S-K. and Hiltunen, R.(eds.), *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference Anglicana Turkuensia* Vol. 14. Turku, Finland: University of Turku. 29-40.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London & Boston: Edward Arnold.
- Hatim, B., Mason, I. 1990. *Discourse and the Translator*. London: Longman.
- Hobbs, J. R. 1985. On the Coherence and Structure of Discourse. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University. Report No. CSLI-85-37.
- Hobbs, J. R. 1990. *Literature and Cognition*. Lecture Notes, Number 21. Center for the Study of Language and Information. Leland Stanford Junior University.
- Kaplan, R. B. 1966. Cultural thought patterns in intercultural education. *Language Learning*, 16, 1-20.
- Kaplan, R. B. 1987. Cultural thought patterns revisited. In: Connor, U. & Kaplan R. B. (eds.), *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, MA: Addison-Welsey. 9-22.
- Károly K., Árvay A., Edwards M., Fekete H., Kolláth K., és Tankó Gy. 2000. A szövegkohézió mérése a vizsgafordítások értékelésében. *Fordítástudomány* 2. évf. 2. szám, 36-63.
- Károly K. megjelenés alatt. *Szövegten és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kintsch, W., van Dijk, T. 1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* Vol. 85, 363-394.
- Kintsch, W., Greene, E. 1978. The role of culture-specific schemata in the comprehension and recall of stories. *Discourse Processes* Vol. 1, 1-13.
- Kintsch, W. 1988. The role of knowledge in discourse comprehension: a construction-integration modell. *Psychological Review* Vol. 95. No.2., 163-182.
- Kintsch, W. 1998. *Comprehension. A Paradigm for Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le, E. 1996. *Structure discursive comparée d'écrits argumentatifs en français et en anglais – De leur linéarité*. PhD disszertáció. Montréal: Université de Montréal.
- Le, E. 2004. The role of paragraphs in the construction of coherence – text linguistics and translation studies. *IRAL* Vol. 42, 259-275.
- Longacre, R. E. 1979. The paragraph as a grammatical unit. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics*. Vol. 12. *Discourse and Syntax*. New York: Academic Press. 115-134.
- Beaugrande, R. d., Dressler W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9, 37-55.

- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1987. *Rhetorical Structure Theory: A Theory of Text Organization*. California: Information Sciences Institute, University of Southern California.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No.3., 243-281.
- Mann, W. C., Matthiessen, Ch. M. I. M., and Thompson, S. A. 1992. Rhetorical structure theory and text analysis. In: Mann W. C., Thompson, S. A. (eds.), *Discourse Description: Diverse Linguistic Analyses of a Fund-raising Text (Pragmatics and Beyond, New Series* Vol. 16. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins. 39-78.
- Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Papegaaïj, B., Schubert, K. 1988. *Text Coherence in Translation*. Dordrecht, Holland: Foris Publications.
- Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der Operative Text*. Kronberg: Scriptor.
- Reiss, K. 2000. *Translation Criticism – The Potentials and Limitations*. Manchester: St. Jerome.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator* Vol. 1. No.2., 193-214.
- Svindland, A. S. 1995. Originals and translations. The case of coordination. In: Wårwik B., Tanskanen, S-K., Hiltunen, R. (eds.), *Organization in Discourse. Proceedings from the Turku Conference. Anglicana Turkuensia* 14. Turku, Finland: University of Turku. 509-518.
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative Text Structure and Translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Process research: State of the art and where to go next? *Across Languages and Cultures* Vol. 3. No. 1. 5-19.
- Tolcsvai Nagy, G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- van Dijk, T. A. 1972. *Some Aspects of Text Grammars*. The Hague, The Netherlands: Mouton.
- van Dijk, T. A. 1977. *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London: Longman.
- van Dijk, T. A. 1980. *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. 1981. *Studies in the Pragmatics of Discourse*. Janua Linguarum, Seies Maior 101. The Hague: Mouton.
- Vincze, K. 2004. Szövegtípusok és fordítás. *Fordítástudomány* 6. évf. 1. szám, 28-35.

A kanadai politikai diskurzus vizsgálata fordítástudományi szempontból

Bánhegyi Máttyás

1. Bevezető

A politika és a diskurzuselmélet kapcsolata az utóbbi kb. 15 évben egyre nagyobb érdeklődésre számot tartó, bővülő tudományterületté vált. Az alábbiakban a politika és a diskurzuselmélet kapcsolatát szövegnyelvészeti szempontból közelítjük meg. Tanulmányunkban egyrészt megkíséreljük felvázolni a fenti tudományterületeken történő kutatások két legjellemzőbb irányát: a pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítést és a szövegközpontú megközelítést, másrészt pedig az alkalmazott kutatási módszerek közül a propozícióanalízis, a szociokognitív modell és a kritikai diskurzuselemzés szintézise révén egy választási beszédet fogunk részletesebben elemezni. Célunk, hogy a forrásnyelvi politikai szövegalkotás és a fordítás révén létrejövő célnyelvi politikai szövegalkotás néhány alapvető különbségét felvázoljuk, továbbá, hogy bemutassuk a fenti kutatási módszerek integrációjának egyik lehetséges alkalmazását egy konkrét szöveg diskurzuselemzésén keresztül.

1.1. A politikai diskurzus vizsgálatának fordítástudományi szempontból jelentős főbb szövegnyelvészeti irányai

A szövegnyelvészet a politikai diskurzus és a politikai diskurzus fordításának jellemzőit számos szempontból vizsgálja. A relatíve fiatal kutatási területen a jelenleg is zajló és fordítástudományi szempontból érdeklődésre számot tartó kutatásokat értelmezésem szerint alapvetően két csoportra lehet osztani. Az egyik kutatási irány a pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítés, amely a fordítást elsősorban kultúrák közötti közvetítésként fogja fel, a másik pedig a szövegközpontú megközelítés, amely a szöveget mint a forrásnyelvi szövegalkotás folyamatát, illetve a fordítás révén létrejövő célnyelvi szövegalkotás folyamatát, valamint a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget mint produktumot és annak megértését, illetve azok olvasóra gyakorolt hatását vizsgálja. Az alábbiakban röviden ismertetjük ezen kutatási irányok alterületeit és legtermékenyebb kutatóit.

1.1.1. *Pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítések*

A pszicholingvisztikai-társadalompszichológiai megközelítések magukban foglalják nemcsak a szövegalkotás és szövegfeldolgozás mentális folyamatainak vizsgálatát (Kintsch és van Dijk 1978), a szövegalkotási stratégiák elemzését (Schäffner 1997, Schäffner és Adab 2001, Baker 2006), a szövegtudományi értelemben vett kontextus – tehát a társadalmi és szociokulturális tényezőket figyelembe vevő

kontextus hatását a létrejövő szövegekre (van Dijk 1997) –, valamint az egy adott társadalom által birtokolt ideológiát és a szövegben megjelenő, ideológiai okokra visszavezethető implicit értékítéleteket kutató szociokognitív elméletet (van Dijk 1997, Schäffner 1996), hanem ezek médiával, médiaiparral való kapcsolatát (Fairclough 1997, Bell 1998) is.

1.1.2. Szövegközpontú megközelítések

A szövegközpontú megközelítések között találjuk a pragmatikai alapú, azaz a szöveget mint a kommunikációban részt vevő partnerek interakcióját vizsgáló megközelítéseket (Chilton és Schäffner 1997), a Schäffner-féle hibridszövegek, azaz a forrás- és a célnyelvi kultúra kulturális és politikai különbségeiből eredő kvázihelyességet tükröző szövegek létrejöttének vizsgálatát (Schäffner és Adab 2001), valamint a fent említett pragmatikai alapú megközelítésből kinövő, manapság nagyon népszerű kritikai diskurzuselemzést (critical discourse analysis), amely a kommunikációt a társas érintkezésben megnyilatkozó hatalmi és ideológiai összecsapások ütközőpontjaként kezeli (Fairclough és Wodak 1997).

2. A tanulmány célja

A politikai diskurzus egyik műfaját, egy népszavazást megelőző választási beszédet és annak fordítását kívánom fordítástudományi szempontból elemezni. Jelen tanulmányban az eredetileg franciául írott beszéd bevezetőjét (pontosabban a forrásnyelvi szöveg első nyolc mondatát) és annak angol fordítását (a célnyelvi szöveg első tizennégy mondatát) elemzem. Azért csak a bevezetőre összpontosítok, mert retorikai szempontból ez a rész veti fel – többek között – a beszéd témáit kijelölő tézisondatokat, amiket a beszéd további részei kifejtenek. (Mivel a választási beszédek is argumentatív típusú diskurzusok, ezért azokban az argumentatív típusú diskurzusok bevezetőjére jellemző retorikai lépéseiket lehet felfedezni. A retorikai vonatkozásokkal jelen tanulmányban terjedelmi korlátok miatt nem fogok részletesebben foglalkozni. Bővebben lásd például: Arisztotelész, Campbell, Dolan és Dumm, Gale, Piotrowski és Sowell tanulmányait.

A tanulmány célja annak megállapítása, hogy a politikai szövegek fordítása az eredeti szöveg szemantikai felépítését és a benne fellelhető értékelő predikátumokat szinte teljes mértékben követő szövegalkotási mechanizmus-e, valamint annak kiderítése, hogy a fordított szövegben az értékelő predikátumok száma és azok elhelyezkedése teljes egészében megfelel-e a forrásszöveg ilyen jellegű sajátosságainak. Amennyiben a fentiekben eltérések mutatkoznak, úgy tetten érhető a fordítás során végbemenő, ideológiai elkötelezettséget tükröző szövegalkotás, amely akár politikai manipuláció céljaira is használható.

3. Módszer

Tanulmányunkban a népszavazási beszédet és annak fordítását elemezzük három, egymáshoz szorosan kötődő szempontból:

(1) Először arra keressük a választ, hogy az eredeti és a fordított szövegben ugyanazok-e a szövegépítési csomópontok, és hogy ezek a csomópontok a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben ugyanott helyezkednek-e el. Ennek meghatározása érdekében a van Dijk-féle mikropropozíció-taxonómia (1978) segítségével kiderítjük, hol található a szövegben a fenti, szemantikai alapon kapcsolódó szövegépítési csomópontok. Értelmezésben ezek a szövegépítési csomópontok olyan szövegrészek, amelyekhez számos olyan propozíció kapcsolódik, amelyek a szövegszerveződési értelemben vett szövegközpontban lévő propozíciót különféle szociokognitív szempontból, azaz az egyéneknek a társadalom egésze által befolyásolt gondolati sémái vonatkozásában értelmezhető aspektusból mutatják be, illetve magyarázzák és közelítik meg;

(2) Másodsorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy az eredeti és a fordított szöveg tükrözhető-e egymásra a szövegépítési csomópontok köré csoportosuló propozíciókban kifejezett vélemények szempontjából: azaz, hogy a véleményt tartalmazó propozíciókat a fordított szövegben is véleményt tartalmazó propozíciók segítségével adja-e vissza a célnyelvi szöveg. Ennek elemzéséhez a szociokognitív elmélet alapján (van Dijk 1997) megvizsgáljuk a propozíciókban kifejezett véleményeket mint az értékelő tartalmú meggyőződések egy fajtáját;

(3) Harmadszor pedig a fenti két módszer eredményeit értelmezzük a kritikai diskurzuselemzés segítségével annak érdekében, hogy az adott nyelvű közösségek társadalmi és kulturális jellemzői ismeretében a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg különbségeire a szövegalkotás céljainak szempontjából választ tudjunk adni.

A fenti három módszer összekapcsolását az indokolja, hogy a politikai szövegek elemzése véleményem szerint kizárólag az adott szövegek szövegalkotásként, szövegproduktumként és szövegbefogadásként való megközelítésének és a szövegek esetében jelen lévő társadalmi, kulturális és politikai háttér ismeretének szintéziseként hozhat kielégítő és objektív eredményeket, hiszen mint azt – Ewick és Silbey gondolatait idézve – Baker (2006:19) is kifejti: „a tudás társadalmilag és politikailag jön létre” (a szerző fordítása). Tehát, az egyének által birtokolt tudás társadalmi és politikai hatások eredményeképpen alakul ki, ebből kifolyólag a forrásnyelvi és célnyelvi politikai szövegek elemzésének ki kell terjednie a fordító tudásának – jelen esetben társadalmi, kulturális és politikai ismereteinek – feltérképezésére is.

4. Jean Chrétien beszédének történelmi háttere

A fentiek tükrében a kritikai diskurzuselemzéshez és – meggyőződésem szerint – valójában a népszavazási beszéd és annak fordításának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a vonatkozó rövid történelmi háttér bemutatása.

Kanadában az 1980-ban megtartott, első népszavazás után 1995. október 30-án ismét népszavazást tartottak arról a kérdéstről, hogy a nagy részben franciaajkú Québec független tartománnyá váljon-e. A legtöbb forrás szerint a népszavazási kezdeményezés az angolajkú kanadaiak Québeckel szemben, valamint általában a franciaajkúak és a francia nyelvhasználat irányában kinyilvánított el-

lenérvése miatt indult meg ismételten. Az 1995-ben megtartott népszavazáskor a szavazólapon a következő kérdés állt: „Do you agree that Quebec should become sovereign after having made a formal offer to Canada for a new economic and political partnership within the scope of the bill respecting the future of Quebec and of the agreement signed on June 12, 1995?”; illetve franciául: „Acceptez-vous que le Québec devienne souverain, après avoir offert formellement au Canada un nouveau partenariat économique et politique, dans le cadre du projet de loi sur l’avenir du Québec et de l’entente signée le 12 juin 1995?”.

A Québec elszakadását ellenzők nyomására 1995. június 12-én, a népszavazást hónapokkal megelőzően az elszakadás mellett elkötelezett három párt, a Parti Québécois, a Bloc Québécois és az Action démocratique du Québec az akkori kanadai kormánnyal megegyezést kötött, amiben Québec elszakadása esetén a Québec és Kanada között létrejövő új gazdasági és politikai partnerség főbb, de kevésbé pontosan definiált alapelveit fektették le. A közvélemény-kutatók adatai szerint a választást megelőző hetekben először az elszakadást ellenzők tábora volt nagyobb, majd a függetlenséget követelők támogatása emelkedett 50% fölé a szavazáson részvételüket biztosra ígérő polgárok körében.

Mind az elszakadást ellenzők, mind pedig az elszakadást támogatók erős kampányba kezdtek, amelynek részeként számos politikus igyekezett az egész kanadai nemzetet megszólítani. A szorosnak ígérkező küzdelemben a média is nagy szerephez jutott. A Québec Kanadától való elszakadásával kapcsolatban megtartott népszavazás kitűzött időpontja előtt öt nappal, 1995. október 25-én 19:00 órakor Jean Chrétien, akkori kanadai miniszterelnök népszavazási beszédét egyidejűleg közvetítette a CBC News televízió francia és angol nyelven két külön csatornán.

5. Első elemzési szempont: propozícióelemzés

A tanulmányunkban alkalmazott, propozíciók megállapítására használatos propozícióelemzési modellt eredetileg a szövegértés, azaz a lineáris szövegolvasás vizsgálatára, pontosabban a szövegfelidézés mechanizmusának és a szöveg tartalmi kivonatolásával összefüggő kognitív műveletek leírására fejlesztették ki. A politikai szövegek szövegfelidézési mechanizmusával kapcsolatban van Dijk kifejti, hogy az ilyen szövegeket úgy alkotják meg, hogy a vevőt mint potenciálisan meggyőzendő befogadót tartják szem előtt (1997:9). Ebből kifolyólag a népszavazási beszédeket is úgy írják meg, hogy a befogadó figyelmét bizonyos tényekre irányítják: tehát a választás vélt vagy valós tényét, azaz bizonyos választási lehetőségeket a szöveg középpontjába állítanak. Ebből következően a fenti modell a szövegépítési csomópontok kimutatására is jól használható. Bár a mikropropozíciók megállapításának elmélete nem friss kutatás eredménye, ám mivel az elméleti háttér empirikus alapon is bizonyították, a modell meglátásom szerint biztonsággal felhasználható a fent részletezett, újszerű célra, hiszen a mikropropozíciók elemzésének módszerét és szövegolvasáskor a mikropropo-

zcióknak a befogadóban bekövetkező feldolgozását és egymáshoz kapcsolódásának módját eddig nem kérdőjelezték meg.

A Kintsch és van Dijk által kidolgozott mikropropozíciók megállapításának nyelvfüggetlen módszere (Kintsch és van Dijk 1978:367-8, 376-380) abból indul ki, hogy a befogadó az adott megnyilatkozást mindig valamilyen céllal olvasza, illetve hallgatja, ami befolyásolja a szöveg megértését, felidézését. Ezt a célt Kintsch és van Dijk tanulmányukban kontrolsémának (control schema) nevezi. Az általunk választott politikai beszéd esetében a kontrolséma a beszélő véleményének és indokainak megismerése.

A mikropropozíciós modell szerint a szöveg befogadása lineárisan történik a szöveg hallgatásakor, illetve olvasásakor oly módon, hogy a szöveg szavai szemantikai funkciójuk révén propozíciókként, azaz vagy argumentumokként (fogalmak) vagy predikátumokként (a fogalmak egymáshoz való viszonyulása) funkcionálnak a mikrostruktúrák (propozíciók és azok összefüggései) szintjén. A propozíciók egy predikátumot és egy vagy több argumentumot tartalmaznak. A befogadó az általa birtokolt tudás és az általa végzett következtetések (inference) révén a mikropropozíciók között egyrészt szövegszintű összefüggéseket, másrészt pedig a szöveg által közölt információk között logikai összefüggéseket hoz létre, amivel számára koherenssé válik a szöveg.

Ugyan Kintsch és van Dijk a mikropropozíciók megállapítása után az olvasóban lezajló szövegfeldolgozó mechanizmusok révén a mikropropozíciók hierarchikus elrendeződésének (makropropozíciók) folyamatát elemzi, mi ebben a tanulmányban megelégszünk azzal, hogy a mikropropozíciók által kirajzolt szövegépítési csomópontokat meghatározzuk, hiszen nem többre vállalkoztunk, mint annak vizsgálatára, hogy a fordítási folyamat alatt fellépő szövegalkotási mechanizmus során a fordító a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódó propozíciókban található értékelő predikátumokat átviszi-e a célnyelvi szövegbe, illetve hogy a fordított szövegben az értékelő predikátumok száma és azok elhelyezkedése teljes egészében megegyezik-e a forrásszöveg ugyanezen sajátosságaival.

A mikrostruktúrák meghatározásánál a Kintsch és van Dijk-féle elmélet által kijelölt lépéseket követtük. Ennek értelmében (1.) a szöveget propozíciókra bontottuk, majd (2.) a propozíciókat a mondatról mondatra, előrefelé haladó ciklikus szövegfeldolgozási modell szerint a szemantikailag közös argumentumok alapján egymáshoz kapcsoltuk, és táblázatba foglaltuk. Az argumentumokat (a táblázat soraiban szereplő első szavak) és a predikátumokat (további szavak a sorokban) nagybetűvel szedtük és – a könnyebb áttekinthetőség érdekében – a mondatathatárok megjelölésével tüntetjük fel: a táblázat sorainak bal sarkában látható római számok jelölik az adott mondat sorszámát, amelyben a propozíció szerepel; az „IDŐ:” megjelölés pedig az adott argumentumhoz kapcsolódó időhatározót jelzi. A francia eredeti, illetve az angol fordított szövegben tehát a következő propozíciókat határoztuk meg azok szövegben való előfordulásának sorrendjében:

1. táblázat

A francia és az angol szövegben meghatározott propozíciók

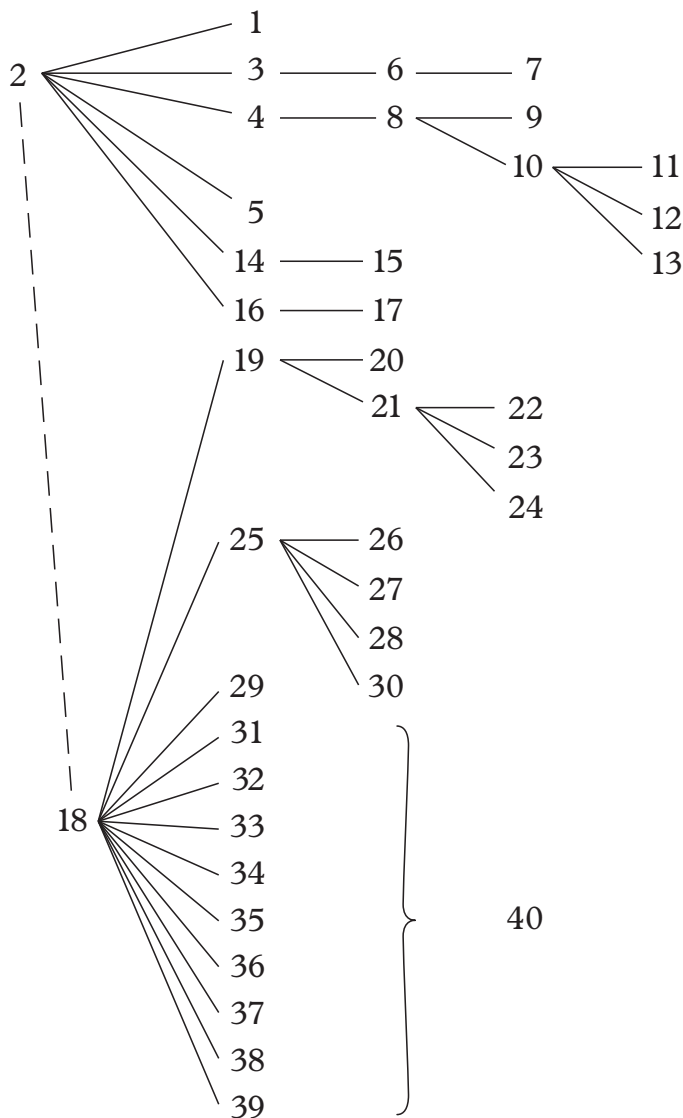
	1.	IDŐ: PREMIÈRE FOIS, MANDAT, PREMIER MINISTRE
	2.	INVOQUÉ, SPEAKER
	3.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE
	4.	S'ADRESSER, PROCÉDURE, SPEAKER, LISTENERS
	5.	IDŐ: CE SOIR
II.	6.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE
	7.	EXCEPTIONNELLE, SITUATION
III.	8.	S'ADRESSER, SPEAKER, COMPATRIOTES
	9.	COMPATRIOTES, QUÉBEC
	10.	S'ADRESSER, PARTICULAR
	11.	ONT, AVENIR, MAINS, ENTRE
	12.	AVENIR, LISTENER + SPEAKER, PAYS
	13.	IDŐ: MOMENT
IV.	14.	S'ADRESSER, SPEAKER
	15.	CONCITOYENS, CANADA
	16.	S'ADRESSER, ÉGALEMENT
	17.	CONCITOYENS, TOUS, AUTRES
	18.	CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT
	19.	CETTE, DÉCISION
	20.	PLUS, HAUT, POINT
V.	21.	DÉCIDER, AVENIR
	22.	AVENIR, QUÉBEC
	23.	IDŐ: LUNDI
	24.	CELUI, CANADA
VI.	25.	SÉRIEUSE, DÉCISION
	26.	IRRÉVERSIBLE, DÉCISION
	27.	IMPRÉVISIBLES, CONSÉQUENCES
	28.	INCALCULABLES, CONSÉQUENCES
VII.	29.	DANGER, HÉRITAGE, CANADA
	30.	CANADA, SPEAKER + LISTENER, PAYS
VIII.	31.	BRISER, CANADA
	32.	BÂTIR, CANADA
	33.	VAGY
	34.	DEMEURER, CANADIENS
	35.	NE, ÊTRE, CANADIENS
	36.	VAGY
	37.	RESTER
	38.	PARTIR
	39.	VAGY
	40.	ENJEU, RÉFÉRENDUM

	1.	IDŐ: FIRST TIME, MANDATE, PRIME MINISTER
	2.	SPEAKER, ASK, SPEAK
	3.	SPEAK, DIRECTLY
	4.	SPEAK, DIRECTLY, CANADIANS
	5.	IDŐ: TONIGHT
II.	6.	SPEAKER, DO
	7.	SPEAKER + LISTENERS, IN, SITUATION
	8.	EXCEPTIONAL, SITUATION
III.	9.	IDŐ: TONIGHT
	10.	WANT, SPEAKER, SPEAK
	11.	SPEAK, QUEBECKERS
	12.	FELLOW, QUEBECKERS
	13.	MY, 12
IV.	14.	IDŐ: THIS MOMENT
	15.	IN HANDS, FUTURE
	16.	FUTURE, COUNTRY
	17.	COUNTRY, WHOLE
V.	18.	SPEAKER, SPEAK, CANADIANS
	19.	ALL CANADIANS
VI.	20.	ISSUE, CONCERN
	21.	CONCERN, THEM
	22.	CONCERN, DEEPLY
VII.	23.	DECIDED, FUTURE
	24.	FUTURE, QUEBEC
	25.	IDŐ: MONDAY
VIII.	26.	FUTURE, CANADA
	27.	ALL, CANADA
IX.	28.	MADE, DECISION
	29.	SERIOUS, DECISION
	30.	IRREVERSIBLE, DECISION
X.	31.	DEEP, CONSEQUENCES
XI.	32.	AT STAKE, COUNTRY
XII.	33.	AT STAKE, HERITAGE
XIII.	34.	BREAK UP CANADA
	35.	BUILD CANADA
	36.	VAGY
XIV.	37.	REMAIN CANADIAN
	38.	NO LONGER BE CANADIAN
	39.	VAGY
XV.	40.	STAY
	41.	LEAVE
	42.	VAGY
XVI.	43.	ISSUE
	44.	ISSUE, REFERENDUM

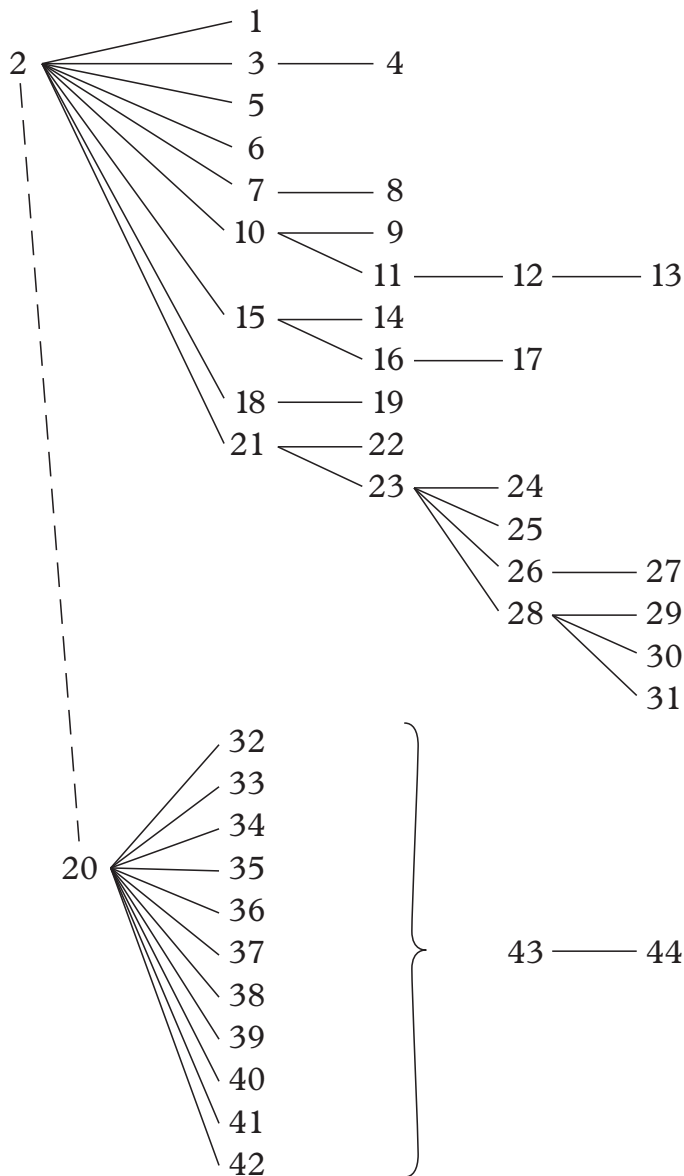
A Kintsch és van Dijk-féle ciklikus mondatfeldolgozási modell segítségével szemléletesen ábrázolhatjuk a fenti szövegek ún. mikrostruktúráját, vagy más néven a szövegekben található propozíciók egymáshoz képest való szemantikai elhelyezkedésének relációit, azaz koherenciagráfját. Mivel számunkra jelenleg elsősorban a szövegépítési csomópontok lényegesek, a francia és az angol szöveg alább látható teljes koherenciagráfját bemutató propozíciórajzban a szöveg első mondatától a szövegépítési csomópontokhoz vezető propozíciókat szaggatott vonallal jelöltük (1. és 2. ábra)

1. ábra

A francia szöveg koherenciagráfja

2. ábra
Az angol szöveg koherenciagráfja

Mint látható, az angol és a francia szövegben egyaránt ugyanazok, az egymással jelentésbelileg ekvivalens propozíciók fokalizálódnak, azaz ezek köré rendeződik nagy számú másik propozíció: a franciában a 18. predikátum, tehát CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT köré; az angolban pedig a 20. predikátum, azaz ISSUE, CONCERN köré. A 18. predikátum köré a következő propozíciók épülnek a francia szövegben:

19. CETTE, DÉCISION
25. SÉRIEUSE, DÉCISION

- 29. DANGER, HÉRITAGE, CANADA
- 31. BRISER, CANADA
- 32. BÂTIR, CANADA
- 34. DEMEURER, CANADIENS
- 35. NE, ÊTRE, CANADIENS
- 37. RESTER
- 38. PARTIR,

ahol vagy-vagylagos választási lehetőséget jelenít meg a 31-32., a 34-35., valamint a 37-38. propozíció.

Az angol szövegben hasonlóképpen a következő propozíciókat találjuk a fokalizálódott CONCERN, ISSUE propozíció körül:

- 21. CONCERN, THEM
- 32. AT STAKE, COUNTRY
- 33. AT STAKE, HERITAGE
- 34. BREAK UP CANADA
- 35. BUILD CANADA
- 37. REMAIN CANADIAN
- 38. NO LONGER BE CANADIAN
- 40. STAY
- 41. LEAVE.

Akárcsak a francia szöveg esetében, vagy-vagylagos választást jelenít meg az angol fordítás is a 34-35., 37-38., illetve a 40-41. propozíciópárok között.

Kivéve a francia nyelvű szövegben a 19. propozíciót és a hozzá kapcsolódó további propozíciókat, illetve az angol nyelvű szövegben a 21. propozíciót és a hozzá kapcsolódó további propozíciókat, amelyek valójában a népszavazást jelentő döntési helyzetet jellemzik, mindkét nyelvű szövegben a fokalizálódott propozíció és a köré rendeződő propozíciók között logikailag egyenlőségi viszony állítható fel. Tehát: a népszavazással eldöntendő kérdés (azaz a francia CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT propozíció; illetve az angol CONCERN, ISSUE propozíció) valójában (logikailag: egyenlőségi viszonyban áll a következőkkel:) fontos döntés (francia: 25. propozíció), Kanada és az ország öröksége van veszélyben (francia: 29. propozíció; angol: 32., 33. propozíció), Kanada felbomlása vagy a további közös országépítés között kell választani (francia: 31., 32. propozíció; angol: 34., 35. propozíció), eldöntendő továbbá, hogy a québeciek ezután is kanadaiak akarnak maradni vagy sem (francia: 34, 35. propozíció; angol: 37., 38. propozíció), illetve hogy Québec Kanada része maradjon vagy attól különváljon (francia: 37., 38. propozíció, angol: 40., 41. propozíció).

Alább, miután ismertettük a van Dijk-féle szociokognitív elmélet alapjait és alaptéziseit, ezeket a propozíciókat fogjuk az általuk tartalmazott véleményartalom szerint részletesen elemezni.

6. Második elemzési szempont: szociokognitív megközelítés

A megnyilatkozások véleménytartalmának elemzéséhez szükséges elméletet van Dijk dolgozta ki (Schäffner és Kelly-Holmes 1996), illetve fejlesztette tovább (Bell és Garrett 1998:21-63). A van Dijk által megalkotott és a korábbi, erősen kritizált teóriákat pontosító szociokognitív (Bell és Garrett 1998:23) elméletnek három fő pillére van:

- az egyes társadalmak vagy társadalmi csoportok által vallott ideológiák társadalmi funkciói: ez a kérdéskör egy adott társadalom által kifejlesztett és birtokolt ideológia használatának olyan általános társadalmi kérdéseire kíván választ adni, mint például az, hogy miért is van szükség ideológia megalkotására és annak használatára az emberi társadalmakban;
- kognitív struktúrák: az adott társadalom tagjainak megnyilvánulásaiban kimutatható ideológiai tartalmakat és azok felépítését elemzi. A társadalom tagjai által birtokolt kognitív struktúrákon belül megkülönböztethetünk társadalmilag birtokolt értékeket, normákat, attitűdöket, véleményeket és tudást a mentális reprezentációk különbségei révén, továbbá felállíthatunk személyes (személyekre aktuálisan jellemző) és kontextuális (adott társas szituációra jellemző) modelleket, ahol a fenti értelemben vett értékek, normák, attitűdök, vélemények és tudás kognitív szinten aktivizálódnak;
- a szociokognitív elmélet harmadik eleme pedig a fentiek verbalizációja: a diskurzív kifejezőmód és reprodukció, amely a fenti ideológiai tartalmak írásbeli vagy szóbeli társas kommunikáció során fellépő megnyilvánulásának, elsajátításának és reprodukciójának az elmélete.

Az alábbiakban a kognitív struktúrákat és azok diskurzív kifejezőmódját ismertetjük részletesebben, hiszen ez a két pillér képezhető le adott szövegek elemzése céljából. (A harmadik pillér a szöveg tágabb szociokulturális környezetéről adhat képet, aminek elemzésére a népszavazási beszéd kapcsán a jelen tanulmány nem vállalkozik.)

Van Dijk szerint (Schäffner és Kelly-Holmes 1996:8-19) minden mentális reprezentáció révén előálló propozíció alapja az egyén által birtokolt meggyőződés (belief), azaz az a mentális információ, amit az adott személy saját szemszögéből igaznak, valósnak fogad el. A meggyőződésnek két fajtája van: a tudás (knowledge) és az értékelő tartalmú meggyőződés (evaluative belief). A tudás olyan tényeken alapuló, igaz, a valósággal koherens meggyőződés, ami az adott társadalom tagjai által birtokolt és elfogadott közös, általános társadalmi tudást feltételez (ismeretanyag, kulturális tudás stb.). Az értékelő tartalmú meggyőződés viszont mentális értékelő folyamatok révén jön létre, és jellemzője, hogy nem létezik olyan objektív kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy hamis. (A könnyebb érthetőség kedvéért szeretném ezt egy nagyon egyszerű példával illusztrálni: értékelő tartalmú meggyőződés pl. az „X. Y. jó ember.” megnyilatkozás, amely az adott illető személyes kritériumrendszere szerinti személyes döntés eredményeképpen jön létre.)

Egyfajta értékelő tartalmú meggyőződés a vélemény (opinion) is. A vélemény olyan hamis vagy egyértelműen nem igazolható meggyőződés, amely morális vagy egyéb értékelés alapján jön létre. (Itt jegyzendő meg, hogy az egyének kü-

lönféle mentális reprezentációinak eltérő volta és tudásbeli különbségei miatt a vélemény és a tudás, valamint az ezek és akár az értékelő tartalmú meggyőződés közötti határvonalak elmosódhatnak.) A morális vagy egyéb értékelési szempontok kialakulásához azonban nyilvánvalóan szükséges egy, az egyénre ható társadalmi értékrend megléte és annak az adott egyén által való előzetes elfogadása és internalizációja. (Egyes esetekben azonban ebben a folyamatban szerepet játszhat továbbá az egyénnek az adott kérdéshez való affektív viszonyulása is, amire most terjedelmi korlátok miatt nem kívánunk kitérni.)

Bár a társadalmi értékrendek társadalmanként és egy adott társadalmon belül csoportonként is eltérőek lehetnek, bizonyosnak látszik az, hogy az egyének véleménye társadalmilag elfogadott alapokon nyugszik. Diskurzív szempontból a társas megnyilatkozásokban megjelenő érvelések esetében az adók az általuk megfogalmazott véleményeket mindig racionális vagy ésszerű érvekkel támasztják alá annak érdekében, hogy ezek a vélemények mások számára is elfogadhatók legyenek.

A véleményeknek két fajtája van: lehetnek személyes (personal opinions) és társadalmi vélemények (social opinions). Az előbbi alatt egy egyén értékelő tartalmú meggyőződését értjük, az utóbbi pedig egy adott társadalmi csoport által vallott és egy bizonyos kérdés vonatkozásában megnyilvánuló értékelő tartalmú meggyőződést takar. Az adott társadalmi csoportok által birtokolt és általuk elfogadott társadalmi vélemények nagyobb, komplexebb, egymással összefüggő, egymásra ható véleménystruktúráit pedig attitűdnek nevezzük.

Diskurzív kifejezésmód tekintetében a fent említett meggyőzések értékelő predikátumok formájában nyilvánulnak meg, azaz szemantikai értelemben értékelő tartalmú meggyőződést tartalmazó predikátumokként jelennek meg diskurzusokban. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a választási beszéd francia és angol szövegében mely predikátumok funkcionálnak értékelő predikátumokként.

Vizsgálatunkban abból indulunk ki, hogy a választási beszéd mint személyes közlés elsősorban a politikai közszereplőként fellépő kanadai miniszterelnök saját személyes véleményét (és azon keresztül nyilvánvalóan egy politikai csoportosulás véleményét) jeleníti meg. Személyes véleménynek tekintünk minden olyan proposícióban megjelenő predikátumot, amely egyrészt a fentiek értelmében egy egyén saját értékelő tartalmú meggyőződését fejezi ki, illetve másrészt a népszavazás révén a választók előtt álló opciókat valójában két, egymással nem direkt összefüggésben álló tény közötti választási lehetőségként mutatja be. (Ez az adott választás esetében különösen igaz, hiszen azt kellett eldönteni, hogy Québec szuverén állam legyen-e vagy sem, ám azt nem definiálták teljesen, hogy az esetlegesen szuverén állam Kanadához és Kanada többi tartományához hogyan viszonyulna az 1995. június 12-én megkötött megegyezésben említett új gazdasági és politikai partnerség keretében.) Ily módon a választási beszédben megjelölt *vagy* kötőszóval egymással szembe állított választási lehetőségek sem jelentenek két lehetőség közötti, egyértelmű, előre meghatározott kondíciókkal körülírható választási kényszerűt. Az tehát, hogy Chrétien két lehetőség közötti, egyértelmű választási kényszerűként állítja be a népszavazás tétjét (pl. a népszavazás döntése vagy Kanada felbomlását vagy Kanada továbbra is

egy országgként való létezését stb. takarja; francia forrásnyelvi szöveg: 34., 35. predikátum; angol célnyelvi szöveg: 37., 38. predikátum), egyértelműen személyes véleménynek hangot adó predikátumként kezelendő, hiszen az egyénre ható társadalmi értékrend (pl. többek között a Kanada egységébe vetett hit) megléte szükséges ahhoz, hogy az állítást a volt miniszterelnök megfogalmazza. Ugyanilyen megfontolásból személyes véleményként kezeljük a többi, ugyanebben a kontextusban, ugyanezen kérdéskör kapcsán megfogalmazott értékelő tartalmú meggyőződést is. Hasonlóképpen személyes véleményt fejeznek ki a pro-
 pozíciókban található jelzők is, hiszen ezen jelzők használata esetében szintén nem létezik olyan kritériumrendszer, amely alapján egyértelműen eldönthető, hogy az adott állítás igaz-e vagy hamis, továbbá a jelzők használatában is kimutatható az egyénre ható társadalmi értékrend megléte: a döntés és a következmények *komolyak, megmásíthatatlanok* stb. (francia: 25-28. predikátum ; angol: 29-31. predikátum), ami szintén a társadalmi értékrendben megjelenő, Kanada egységébe vetett hit elfogadását takarja.

A francia eredeti és az angol fordított szövegben megjelenő személyes véleményt tartalmazó predikátumokat a 2. táblázatban SZV-vel jelöltük.

2. táblázat

A francia és az angol szövegben meghatározott pro-
 pozíciókhoz kapcsolódó, személyes
 véleményt tartalmazó értékelő predikátumok

1.	IDŐ: PREMIÈRE FOIS, MANDAT, PREMIER MINISTRE	
2.	INVOQUÉ, SPEAKER	
3.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE	SZV
4.	S'ADRESSER, PROCÉDURE, SPEAKER, LISTENERS	
5.	IDŐ: CE SOIR	
6.	EXCEPTIONNELLE, PROCÉDURE	SZV
7.	EXCEPTIONNELLE, SITUATION	SZV
8.	S'ADRESSER, SPEAKER, COMPATRIOTES	
9.	COMPATRIOTES, QUÉBEC	
10.	S'ADRESSER, PARTICULAR	
11.	ONT, AVENIR, MAINS, ENTRE	
12.	AVENIR, LISTENER + SPEAKER, PAYS	
13.	IDŐ: MOMENT	
14.	S'ADRESSER, SPEAKER	
15.	CONCITOYENS, CANADA	
16.	S'ADRESSER, ÉGALEMENT	
17.	CONCITOYENS, TOUS, AUTRES	
18.	CONCERNER, DÉCISION, CONCITOYENS, POINT	SZV
19.	CETTE, DÉCISION	
20.	PLUS, HAUT, POINT	SZV
21.	DÉCIDER, AVENIR	
22.	AVENIR, QUÉBEC	

23.	IDŐ: LUNDI	
24.	CELUI, CANADA	
25.	SÉRIEUSE, DÉCISION	SZV
26.	IRRÉVERSIBLE, DÉCISION	SZV
27.	IMPRÉVISIBLES, CONSÉQUENCES	SZV
28.	INCALCULABLES, CONSÉQUENCES	SZV
29.	DANGER, HÉRITAGE, CANADA	SZV
30.	CANADA, SPEAKER + LISTENER, PAYS	
31.	BRISER, CANADA	
32.	BÂTIR, CANADA	
33.	VAGY	SZV
34.	DEMEURER, CANADIENS	
35.	NE, ÊTRE, CANADIENS	
36.	VAGY	SZV
37.	RESTER	
38.	PARTIR	
39.	VAGY	SZV
40.	ENJEU, RÉFÉRENDUM	SZV

1.	SPEAKER, ASK, SPEAK	
2.	SPEAK, DIRECTLY, CANADIANS	
3.	SPEAK DIRECTLY	
4.	IDŐ: TONIGHT	
5.	SPEAKER, DO	
6.	SPEAKER + LISTENERS, IN, SITUATION	
7.	EXCEPTIONAL, SITUATION	SZV
8.	IDŐ: TONIGHT,	
9.	WANT, SPEAKER, SPEAK	
10.	SPEAK, QUEBECKERS	
11.	FELLOW, QUEBECKERS	
12.	MY, 12	
13.	IDŐ: THIS MOMENT	
14.	IN HANDS FUTURE,	
15.	FUTURE, COUNTRY	
16.	COUNTRY, WHOLE	
17.	SPEAKER, SPEAK, CANADIANS	
18.	ALL CANADIANS	
19.	ISSUE, CONCERN	
20.	CONCERN, THEM	
21.	CONCERN, DEEPLY	SZV
22.	DECIDED, FUTURE	
23.	FUTURE, QUEBEC	
24.	IDŐ: MONDAY	

25.	FUTURE, CANADA	
26.	ALL, CANADA	
27.	MADE, DECISION	
28.	SERIOUS, DECISION	SZV
29.	IRREVERSIBLE, DECISION	SZV
30.	DEEP, CONSEQUENCES	SZV
31.	AT STAKE, COUNTRY	SZV
32.	AT STAKE, HERITAGE	SZV
33.	BREAK UP CANADA	
34.	BUILD CANADA	
35.	VAGY	SZV
36.	REMAIN CANADIAN	
37.	NO LONGER BE CANADIAN	
38.	VAGY	SZV
39.	STAY	
40.	LEAVE	
41.	VAGY	SZV
42.	ISSUE	SZV
43.	ISSUE, REFERENDUM	

7. Harmadik elemzési szempont: kritikai diskurzuselemzés

Az alábbiakban – a kritikai diskurzuselemzésben használt módszerekhez hasonlóan – a szövegek keletkezésének ismeretében a szöveget mint a hatalomérvényesítés egyik eszközét szemlélve próbálunk röviden magyarázatot adni a fent leírt szövegszerű jellemzőkre. Amint azt már említettük fentebb, van Dijk szerint a politikai szövegeket mindig a befogadó szemszögéből alkotják meg (van Dijk 1997:9). A francia eredeti népszavazási beszéd és annak angol fordítása összevetésekor láthatjuk, hogy az értékelő predikátumok az eredeti és a fordított szövegben is a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak: a francia szöveg esetén a csomópont a 18. propozíció, az angolban a 20. propozíció. Az értékelő predikátumok szövegépítési csomópontokhoz való kapcsolódásának oka az eredeti francia szöveg esetében – politikai szövegről lévén szó – könnyen belátható: a Yale Egyetemen 1953-ban Hovland, Janis és Kelly által kidolgozott és azóta politikai szövegek esetében is igazolt Single-Shot Attitude Change elmélet (Larson 2001) szerint egy egyén viselkedésében és személyes véleményében akkor tudunk kommunikációs folyamat részeként megvalósuló és az adott személyre ható meggyőzés eszközeivel változást elérni – tehát a választói magatartást befolyásolni –, ha a változást racionális érvekkel támasztjuk alá és a bekövetkezett változás pozitív megerősítést nyer. Az érvekkel való alátámasztás szükségességének gondolata egybehangzik Van Dijk véleményével, miszerint – mint azt fentebb már részletesebben kifejtettük – a társas megnyilatkozásokban megjelenő érvelések esetében az adók az általuk megfogalmazott véleményeket mindig racionális (tényszerű) vagy ésszerű (tehát egymásból logikusan következő)

érvekkel támasztják alá annak érdekében, hogy ezek a vélemények mások számára is elfogadhatóak legyenek. A racionális érvek itt a miniszterelnök személyes véleményét tükröző predikátumokként jelennek meg, amelyeket a fent részletezett logikai „csúsztatás” révén egyértelműen a választás tétjével azonosítanak a befogadók. (A választói magatartásban bekövetkezett változás pozitív megerősítésére az 1995-ös kampány további napjaiban bőven volt példa, ám erre tanulmányunk terjedelmi korlátok miatt részletesen nem térhet ki.)

Az angol fordítás során bekövetkezett szövegalkotás is ugyanezen eszközöket alkalmazza. Láthatjuk tehát, hogy mind az eredeti szöveg, mind pedig az angol fordítás ugyanazzal a diskurzív eszközzel kívánja az egyik hatalmi csoportosulás nézőpontját a média segítségével a választókkal megismertetni.

8. Eredmények és további lehetséges kutatási irányok

Az angol fordításban azok a személyes véleményt tartalmazó predikátumok, amelyek a franciában a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak, a célnyelvi szövegben szintén a szövegépítési csomópontokhoz kapcsolódnak. Ezen predikátumok egy része ellenben az angol szövegben már nincs jelen: 11 ilyen predikátum van a francia szövegben, míg csak 10 az angolban. Az angol változatban továbbá szám szerint is kevesebb a személyes véleményt tartalmazó predikátum: a francia szövegben összesen 14, míg az angolban csak 11 ilyen predikátumot találunk.

Ezen különbségeknek számos oka lehet. Elképzelhető, hogy az angol változat fordítója nem azonosította tudatosan ezen francia szövegrészek mindegyikét személyes véleményt tartalmazó predikátumként, ezért némelyik fordításakor kihagyta a személyes véleményt tartalmazó szövegrészt és csak a tényszerű közlések fordítására összpontosított. Előfordulhatott azonban az is, hogy a fordító nem értett egyet a francia szövegben fellelhető azon személyes véleményt tartalmazó predikátumokkal, amiket az angol szövegből kihagyott: itt tehát arról lenne szó, hogy tudatosan-tudattalanul a szöveg fordításakor a fordító a benne fellépő affektív hatások miatt „átírta” a szöveget. Ezen hipotézisek kutatását kizárólag TAP protokollok segítségével és a fordítás befejezése után elkészített retrospektív interjúk segítségével tudnánk elképzelni. Meggyőződésünk, hogy egy ilyen jellegű kutatás igen érdekes eredményekkel szolgálna.

A személyes véleményt tartalmazó predikátumok célnyelvi szövegben való számszerű csökkenésének harmadik lehetséges magyarázata pedig az, hogy a fordító a fordított szöveg szerkesztése során a célnyelvi normák követése miatt (jól látható, hogy számos francia mondatot két mondatra bontottak fel az angol fordításban) vagy pedig amiatt, hogy esetlegesen nehézségei voltak a célnyelvi szöveg szerkesztésekor a megfelelő lexikaválasztás terén, pusztán gondolati ismétlésnek érezte ezeket a predikátumokat, és így kihagyta őket a fordított szövegből. Az utóbbi két feltevésre szintén TAP interjúk, illetve alapos és kvantifikálható eredményeket hozó szövegkutatási vizsgálatok után tudnánk bizonyosan magyarázattal szolgálni. Ezek a kutatások talán arra is rávilágíthatnának, hogy az értékelő predikátumok fordítása során megvalósuló célnyelvi értékelő predikátumalko-

tási folyamat tudatos-e, vagy pedig egyszerűen arról van szó, hogy a fordító az általa, a szöveg invariánsaként értelmezett referenciális jelentések együttesét kívánja-e visszaadni.

Érdekes felfedezéseket hozhatna az eredeti és a fordított szövegeknek a befogadóban kiváltott affektív hatásának vizsgálata, valamint a fordító közvetlen szociokulturális környezetének a fordításra gyakorolt hatásának az elemzése is. Különösen érdekes lehet ez az olyan két- vagy többnyelvű országok esetében, mint Kanada, ahol a nyelvi különbségek egy országon, azaz egy adott kulturális egységen belül többek között nyelvhasználatban is felszínre bukkanó kulturális különbségekben jelennek meg. Ezen vizsgálatokhoz azonban nehézkes lenne olyan objektíven értékelhető (pl. kérdőíves) felmérést kidolgozni, amely megfelelné a szövegnyelvészetben alkalmazott megbízhatósági és érvényességi kritériumoknak.

9. Összefoglalás

Tanulmányunkban három szövegnyelvészeti megközelítés szintézisét kíséreltük meg bemutatni. A van Dijk-féle propozícióelemzés, a szociokognitív elmélet és a kritikai diskurzuselemzés segítségével elemeztük az 1995-ös, Québec elszakadásával kapcsolatos népszavazást megelőző miniszterelnöki beszéd francia eredeti szövegét és annak angol fordítását. Kutatási célunk az volt, hogy a politikai szövegek fordítása esetében összevessük a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg szemantikai felépítését az értékelő predikátumok száma és elhelyezkedése szempontjából. Bemutattuk, hogy a szövegeket hogyan lehet propozíciókra bontani, hol vannak a szövegépítési csomópontok, és hogy azokat érvekként funkcionáló értékelő tartalmú meggyőződést tartalmazó predikátumok veszik körül. Ezenfelül a kritikai diskurzuselemzés eszközeivel megpróbáltuk a szövegalkotói szándék egyes megnyilvánulásait azonosítani.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. Routledge: London and New York.
- Bell, A., Garrett, P. (eds.) 1998. *Approaches to Media Discourse*. Blackwell Publishers: Oxford.
- Chilton, P., Schäffner, Ch., 1997. Discourse and Politics. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 206–230.
- Fairclough, N. and Wodak, R. 1997. Critical discourse analysis. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 258–284.
- Hazel, K. J. 1997. The problem of objectivity in Québec Journalism. *British Journal of Canadian Studies* Vol. 12., No. 2., 337–346.
- Kintsch, W., van Dijk, T. A. 1978. Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review* Vol. 85., No. 5, 363–394.
- Larson, Ch. U. 2001. *Persuasion, Reception and Responsibility*. Wadsworth: Stamford.
- Olk, H. 2002. Critical discourse awareness in translation. *The Translator* Vol. 8., No. 1., 101–116.

- Schäffner, Ch., Adab, B. 2001. The Idea of the Hybrid Text in Translation: Contact as Conflict. *Across Languages and Cultures*. Vol. 2., Issue 2., 167–180.
- Schäffner, Ch., Kelly-Holmes, H. (eds.) 1996. *Discourse and Ideology*. Multilingual Matters: Clevedon.
- Trent, J. E. 1995. *A Practical Guide to the 1995 Referendum*. http://uni.ca/dialoguecanada/trent_guide.html [2006. szeptember 29.]
- van Dijk, T. A. 1997. Discourse as interaction in society. In: van Dijk, T. A. (ed.) *Discourse as Social Interaction*. Sage Publications: Thousand Oaks, USA, 1–37.

Források

- A népszavazási beszéd francia változata: *Ultime appel, program télévisé*
A francia nyelvű beszéd szövege teljes terjedelmében elérhető:
<http://www.collectionscanada.ca/premiersministres/h4-4011-f.html> [2006. szeptember 29.]
- A népszavazási beszéd angol fordítása: *An Exceptional Situation, televised speech*
Az angol nyelvű beszéd szövege teljes terjedelmében elérhető:
http://www.canadahistory.com/sections/documents/chretien_speech.htm [2006. szeptember 29.]

Vermes Albert Péter

Proper Names in Translation: A Relevance-Theoretic Analysis

Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója
Doktori értekezések sorozat 21. kötet

Az értekezés – *Kurt Vonnegut Slaughterhouse Five*
és J. F. Cooper *The Last of the Mohicans* című regényének
magyar fordítását elemezve – bemutatja,
mi történik a tulajdonnevekkel a fordítás folyamatában,
valamint kísérletet tesz arra, hogy rendszerezze
és a relevancia-elmélet keretébe helyezve megmagyarázza
a feltárt jelenségeket.

Terjedelem: 168 oldal

A kötet elérhető a szerző címén:
vermes@ektf.hu

Címek szövevénye¹

N. Tóth Zsuzsa

1. Bevezetés

Amikor elkezdtem művek címeinek fordításával foglalkozni, egy izgalmas és szövevényes világ bontakozott ki fokozatosan előttem. Kiderült, hogy még tudományos elmélete is van a címeknek, a *titrológia*.

A címek részei a műnek, és a fordító – csakúgy, mint minden más szövegrész esetében – csak az egész mű ismeretében fogja tudni lefordítani őket. Ellenkező esetben az történhet, mint amit nemrég hallottam a *Salome utolsó tánca* című angol film magyar szinkronjában, ahol Oscar Wilde egy színdarabját *Lady Windermere hódolója*² címen emlegették.

A címek azért is izgalmasak, mert nemcsak részei az egész mű szövegének, hanem önmagukban is szövegek. Noha általában rövidek, mégis – mint ahogy Ch. Nord (1995) kimutatta – eleget tesznek a szövegszerűség minden kritériumának. De Beaugrande és Dressler (2000) szerint e hét kritérium a következő: **kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzet-szerűség, intertextualitás**. Nord mellett érvel, hogy a címek fordítása semmiben sem különbözik a másfajta szövegek fordításától. Ezzel az állítással szeretnék néhány ponton vitába szállni, és bemutatni, miért nehezebb néha egyes angol irodalmi vagy nem irodalmi művek címét magyarra fordítani, mint magukat a műveket.

2. A címek statikussága

Egy címet magyarra fordítani igencsak felelősségteljes dolog, mert ha egyszer megszületik a magyar cím, akkor legtöbbször végérvényesen így is marad, még akkor is, ha a fordítás nem igazán volt szerencsés. Gondoljunk pl. az amerikai TV-sorozatra, a *Vészhelyzetre*: hiába lenne az *Emergency Room* pontosabb fordítása mondjuk Sürgősségi osztály, most már valószínűleg végérvényesen *Vészhelyzet* marad.

A magyarított cím szinte kőbe vésvé a közös tudás elemévé, a magyar nyelvi kultúra szöveghalmazának részévé válik. Ha egy magyarra fordítandó angol szövegben felbukkan egy mű címe, a fordítónak kötelessége lenne utánanézni, milyen címmel jelent meg az illető mű magyarul. A szöveggel ellentétben a szövegben szereplő címet nem fordíthatja a saját szája íze szerint. Ezért ráncoljuk a homlokunkat, amikor pl. az újságban azt olvassuk, hogy “Charles Dickens ..., akinek *Karácsonyi mese* címet viselő híres történetében...” (Tóth 2006), vagy amikor egy

könyvben (Molnár 2002:138) ugyancsak egy Dickens-regény címe *Kemény idők*-ként szerepel. Megszoktuk, hogy az *A Christmas Carol*, illetve a *Hard Times* című Dickens-regényeknek magyarul *Karácsonyi ének* illetve *Nehéz idők* a címe.

Amikor egy művet újrarendelték, a címe – éppen e statikussága miatt – legtöbbször változatlan marad. Pl. Emily Brontë *Wuthering Heights* című regényét az utóbbi évtizedekben egymás után kétszer fordították magyarra, de a címe mindkét esetben *Üvöltő szelek*.³ Láthatunk azonban arra is példát, hogy egy mű újrarendelésénél az új fordító nem elégedett a cím régi fordításával. Azonban éppen a régi cím meggyökeresedettsége miatt még akkor is csak óvatosan fog a címen változtatni, ha meg van győződve róla, hogy az előző fordító tévúton járt, hiszen azt akarja, hogy a közönség ismerősként tekintsen a műre új fordításban is. Rendkívül kreatív kísérletet tesz ennek a dilemmának a feloldására Nádasdy Ádám egy Shakespeare- és egy Oscar Wilde-dráma fordítása esetében.

Shakespeare *The Taming of the Shrew* című vígjátékának a Nádasdyé előtt 5 magyar fordítása készült,⁴ mindegyik *A makrancos hölgy* címmel, noha az eredeti címben sem a *makrancos* sem a *hölgy* szó angol megfelelője nem szerepel. Az Örkény Színház nemrégiben tűzte műsorára a darabot Nádasdy Ádám új fordításában a következő címmel: *A hárpia megrabolázása avagy A makrancos hölgy*.

Hasonló megoldást alkalmazott Nádasdy Oscar Wilde *The Importance of Being Ernest* című darabjánál, melyet eddig *Bunbury* címen játszottak.⁵ A József Attila Színházban most ez a darab címe: *Bunbury avagy Szilárdnak kell lenni*. Nádasdynál tehát mindkét esetben a régi, pontatlan cím együtt szerepel az újjal. A cím fordítása kevésbé viseli el az újítást, mint a tulajdonképpeni szöveg, hiszen a címnek eligazító szerepe van. A hírérték (*informativity*), a szövegszerűség egyik ismérve, erőteljesen jelen van minden címben. „Ez arra vonatkozik, hogy a szövegben előforduló közlés mennyire várt vagy váratlan, illetve ismert vagy ismeretlen” (de Beaugrande és Dressler 2000: 22).

3. Intertextualitás a címekben

„A szövegszerűség hetedik ismérve az INTERTEXTUALITÁS nevet viseli, és azokra a tényezőkre vonatkozik, amelyek valamely szöveg felhasználását egy vagy több olyan szöveg ismeretétől teszik függővé, amellyel a befogadó korábban találkozott” (*ibid.*:23).

A fogalom és a kifejezés megalkotója, Julia Kristeva és az 1960/70-es évek posztstrukturalista irodalmárai „hangsúlyozták, hogy sokkal komplexebb jelenségről van szó, mint pusztán szavak kölcsönzése korábbi szövegekből. [...] Annak az elismerése a fontos, hogy minden szöveg köszönhet valamit más szövegeknek” (Leppihalme 1997: 8).⁶

A címek gyakran tartalmazzak idézetet vagy tudatos utalást egy korábbi szövegre. Az ilyen allúzió fogódzót ad az értelmezéshez, hiszen a cím jelentése és ezzel talán az egész mű üzenete akkor érthető meg teljes mélységében, ha a befogadó a címbeli szavakat össze tudja kapcsolni egy korábbi szöveggel, melyben ugyanezek a szavak megjelentek.

A nyugati civilizációban szinte minden nyelvi közösségben gyakori utalás történik a Bibliára mint közös kultúrkincsre; művek címeiben is sokszor fedezhetünk fel bibliai utalásokat. Példa erre Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regénye, vagy Ingmar Bergman filmje, *A hetedik pecsét* (*Det sjunde inseglet*), melyek a *Jelenések könyvére* utalnak. Számos más szöveg is közös kultúrkincsnek tekinthető a mi civilizációnkban, pl. Dante *Isteni Színjátéka*, melyre Szolzsenyicin *A pokol tornáca*⁷ (*V kruge pervom*) című regénye, vagy Balzac *Emberi színjátéka*⁸ (*La comédie humaine*) utal.

A regényeknél sokkal szűkebb közönséghez szóló tudományos közlemények címében gyakran az allúziók is olyan szövegekre vonatkoznak, melyeket csak igen kevesen ismernek fel. A tudományos élet szereplői tulajdonképpen az allúziókat értők láthatatlan hálózatát alkotják. Nyelvészeti háttér nélkül valószínűleg badarságnak tartanánk a Szépe György tiszteletére megjelent kötet címét, *Színes eszmék nem alszanak*,⁹ mely Chomsky híres mondatára utal: *Colorless green ideas sleep furiously*. Ez is egy példa arra a jelenségre, hogy egy szöveg szerzője a címadásnál dönthet úgy, hogy csak egy adott olvasói csoporthoz szól.

A tudatos utalások tehát egyáltalán nem ritkák sem a szövegekben, sem a címekben. Angol szövegekben és címekben a Biblia mellett a Shakespeare-szövegek jelentik az allúziók legfőbb forrását. A fordítók azonban nem mindig veszik észre, ha allúziót rejt a szöveg. Ez történt például William Faulkner *The Sound and the Fury* című regényének francia, spanyol (ld. Nord 1995: 276) és magyar fordításakor. Magyarul a regény 1970-ben jelent meg *A hang és a téboly* címmel Göncz Árpád fordításában. Faulkner regénycíme Machbeth szavait idézi a Shakespeare-dráma V. felvonásának 5. színéből: “words of an idiot, full of sound and fury”. Szabó Lőrinc fordításában ez így hangzik: “egy félkegyelmű Meséje, zengő tombolás”. Ha Göncz Árpád felismerte volna az allúziót, valószínűleg Zengő tombolás lenne magyarul a Faulkner-regény címe.

Hasonló jelenséget figyelhetünk meg Huxley 1932-ben megjelent *Brave New World* című regényének magyar fordításánál. A cím Miranda szavait ismétli *A vihar* V. felvonás 1. színéből. Nyilván ez egyáltalán nem véletlen, hiszen a regényben még szerepelnek is Shakespeare összes művei könyv formájában. Babits Mihály 1916-os fordításában Miranda szavai így hangzanak: “... drága új világ”. A Huxley-regényt 1934-ben Szinnai Tivadar, majd 1982-ben Szentmihályi Szabó Péter *Szép új világ* címmel fordította magyarra.

Mondhatnánk, hogy az az olvasó is megérti pl. Sánta *Az ötödik pecsétjét* vagy *A pokol tornáca* című Szolzsenyicin-regényt, aki nem ismeri fel az allúziót. De kérdés, hogy mennyire érti meg? Nils-Erik Enkvist igen frappánsan írja le a megértés rétegeit, amikor **intelligible**, **comprehensible** és **interpretable** jelentésről beszél (Enkvist 1991:7-8). Egy üzenet akkor *intelligible*, ha a befogadó a fonológia, a lexika és a szintaktika szintjén érti meg; vagyis ha megértjük, hogy mi van odaírva. *Comprehensible* az üzenet, ha a szemantika szintjén értjük meg, mondjuk, ha azt is el tudjuk olvasni, ami a sorok között van. Végül Enkvist szerint egy üzenet akkor *interpretable*, ha a pragmatika szintjén értjük meg, vagyis azt is el tudjuk olvasni, ami a szavak mögött van; ha megértjük azokat az implicit üzeneteket is, melyek forrása az adott kultúra.

Eredeti szöveg esetén sem lehet tudni, hogy egy szöveg olvasója a megértés melyik szintjére fog elérkezni. Fordított szövegnél a jó fordítás a célnyelvi szöveg olvasójának is lehetőséget ad a megértés minden rétegére. Ehhez persze a fordítónak – mint a forrásnyelvi szöveg olvasójának – kell elsősorban megértenie a szöveget minden szinten. Ha a fordító **lojális** (v. ö. Nord 1989, 1991) a szerzőhöz, ha a fordító mint kultúrák közötti közvetítő kompetens és felelősségteljesen jár el, akkor feltételezi, hogy a szerzők nem küldenek érthetetlen üzeneteket. Ehhez nem elég, ha a fordító bilingvis, **bikulturálisnak** is kell lennie (Leppihalme 1997: 4). A címek fordításánál talán még ez sem elég. Némely cím megoldhatatlan feladatot jelenthet a fordítónak. Fordítási problémák esetén a cím rövidege miatt nincs lehetőség olyan kompenzációs technikákra, mint a hosszabb szövegeknél. Ezért is állítom Ch. Norddal szemben, hogy a címek fordítása igenis különbözhet másfajta szövegek fordításától.

4. Címek párbeszéde

A címek nemcsak más szövegekre, hanem más címekre is utalhatnak. Összegyűjtöttem néhány párt, melyekben a címek szinte párbeszédet folytatnak egymással:

Diana Crane: *Invisible Colleges*

Gary Werskey: *The Visible College*

E. A. Housman: *The Name and Nature of Poetry*

J. S. Holmes: *The Name and Nature of Translation Studies*

Emily Brontë: *Wuthering Heights*

Bette Howell: *Wuthering Depths*

John L. Austin: *How to do things with words*

Stanley Fish: *How to Do Things with Austin and Searle: Speech Act Theory and Literary Criticism*

Peter L. Berger & Thomas Luckmann: *The Social Construction of Reality*

John Searle: *The Construction of Social Reality*

Ezek a címpárok számos **fordítási problémát** vetnek fel.

4.1. A cím utal-e egy másik címre, és ha igen, felismeri-e ezt a fordító?

Az *Invisible Colleges* 1972-ben jelent meg, a *The Visible College* 1978-ban. A látogat ellenére a későbbi mű nem szándékszik utalni a korábbira; az első egy tudásszociológiai könyv, a második tudománytörténeti. Ha bármelyiket magyarra fordítanák, a fordítónak nem kellene a másiktól tudnia, nem feltétlenül kellene például a *College* szót ugyanúgy fordítania a két címben.

Ezzel szemben Housman és Holmes esszéi esetében én biztos vagyok az intertextuális kapcsolatban. Mint nemrégiben Ruttkay Kálmán (2005) előadásá-

ból megtudtam, a maga korában hírneves irodalmár és költő, Alfred Edward Housman 1933-ban Londonban, a University College Irodalmi Társaságban tartott előadása, amely nyomtatásban is megjelent, rendkívül nagy hatású volt egyetemi körökben. Ennek tudatában, biztos vagyok benne, hogy James Holmes, aki maga is irodalmár volt, tudatos allúzióknak szánta 1972-es előadása címét, amely aztán nyomtatásban többször is megjelene a transzlatológia új korszakát indította el. Az, hogy Holmes esszéjének címe a Housman-esszé címére utal, nyilván köztudomású volt Holmes 1972-es előadásának hallgatói számára, és ennek az információnak a birtokában számunkra is hozzáférhetővé válik a címnek az Enkvist-féle *interpretable* jelentése is.

A Housman-esszét Ruttkay Kálmán *A költészet neve és természete* címmel fordította magyarra (Housman 1998). Szerencsére ha valaki nekilátna a Holmes esszé lefordításának, akár tudatában van az allúzióknak, akár nincs, nem valószínű, hogy – *mutatis mutandis* – más magyar cím jutna eszébe. Az már más kérdés, hogy mi lenne a *Translation Studies* magyar megfelelője.¹⁰

4.2. Annak a címnek, amire az utalás történik, már van jól ismert magyar fordítása

Emily Bonté *Üvöltő szelek* című regényéről már volt szó. A magyarított cím szinte kőbe vésve közös tudásunk elemévé vált. Csakhogy az eredeti címek nem mozdulatlanok abban az értelemben, hogy bevonhatók az intertextuális játékba. Viszont ha egy műnek már megszületett a magyar fordítása, ez elzárhatja az utat egy későbbi mű szerzője és magyar olvasói közti párbeszédétől, amikor ez a szerző címadásával utalni akar a korábbi műre. Bette Howell regényének címét látva nem irigylem azt, aki magyarra fogja esetleg fordítani: hogyan fogja tudni magyarul megjeleníteni az allúziót?

Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a magyarra fordított cím kerül bele a címek magyarul folyó párbeszédébe. Austin beszédaktus-elméletének alapművét, a Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások alapján 1973-ban kiadott *How to do things with words* című könyvet Pléh Csaba 1990-ben *Tetten ért szavak* címmel fordította angolra. Akár tetszik, akár nem – nekem például nem nagyon, mert valami bűnös dologra asszociálok, a bűnözőket szokták tetten érni –, ez a cím a magyarban már meggyökeresedett. Szili Katalin 2004-ben megjelent könyvének címe már erre utal: *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Akár úgy utal Pléh Csaba fordítására, hogy felidézzi, akár úgy, hogy korrigálja, de mindenképp szóba elegyedek vele.

Ebben a helyzetben mit tenne az a fordító, aki Stanley Fish 1976-os *How to Do Things with Austin and Searle: Speech Act Theory and Literary Criticism* című esszéjét akarná lefordítani? Hogyan utalna a már meglévő magyar címekre?

Vagy mit tenne John Searle *The Construction of Social Reality* című könyvének magyar fordítója? Ez a könyv a szociálkonstruktivizmus alapművére, Berger és Luckmann 1966-ban megjelent *The Social Construction of Reality* című könyvére utal. A magyarul is *szociálkonstruktivizmusnak* nevezett filozófiai elmélet vagy szemlélet szerint az ember maga teremti meg világát, maga dönti el, hogy számára mi a valóság. Az emberi együttélés alapja a minket körülvevő világ je-

lenségeinek közös értelmezése. A szociálkonstruktivizmus mára már teret nyert a humán tudományokban, még a fordítástudományban is (ld. Kiraly 2000). A Berger - Luckmann könyv magyarul *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés* címmel jelent meg 1998-ban Tomka Miklós fordításában. A *Hiánypótló* sorozatban kiadott megkésett magyar fordítás címe nem igazítja el az olvasót arról, hogy a szociálkonstruktivizmus alapművét tartja a kezében, hiszen az olvasó nem tudhatja, hogy a „társadalmi felépítés” és a „szociális konstrukció” ugyanaz. A Searle-mű címében az allúzió azt sugallja, hogy a társadalom maga is konstrukció, amely csak a tudatunkban létezik. Vajon megértené-e az olvasó a cím sugallatát, ha magyarul *A társadalmi valóság felépítése* címmel jelenne meg? Ha pedig az lenne a címe, hogy *A társadalom mint konstrukció*, akkor elveszne az utalás a magyarított Berger - Luckmann műre.

Összegzés

Irodalmi művek, tudományos közlemények, filmek, képzőművészeti alkotások, zeneművek alkotói minden valószínűség szerint nagy gondot fordítanak a címadásra. A fordítóktól is elvárható a gondosság: a cím nem egy jelentéktelen rövid függelék a művön, melyet könnyű lefordítani, hiszen csak néhány szóból áll. Sokszor csak igen nagy fáradsággal lehet megtalálni a megfelelő, azaz *interpretable* célnyelvi címet. Ha ez sikerül, akkor a cím már önmagáért beszél, és kulcsot adhat az egész mű értelmezéséhez.

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány a III. Fordítástudományi PhD konferencián (ELTE BTK, 2006. március 23.) „Címek párbeszéde” címmel elhangzott előadás kibővített változata.
- ² Lady Windermere’s Fan (1892), Lady Windermere legyezője (1922), Moly Tamás fordítása.
- ³ Üvöltő szelek. 1957. Sőtér István fordítása, 1997. Borbás Mária fordítása. Budapest: Európa.
- ⁴ Fekete Soma 1855, Lévay József 1866, Zigány Árpád 1900, Harsányi Zsolt 1939, Jékely Zoltán 1955.
- ⁵ Mikes Lajos 1907: Bunbury, Hevesi Sándor 1922: Bunbury – Győzőnek kell lenni, Karinthy Frigyes 1924: Bunbury.
- ⁶ A szerző fordítása.
- ⁷ Fordította: Makai Imre, Szabó Mária. Budapest: Magvető, 1990.
- ⁸ Fordította: Gyergyai Albert et al. Budapest: Helikon, 1962-64.
- ⁹ Színes eszmék nem alszanak... (Szépe György 70. születésnapjára). Pécs: Lingua Franca Csoport, 2001.
- ¹⁰ A fordítástudomány szó nem lenne pontos magyar fordítás, hiszen Holmes épp az *Übersetzungswissenschaft*, illetve a *science of translating* elnevezések ellenében alkotta meg a diszciplína új nevét.

Irodalom

- de Beaugrande, R. A., Dressler, W. U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina. Fordította: Siptár Péter.
- Enkvist, N. E. 1991. On the interpretability of texts in general and of literary texts in particular. In: Sell, R. D. (ed.) *Literary Pragmatics*. London: Routledge. 1-25.
- Housman, A. E. 1998. A költészet neve és természete. Bev. és ford. Ruttkay Kálmán. *Holmi*. 10. évf. 9. szám, 1309-1330.
- Kiraly, D. 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Leppihalme, R. 1997. *Culture Bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Nord, Ch. 1989. Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie. *Lebende Sprachen* 34., 100-105.
- Nord, Ch. 1991. Scopus, Loyalty and Translational Conventions. *Target* Vol. 3. No. 1., 91-109.
- Nord, Ch. 1995. Text-Functions in Translation: Titles and Headings as a Case in Point. *Target* Vol. 7. No. 2., 261-284.
- Ruttkay, K. 2005. A.E. Housman borotvája. Elhangzott az ELTE Angol–Amerikai Intézet oktatói értekezletén. Budapest, 2005. december 15.

Források

- Austin, J. L. 1973. *How to do things with words*. Oxford: OUP.
- Berger, P. L., Luckmann, Th. 1966. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Doubleday.
- Brontë, E. 1963. [1847.] *Wuthering Heights*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Crane, D. 1972. *Invisible Colleges. Diffusion of Knowledge in Scientific Communities*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Fish, S. 1976. How to Do Things with Austin and Searle: Speech Act Theory and Literary Criticism. *MLN* 91. 983-1025.
- Holmes, J. S. 1972. *The Name and Nature of Translation Studies*. APPTS Series of the Translation Studies Section, Dept. of General Literary Studies. Amsterdam: University Press.
- Housman, E. A. 1989. [1933.] *The Name and Nature of Poetry*. New York: New Amsterdam.
- Howell, B. 1990. *Wuthering Depths*. London: Penguin.
- Molnár, A. K. 2002. (szerk.) *Polányi Mihály*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Searle, J. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Tóth, Sz. T. 2006. Humbug. *Magyar Nemzet*, 2006. jan.7.
- Werskey, G. 1978. *The Visible College*. London: Penguin Books.

Egy „fordíthatatlan” főnév és fordításai

Szentváry-Lukács Mariann – Albert Sándor

1. A „fordíthatatlan” szavak

„Minden nyelv azzal hivatkozik, hogy van néhány kizárólag neki fenntartott jelölője, amelyek érinthetetlenek és fordíthatatlanok, mert sűrítve magukban hordozzák az adott kultúra lelkét, a világhoz való viszonyát. Nem könnyű kivonni magunkat a félig hozzáértők hatása alól, akik előszeretettel fetisizálják az ilyen szavakat. A portugálban az egyik legfontosabb ilyen fétis a *saudade*: mihez kezdjen vele a fordító? Hagyja benne portugálul egy francia mondat kellős közepén? Meglehetősen hálátlan dolog egy portugáltól érdeklődni e szó jelentése felől, valamiféle útbaigazítást, segítséget kérni tőle. Szabadkozó mosollyal nagyjából ezt mondaná: *Não, traduzir saudade é uma coisa muito difícil, saudade é muito português, saudade, saudade, não...* [‘Nem, a *saudade* fordítása nagyon nehéz dolog, a *saudade* az nagyon portugál szó, *saudade, saudade*, hát ez nem fog menni...’]. Még lehangolóbb a helyzet, ha a szótárhoz fordulunk segítségért. Megtudhatjuk belőle, hogy a *saudade* valamiféle kínzó vágy valami iránt, amitől meg vagyunk fosztva; a hiány, a távollét miatti sajnálkozás; szomorú, gyengéd és édes emlék. De elsősorban azt, hogy ez egy kizárólagosan portugál szó. [...] A *saudade* eredetisége abban rejlik, hogy egyaránt vonatkozhat a múltra és a jövőre is, arra, amit egyszer már birtokoltunk, ami egyszer már a miénk volt, de arra is, amit soha nem birtokoltunk, ami soha nem volt a miénk, de amit mégis szeretnénk megszerezni egyszer. Milyen lehet ez a jövő iránti nosztalgia, hogyan képzeljük el azt az érzést, amelyben a lelkesültség keveredik a sajnálattal, a szomorúság a vággyal?’ – írja egy Sylvie Durastanti nevű francia fordítónő, aki *Az árulás discsérete* című könyvében öt teljes oldalt szentel a *saudade* és lehetséges francia megfelelői vizsgálatának (Durastanti 2002: 55-60).

Persze, tudjuk jól, minden nyelvben vannak olyan szavak, amelyeknek a másik nyelvben nincs pontos megfelelőjük. Ezek az ún. *reáliák*, a csak az adott nyelvre jellemző, nagyfokú kulturális konnotációval rendelkező szavak, kifejezések. A szótárak ezekben az esetekben körülírást alkalmaznak, hosszabb definícióval magyarázva az adott reália jelentését. Körülíró fordítással a fordítók is élhetnek, de számos más átváltási műveletet is alkalmazhatnak az általánosító fordítástól a magyarázó betoldáson át a teljes átalakításig (vö. Klaudy 2003). Ezek segítségével – bizonyos mértékű veszteség árán – a „fordíthatatlan” reáliák jelentése is visszaadható a célnyelven. Ugyanakkor a veszteség nem csak a célnyelvi megfelelővel nem rendelkező reáliák fordításának velejárója. Még a legegyszerűbbnek tűnő, a kétnyelvű szótárakban feltüntetett, egyértelmű lexikális megfelelővel rendelkező szavak sem fordíthatók le pontosan egy másik nyelvre: a brazil *dezembro*

fogalma más képzeteket és asszociációkat implikál, mint a formailag vele teljesen azonos magyar *december* (Rónai 1980: 70). Mégsem fordíthatjuk a *dezembró-t* „július”-sal! A fordítónak tudomásul kell vennie, hogy a szövegeket felépítő szavak az eltérő szemantikai terjedelem, a kulturális, konnotációs, mentalitásbeli és egyéb különbségek miatt nem vihetők át közvetlenül egyik nyelvből a másikba. A különböző kultúrákban az egyes fogalmakhoz más-más szociokulturális ismeretek és konnotációk kapcsolódhatnak, ezért az ekvivalenssel rendelkező kifejezések sem feleltethetők meg tökéletesen célnyelvi megfelelőiknek – így végső soron minden szó „fordíthatatlan”.

Természetesen a fordítók általában nem szavakat, hanem *szövegeket* fordítanak, és a tapasztalat azt mutatja, hogy az egyes szavak „fordíthatatlansága” és az elkerülhetetlen veszteségek ellenére a diszkurzus, a *szöveg szintjén* megvalósulhat az ekvivalencia; a szövegben tehát valamiképpen az elszigetelve „fordíthatatlan” szavak is fordíthatók. Ehhez azonban az szükséges, hogy a fordító értelmezze a fordítandó szöveget, és ezt az *értelmezt* próbálja meg kifejezni a célnyelv eszközeivel. Ezek a nyelvi eszközök nem feltétlenül azonosak a szótárban található lexikális megfelelőikkel; a szótár – természeténél fogva – mindenféle kontextusból kiragadott formális megfelelőket kínál, az interkulturális különbségek figyelembe vétele nélkül, a *langue szintjén* többé-kevésbé pontosan átkódolva az egyes nyelvi jeleket. A fordító ezzel szemben konkrét *szöveget* fordít; értelmező tevékenységéhez a szótár által kínált formális megfelelők segítséget adhatnak ugyan, a szövegszintű ekvivalencia megteremtéséhez azonban sokszor nem alkalmazhatók. Különösen jellemző ez a „fordíthatatlan” reáliák, illetve más kultúraspecifikus fogalmak fordítására. A szótárak ezeket többnyire hosszabb definícióval írják körül, vagy általánosítva fordítják; a konkrét kontextusokban azonban ezek a szótári megfelelők nem mindig állják meg a helyüket, illetve sokszor nem közvetítik azokat a kulturális információkat, melyek segítségével a célnyelvi olvasó jobban megértheti a forrásnyelvi közegben született szöveget. A fordító ezért számos esetben nem a szótár által kínált formális megfelelőket alkalmazza, hanem más, a szótárban fel nem tüntetett nyelvi eszközöket használ. Jó példa erre az az eset, amikor az „*Egy gondolat bánt engemet*” című Petőfi-vers 11 francia fordítója a „bánt” ige fordítására egyetlen egyet sem használt fel a két-nyelvű szótárak által megadott formális megfelelők közül, az általuk alkalmazott öt másik francia ige viszont nem a „bánt”, hanem a „kínoz”, „gyötör”, „zaklat”, „kísért”, „nyugtalanít” stb. magyar megfelelőknél volt megtalálható (ld. erről részletesebben Albert 1993). Az alábbiakban ezt a jelenséget egy fordíthatatlannak tartott portugál szó magyar fordításain keresztül vizsgáljuk meg.

2. Egy „fordíthatatlan” szó: a *saudade*

A *saudade* a portugál kultúra egyik megkerülhetetlen alapfogalma, mely nem csupán az irodalmi alkotásokban, hanem a mindennapi nyelvhasználatban is gyakran előfordul. Elsőként I. Duarte portugál király (1391–1438) tett kísérletet e fogalom meghatározására *Leal conselheiro* („Hű tanácsnok”) című traktátusában, utalva arra is, hogy a kifejezés olyannyira egyedi, hogy semmilyen más

nyelvben nincs rá megfelelő szó: „*E porem me parece este nome de ssuydade tam proprio, que o latim nem outro linguagem que eu saibha nom he pera tal sentido semelhante*” [‘Ezért úgy tűnik, hogy ez a «saudade» elnevezés annyira egyedi, hogy sem a latin, sem más, általam ismert nyelv nem tudja hasonló módon kifejezni ezt az érzést’] (Rákóczi & Salvi 1994: 153). Hasonló gondolatokat fogalmazott meg a XX. században Fernando Pessoa portugál költő is „*Quadras ao gosto popular*” (‘Népies négyesorosok’) című verseskötetének egyik darabjában: „*Saudades, só portugueses / Conseguem senti-las bem. / Porque têm essa palavra / para dizer que as têm*” [‘Saudades, csak portugálok / érezhetik ezt igazán / mert van ez a szavuk arra / hogy kifejezzék ezt az érzést’] (Pessoa 1979: 112).

Valóban úgy tűnik, hogy a portugál *saudade* szó komplex jelentését a többi nyelv csak körülírásokkal tudja visszaadni. Ez a körülmény látszólag azt támasztja alá, hogy a szó önmagában fordíthatatlan. Sem a magyarban, sem más nyelvekben nem találjuk meg a pontos megfelelőjét – a brit *Today Translations* fordítóiroda 2004-ben nyelvészek körében végzett közvéleménykutatása szerint a *saudade* a világ hetedik „legnehezebben fordítható” szava.¹ A. F. G. Bell 1912-ben megjelent, *In Portugal* című könyvében így ír erről a szóról: „The famous *saudade* of the Portuguese is a vague and constant desire for something that does not and probably cannot exist, for something other than the present, a turning towards the past or towards the future; not an active discontent or poignant sadness but an indolent dreaming wistfulness” [‘A portugálok híres *saudade*-ja valamiféle homályos és állandó vágy valami iránt, ami nem létezik és valószínűleg nem is létezhet, valami iránt, ami más, mint a jelen, egyfajta múltba vagy jövőbe fordulás; nem aktív elégedetlenség vagy gyötrő szomorúság, hanem fájdalom nélküli álmodozó sóvárgás’]. Érdekes viszont, hogy a Howard Rheingold által összeállított *Lefordíthatatlan szavak és kifejezések szótára* (amelyben a „neolatin nyelvek bevallottan alulreprezentáltak, míg az olyan ezoterikus nyelvek szavai, mint a bantu, a kiriwana vagy a navajo túltengenek benne”, vö. Rheingold 2000: 9) nem említi meg a *saudade*-t.

Mindazonáltal, ha megvizsgáljuk a kétnyelvű szótárakat és a műfordításokat, azt láthatjuk, hogy a fordítók és a szótárkészítők ezt a „fordíthatatlannak” kikiáltott szót minden különösebb nehézség nélkül lefordítják. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan.

2.1. A *saudade* szótári jelentései

A portugál *saudade* szó a latin *solitas, -atis* (‘egyedüllét, magány’) szóból ered, mai jelentése azonban jóval összetettebb. Az egynyelvű szótárak definícióinak értelmében a *saudade* melankolikus érzés, távollévő személyek vagy dolgok, boldog idők, illetve a távoli haza iránt érzett szelíd, nosztalgikus szomorúság, mely a viszontlátás iránti vágyakozással jár együtt. Nem egyértelműen negatív, hanem sokkal inkább kettős, édes-bús érzés, amelyben egyszerre van jelen a bánat és a remény, a szomorúság és a bizakodás.

Király Rudolf *Portugál–magyar szótárában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993, 620. oldal) mindössze ennyit találunk ennél a szócikknél:

saudade ❶ vágyódás, honvágy; *estar com ~s, ter ~ de* vágyat érez vmi után ❷ bánkódás, szomorkodás, mélabú; *causar v fazer ~s* lehangol ❸ ~s szívélyes üdvözet; *dar ~s* szívélyes üdvözetét küldi.

A legtöbb szótár azonban meg sem próbálja a *saudade* komplex jelentését egyetlen szóval visszaadni, ehelyett hosszabb definíciót közöl, vagy általánosabb jelentésű szavakkal, szinonimákkal kísérel meg érzékeltetni a jelentését. Nézzük meg néhány kétnyelvű szótárban a *saudade* szócikket.

Domingos de Azevedo: *Grande Dicionário Português–Francês*. Lisboa: Bertrand, 1953, 1226. oldal:

saudade ❶ Désir d'un bien dont on est privé; regret de l'abstinence, triste et doux souvenir, tendre regret; *ter saudades, estar com saudades de alguém* penser beaucoup à quelqu'un, regretter beaucoup son abstinence; *dar saudades* rappeler une personne au souvenir de quelqu'un, lui dire bien des choses; *morrer de saudades por alguém* mourir d'envie de voir quelqu'un.

David Ortega Cavero: *Dicionário português–espanhol / espanhol português*. Barcelona: Editorial Ramon Sopena, S.A. 1975, 810. oldal:

saudade ❶ saudade, soledad, añoranza, morriña, nostalgia, recuerdo; (bot.) escariosa.² – pl. expresiones de amistad, cariño o recuerdo a una persona ausente; *matar saudades* matar la morriña; *a todos deixou saudades de si*, es echado de menos por todos; *tenho muitas saudades dele* tengo muchas ganas de verle.

Grande Dicionário português–espanhol / español–português. Madrid: Espasa Calpe, 2001, 1149. oldal:

saudade ❶ nostalgia, añoranza, saudade ❷ *ter saudades de* echar de menos.

Vincenzo Spinelli & Mario Casasanta: *Dicionário Completo Português (brasileiro)–italiano e italiano–português (brasileiro)*. Milano: Ulrico Hoepli, 1962, 899. oldal:

saudade ❶ malinconia della solitudine e della rimembranza; nostalgia, rimpianto, tristezza.

Dr. Friedrich Irmen: *Langenscheidts Taschenwörterbuch Portugiesisch*. Berlin–München: Langenscheidt, 1982, 535. oldal:

saudade ❶ Sehnsucht³, wehmütige Erinnerung; *saudades* liebe Grüße; *ter/sentir saudades* sich sehnen nach, trauern um; *causar/fazer saudades* wehmütig stimmen; *matar saudades* ein Wiedersehen feiern.

Dicionário Português–Inglês. Porto: Porto Editora, 2005 (Diciopédia 2006 DVD-ROM):

saudade ❶ longing; ❷ homesickness; *dê-lhe saudades minhas* remember me to him.

Novo Michaelis. Dicionário Ilustrado. Vol. II Português–Inglês. São Paulo: Melhoramentos / Wiesbaden: Brockhaus, 1961, 1137. oldal:

saudade ❶ longing, yearning, ardent wish or desire ❷ homesickness, nostalgia (...) *estou cada vez com mais saudade de você* I miss you more and more every day; *matar ou desafogar saudades* to visit or see again a person or a place one likes very much; *meu coração tem saudade de* my heart aches for; *morro de saudade de vê-lo* I die with impatience to see him; *tenho muita saudade dele* I miss him very much; *ter saudade da sua terra ou pátria* to be homesick, to have a longing or hankering for one's home or country.

Természetesen többnyire a fordítóknak is általában egyszavas megfelelőkre van szükségük, hiszen – főként irodalmi szövegek esetében – nincs lehetőségük hosszúságos magyarázkodásra, lábjegyzetek alkalmazására. A következőkben azt vizsgáljuk meg, fordításaik mennyire követik a szótár által megadott lexikális megfelelőket.

2.2. A *saudade* fordításai a szövegben

A fordítói megoldások vizsgálatához Eça de Queirós (1845–1900) portugál író műveinek magyar fordításait hívtuk segítségül. (A művek bibliográfiai adatait és az egyes idézetek után használt rövidítések feloldását ld. a cikk végén, a „Források”-nál.) Az öt vizsgált regény illetve elbeszélés portugál eredetijében a *saudade* szó hatvanháromszor jelenik meg; a fordítók a kifejezést ötvennyolc alkalommal le is fordítják. Csupán öt esetben fordul elő, hogy a fordítók kihagyással élnek; ezzel a megoldással elsősorban Somogyi Ede 1886-os fordításában találkozunk:⁴

Ah! Captain Rytmel, *que saudade de Calcutá! Lembra-se, hem?* (MEC: 110)
Ah, Rytmel kapitány, *emlékszik ön még Kalkuttára?* (Somogyi: 103)

Lényegesen gyakoribb megoldás, hogy a fordítók egy, a célnyelvben is létező, hasonló jelentésű szóval próbálják meg visszaadni a *saudade* jelentését. Ilyenkor a szöveggörnyezettől függően különböző, általánosabb értelmű kifejezéseket használhatnak, a komplex jelentéstartam egy-egy részletét helyezve előtérbe (vö. Theodor 1983: 122). Láthattuk, hogy gyakran a szótárkészítők is ehhez a módszerhez folyamodnak, a „vágyódás” (*Sehnsucht, longing, yearning, añoranza*), a „honvágy” (*homesickness*), a „bánkódás” (*rimpianto*), a „szomorkodás” (*tristezza*), a „mélabú”, vagy a „nosztalgia” szavakat sorolva fel a *saudade* lexikális megfelelőiként.

Ha megvizsgáljuk a fordításokban előforduló ekvivalenseket, a szótárak szócikkeihez képest sokkal színesebb képet kapunk. Összesen négy esetben fordul elő, hogy a *saudade* megfelelőjeként a fordításban is a *vágyódás*, a *mélabú*, vagy a *nosztalgia* szó áll:

... as únicas horas felizes dessa época passou-as extasiando-se com os lares do Penedo da Saudade... (CAP: 19)

... ennek az időszaknak egyedüli boldog órái azok voltak, amikor a holdfényben úszó *Vágyódás sziklájában* gyönyörködhetett... (Pál: 21)

E ao mesmo tempo, sentia-se enternecido, *com uma saudade* romanesca da sua própria existência extinta. (CAP: 340)

És egyszersmind érzékenyülten, valami romantikus *mélabúval* sajnálkozott saját kihunyt létén. (Pál: 443-444)

E, desde então, tantas vezes trotei por aquelas três léguas entre a nossa e a velha alameda dos Jacintos, que a minha égua, quando a desviava dessa estrada familiar, conduzindo-a a uma cavaliçã familiar [...], relinchava *de pura saudade*. (CS: 196)

És azóta már oly sokszor ügettem végig azt a három mérföldet a mi fáink és a Jacinto-k öreg fasora közt, hogy ha letértem az ismerős útról, s egy ismerős lóistálló felé irányítottam kancámat [...], hátasom *merő nosztalgiából* felnyerített. (Lukács 1: 205)

A *hönvág*, a *bánkódás* és a *szomorkodás* szavak egyszer sem jelennek meg a fordításokban a *saudade* megfelelőiként, előfordul azonban ekvivalensként a hasonló jelentésű *vágyakozás*, *sóvárgás*, *szomorúság*, *fájdalom*, *búskomor(ság)* és *sajnálkozás*:

Agora, porém, era sem fervor, arrastadamente, que ele me levava ao Bosque, onde eu, aproveitando a clemência de Abril, tentava enganar *a minha saudade* de arvoredos. (CS: 42)

Most azonban lelkesedés nélkül, kedvetlen vánszorgással vitt el az erdőbe, ahol én, április kegyeit kihasználva, igyekeztem csillapítani fák utáni *vágyakozásomat*. (Lukács 1: 38)

E sentou-se muito triste aos pés da cama porque a melancolia que lhe dava o crepúsculo tornava-lhe agora mais pungente a *saudade* „dos seus bons tempos com o senhor pároco”. (CPA: 140)

Nagyon szomorúan ült le az ágyára, mert a *mélabús* alkonyi órák még fájdalommasabbá tették *sóvárgását* a plébánossal eltöltött kedves idők után. (Ábel és Kordás: 169)

Era uma pedra lisa, cercada de uma grade de pau. [...] Artur [...] quase se desesperava de não sentir nem emoção, nem *saudade*... (CAP: 387)

Sima kőlap feküdt a földön, léckerítés vette körül. [...] Artur [...] szinte kétségbeesett, hogy sem felindulást, sem *szomorúságot* nem érez... (Pál: 504)

E aquela visão era tão nítida, que, *com um longo soluço de saudade*, ergueu-se, arremessou-se sobre o leito, abraçando ao acaso a coberta. (CAP: 337)

Annyira elevenen látta maga előtt ezt a képet, hogy egy *mélyről fakadó fájdalom* *sóhajjal* fölállt, rávetette magát az ágyra, és az ágytakarót ölelgette. (Pál: 440)

Esqueciam-se as bibliotecas e os museus: mas a *saudade* era sincera pela destruição dos cafés e pelo incêndio dos lupanares. (CPA: 365)

A könyvtárakról és a múzeumokról nem esett szó. De a kávéházak és a bordélyházak elpusztulásán érzett *sajnálkozás* őszinte volt. (Ábel & Kordás: 467)

As tias imaginavam que eram *saudades* do papá... (CAP: 43)

A nagynénjei úgy képzelték, hogy az apja miatt ilyen *búskomor*... (Pál: 52)

Más helyeken a fordítók a legkülönbözőbb, olykor egymással ellentétes jelentésű szavakat használják a forrásnyelvi jelentés visszaadására; ezek egyike sem található meg a kétnyelvű szótárakban. Így a *saudade* fogalma a magyar szövegben egy helyen mint *boldogtalanság*, máshol mint (*elvesztett*) *boldogság* jelenik meg:

Diz-se a um homem – amo-te, vai-se fugir com ele, está-se num navio, e de repente, [...] vem um escrúpulo, uma mágoa, *uma saudade do marido* talvez, uma lembrança de um baile, ou de uma flor que ficava bem – e adeus para sempre! (MEC: 145)

Azt mondják egy embernek: szeretlek, a nő megszökik veled, hajóra szállnak, és hirtelen [...] egy aggály, egy agyrém, meglehet, hogy *a férj boldogtalanságának*, egy táncmulatságra való visszaemlékezésnek, vagy egy jól álló virágnak gondolata támad – és isten veled mindörökre! (Somogyi: 135)

Eu olhei-a com uma grande aflição, [...] chorei, chorei amargamente, chorei cruelmente, *chorei pela saudade*, chorei pela traição... (MEC: 245)

Kétségbeesve néztem magam elé, [...] sirtam, sirtam, sirtam keservesen, sirtam kegyetlenül, *sirtam a boldogságomért*, sirtam az árulás miatt... (Somogyi: 225)⁵

Olykor a szótári megfelelőkkel nem rokon, és a *saudade* definíciójából le nem vezethető magyar megfelelőkkel is találkozunk; ilyen a *rokonszenv* szó, amely azonban tökéletesen illeszkedik az adott szövegkörnyezetbe:

Pobre moço! Tão digno de lástima como és, mercedor talvez de profundas *saudades*, aí estás adormecido no teu sono eterno, vestido de baile, coberto com uma manta de viagem, estirado num sofá, insensível para sempre à alegria se às amarguras desta vida miserável... (MEC: 80)

Szegény fiu! ámbár nem érdemelsz szánalmat könnyelműséged miatt, mégis szivem mélyéből fakadó *rokonszenvemet* fejezem ki előtted, mert itt fekszel örök álmodat aludva báli öltözetben, közönséges köpönyeggel letakarva, egy pamlagon kiterítve, örökre érzéketlenül e nyomoruságos élet öröme és bánata iránt. (Somogyi: 78)

Másutt a fordítók a *saudade lírica* kifejezést *szerelemi lírának* fordítják:

Para entreter as noites melancólicas, e por um excesso de sensibilidade ociosa, tentara fazer versos, pondo o seu amor e a história dos dias felizes nas fórmulas conhecidas da *saudade lírica*... (CPA: 298)

Tunya érzelmességében úgy próbálta eltölteni ezeket a bús estéket, hogy verseket faragott: a *szerelmi líra* szokványos formáiba öntötte érzéseit és boldog napjaik emlékét... (Ábel & Kordás: 378)

A szótárakban természetesen ez a jelentés sem jelenik meg, hiszen önmagában a *saudade* jelentése nem ekvivalens a magyar *szerelem* szó jelentésével. A konkrét mondatban azonban a jelentések átrendezésével, illetve lokális kompenzációval mégis megteremthető az ekvivalencia: a portugál szövegben a főszereplő **szerelmét** és boldog napjaik **történetét** foglalja a **lírai *saudade*** formáiba, a magyarban a **szerelmi líra** formáiba **érzéseit** és boldog napjaik **emlékét** önti. Így a *saudade* jelentéselemei („érzés”, „emlék”, „boldogság”) annak ellenére megjelennek a célnyelvi szövegben, hogy a fordítók magát a forrásnyelvi kifejezést nem fordították le.

A szótárak szócikkeihez hasonlóan a fordításokban is előfordul a körülíró fordítás, a jelentések felbontása: ilyenkor a forrásnyelvi szó jelentését a fordítók több célnyelvi szó segítségével, jelzős szókapcsolattal adják vissza (Klaudy 2003: 76). A szövegkörnyezettől függően a vizsgált fordításokban körülíró fordítás esetén a *saudade* megfelelőjeként a *kínzó* illetve *epekedő vágy*, a *gyötrő sóvárgás*, vagy a *mélabús visszaemlékezés* szókapcsolat jelenik meg:

Era um homem que tivera em novo uma grande paixão por uma freira; ela morrera no convento daquele amor infeliz; e ele, de dor e *de saudade*, fizera-se frade franciscano... (CPA: 63)

Egy férfiről volt szó, aki fiatal korában örült szerelemre lobbant egy apáca iránt, aki a kolostorban belepusztult ebbe a szerencsétlen szerelembe. A fájdalomtól és a *kínzó vágytól* megtört férfi pedig franciskánus barát lett. (Ábel & Kordás: 67)

Então fez versos; e com a imaginação afinada pela *saudade*, produziu com facilidade... (CAP: 338)

Aztán verset írt; érzékeny képzeletével, melyet eltöltött az *epekedő vágy*, könnyen alkotott... (Pál: 440)

E vinha-lhe então o mesmo desejo de deixar Leiria, ir enterrar-se em Feirão, [...] e ali passaria numa paz triste, *na saudade* de Amélia... (CPA: 357)

Most az is megfordult az agyában, hogy otthagyja Leiriát. Elrejtőzik Feirão-ban [...]. Szomorú békében telnek a napjai, Amélia utáni *gyötrő sóvárgásban*... (Ábel & Kordás: 457)

E na *saudade* da Ricardina havia uma vaga irritação... (CAP: 378)

Ricardina *mélabús emlékezésének* a mélyén valami homályos ingerültség rejtőzött... (Pál: 492)

Ezeket a szókapcsolatokat – talán a *mélabús emlékezés* (wehmütige Erinnerung) kivételével – ebben a formájukban szintén nem találjuk a kétnyelvű szótárakban. Használatukat a konkrét szövegkörnyezet határozza meg; példáinkban a szerencsétlen „franciskánus barátot” a *kínzó vágy* „törte meg”, míg a könnyen alkotó fiatalembert az *epekedő vágy* „töltötte el”.

A jelentések felbontása mellett azonban arra is találunk példát, hogy a fordító egyetlen szóvá vonja össze a célnyelvi szókapcsolatot; így a látszólag lefordíthatatlan *gemer as saudades* kifejezés is magyarra ültethető:

Enquanto o adorável, desejado Infante penou no desterro de Viena, o barrigudo senhor corria [...] a *gemer as saudades* do «anjinho», a tramar o regresso do «anjinho». (CS: 12)

És miközben az imádni való, hón áhított királyfi bécsi száműzetésben tengette keserű napjait, a pocakos uraság [...] hol csak *visszasírta* az „angyali” királyfit, hol pedig titkos terveket is szőtt az „angyali” királyfi hazatérésére. (Lukács 1: 6)

Előfordul az is, hogy a „magyarosabb” mondatszerkesztés érdekében a fordító átalakítja a forrásnyelvi kifejezést, és jelentését más nyelvi eszközökkel adja vissza. Ezeket az egyedi megoldásokat természetesen nem találhatjuk meg a szótárakban:

E quando fechou sobre mim a portinhola, gravemente, supremamente, como se cerra uma grade de sepultura, eu quase soluzei – *com saudades minhas*. (CS: 23)

És amikor súlyos ünnepélyességgel rám csukta fülkém ajtaját, ahogy sírbolt rácsát zárja le az ember, kis híján felzokogtam – *annyira sajnáltam hátrahagyott éneket*. (Lukács 1: 19)

Ugyanakkor láthattuk, hogy a szótárak is feltüntetnek bizonyos kifejezéseket, szókapcsolatokat, és közlik azok fordítását. A *ter saudades de* fordulat megfelelője a portugál-magyar szótár szerint *vágyat érez vmi után*; más kétnyelvű szótárakban az *echar de menos*, *miss*, *sich sehnen nach*, *trauern um*, *penser beaucoup à quelqu'un* célnyelvi szókapcsolatokat találjuk. A *ter saudades de* portugál kifejezés Eça de Queirós vizsgált műveiben is előfordul néhányszor; a fordítók azonban sem a *vágyat érez vmi után*, sem a *hiányzik vkinek vmi/vki*, sem a *vágyódik vki után*, sem a *sokat gondol vkire* kifejezéseket nem használják. Két esetben ugyan a hasonló *vágyakozva gondol vkire/vmire* fordulatot találjuk a fordításokban, egyszer azonban – a szövegkörnyezet miatt, logikai megfontolásokat követve – a fordító az *előre hiányzik vkinek vmi* kifejezést használja a *ter saudades de* magyar megfelelőjeként:

Então, enquanto anoitecia, [...] desejava ser um monge, estar num convento, tranquilo, [...] ler a «Imitação», e, ouvindo os rouxinóis nos loureirais, *ter saudades do Céu*. (Sing: 38)

Miközben alkonyodni kezdett, [...] sóvárogtam, bárcsak szerzetes lehetnék, ki [...] az Imitációt olvassa, a babérbokrokban tanyázó csalogányok énekét hallgatja, és *vágyakozva gondol* a Mennyre. (Lukács 2: 6)

Quando, feita a mala, olhou em redor, pela última vez, aquele quarto de repes azul que lhe dera tantas satisfações de vaidade, [...] sentiu uma comoção. *Teve saudades* do criado, um velho muito trigueiro que o servia. (CAP: 290)

Amikor befejezte a csomagolást, és utoljára körbehordozta a tekintetét abban a kék ripsszel borított szobában, amely annyira hízelgett a hiúságának [...] elérzékenyült. *Már előre hiányzott neki* a szobapincér, egy igen barna bőrű öregember, aki kiszolgálta. (Pál: 378)

A sort természetesen folytathatnánk, idézve a *saudade* szó előfordulási helyeit és magyar fordításait. A felsorolt példák azonban talán elegendőek ahhoz, hogy megállapítsuk: a *saudade* ugyan komplex jelentésű, számos konnotációt hordozó, sajátos kifejezés, de korántsem fordíthatatlan. Az esetek túlnyomó részében találunk a helyén valamilyen célnyelvi megfelelőt, ez azonban legtöbbször nem, vagy csupán részben esik egybe a szótárak által megadott jelentésekkel.

A „saudade” főnév magyar ekvivalensei	
a szótárakban	a magyar fordításokban
vágyódás (Sehnsucht, longing, yearning, añoranza)	vágyódás
–	vágyakozás (vágyakozva gondol)
–	sóvárgás, gyötrő sóvárgás
–	epedezik
honnágy (homesickness)	–
bánkódás (rimpianto) szomorkodás (tristezza)	búskomor(ság)
–	szomorúság
–	sajnálkozás
–	boldogtalanság
–	boldogság
mélabú (wehmütige Erinnerung)	mélabú
–	mélabús emlékezés
–	mélabús visszaemlékezés
nostalgia	nosztalgia
–	emlék
–	előre hiányzik
–	visszasír
ardent wish or desire	heves vágy, kínzó vágy
–	rokonszenv
–	fájdalom

3. Traduktológia

„Elvben a holofrázis a fordítás legnagyobb akadályja, az a fogalom, amely csak egyetlen nyelven nevezhető meg. Például a *saudade* [sóvárgás, merengés] a portugál sajátja, a francia *toilette*-nek [pipereasztal, mosdó, illemhely, öltözőkódás, szépítkezés stb.] egyetlen más nyelven sincs pontos megfelelője, akárcsak a német *Hinterland*nak [hátsóország, háttér], az angol *smoking*nak [selyemhajtókájú estélyi férfiöltöny], az olasz *commedia dell'arte*nek [nagyreszt rögtönzött bohózat] és így tovább. Ilyenkor a fordító valójában meg sem kísérli a fordítást, úgyis tudja, hogy nincs tökéletes megfelelőjük, megelégszik az eredeti kifejezéssel, és olyan fogásokhoz folyamodik, mint a dőlt betű, az idézőjel vagy a lábjegyzet” – írja Rónai Pál „Fordítsuk a *fordíthatatlant*” című cikkében (Rónai 1980: 10). A Rónai Pál által említett példák a fordíthatatlanság szempontjából mindazonáltal nem egy szinten vannak, mert amint láttuk, a *saudade* esetében az Eça de Queirós-regények fordítói egyetlen esetben sem elégedtek meg az eredeti kifejezés átvételével, és olyan fogásokhoz sem folyamodtak, mint a dőlt betű, az idézőjel vagy a lábjegyzet. Nagyon helyesen, abból a megfontolásból indultak ki, hogy ha a *saudade* portugál szó, akkor nekik az a dolguk, hogy *megfelelő magyar ekvivalenst* találjanak vagy gyártsanak rá. Amint e cikk első részéből kiderül, ez nagyrészt sikerült is nekik. De vajon miért? És miért nem használtak fel szinte egyetlen sem a szótárban talált célnyelvi lexikális megfelelők közül? Erre a kérdésre röviden úgy tudnánk válaszolni, hogy azért, mert a fordító nem nyelvet, hanem szöveget fordít, és nem szavakat (*mots*) kódol át szolgai módon egyik szövegből a másikba, hanem fogalmakhoz és képekhez (*idées*) keres lexikalizálódott célnyelvi ekvivalenseket. Mielőtt azonban e bonyolult kérdéskör tárgyalásába belevágunk, tekintsünk át röviden néhány alaptézist.

A nyelvészet *langue/parole* (alapvetően *elméleti*) opozíciója a fordításelméletben a *langue/discours* formában jelenik meg, ahol az előbbit a szótár, az utóbbit pedig egy konkrét szöveg reprezentálja. A szótár (amely szükségszerűen „mesterséges” produktum) csupán *langue*-szintű formális vagy lexikális megfelelőket képes szolgáltatni a fordító számára, akinek erőfeszítése arra irányul, hogy az ekvivalenciát a *szöveg* szintjén teremtsen meg. E szövegszintű ekvivalencia létrehozásához azonban nem feltétlenül a szótár által megadott formális megfelelők közül választ automatikusan egyet, hanem más eszközökhöz is folyamodhat.

A szótár a nyelv *struktúráját*, a szöveg viszont a nyelv *működését* reprezentálja. Willard Quine már 1953-ban kijelentette, hogy a lexikográfus azzal foglalkozik, hogy nyelvi *formák* közötti viszonyokat állapítson meg, Alain Rey francia lexikológus is úgy vélekedik, hogy „a szótár tárgya a nyelv, nem a szöveg” (Rey 1977: 122).

A fordításelmélet egyik legfontosabb opozíciója a formális megfelelés és a szövegek ekvivalencia, amelyet – szigorúan nyelvészeti kritériumok alapján – először John C. Catford fogalmazott meg (Catford 1965: 32). A szótár a fordító számára formális (lexikális) megfelelőket ad meg *két nyelv között*, a fordító viszont arra törekszik, hogy ekvivalenciát hozzon létre két (különböző nyelvű) *szöveg között*. Noha a szótár az egyes szójelentéseket mindenfajta kontextus nélkül adja meg, a szövegbe bekerülve a szavak a lexikális jelentéseken keresztül vala-

milyen *diszkurzív értelmet* fejeznek ki, pontosabban „egy jelentést hordozó szituációt reprezentálnak” (Arcaini 1984: 11). Az értelem [*sens*] tulajdonképpen nem más, mint interpretált lexikális jelentés.

A fordító a szótár által megadott lexikális megfelelőket megpróbálja valamiféle globális értelemmé átalakítani, és ehhez a művelethez rendkívül bonyolult és árnyalt eljárásokat is igénybe vesz, amelyek összefüggésben állnak egy sor pszichikai, pszichológiai, mentális, pragmatikai és egyéb tényezővel (mint a műveltség, világkép, átélt tapasztalatok, szövegérzékenység, általános nyelvi intelligencia stb.), amelyeket a fordításelmélet mind ez ideig nem tárt fel kellő mélységben.

A fordító tehát azt a módszert követi, hogy nem a szót, hanem a szó fogalmát (*idée*) érti meg, és a kontextustól függően ezt a fogalmat próbálja meg visszaadni célnyelvi eszközökkel. Ha a pontos megfelelő hiányzik, akkor megpróbálja a hozzá legközelebb eső felé „elvinni”. Hogy egy nyelvben mely fogalmak lexikalizálódtak (mely fogalmakra van szavuk), az mindig az adott nyelvtől függ. A francia nyelvben például nincsen olyan szó, amely pontosan fedné az *okos* (*klug, clever*) melléknév jelentéstartalmát. Az angol *scoop* szó számtalan jelentése közül az egyik a szótár szerint így hangzik: *elsőnek kikürtölt újságszenzáció*. A magyarhoz hasonlóan a francia nyelv sem képes ezt a fogalmat egyetlen szóval kifejezni, a *Harrap's New Shorter French and English Dictionary* az alábbi definíciót adja rá: „*reportage sensationnel que l'on est le premier à publier*”. Hogy egy másik közismert példát említsünk: a Freud-szövegek francia fordítóit szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a pszichoanalízis egyik alapfogalmának, az *Angst*nak a fordítása. A franciában nincs olyan szó, amely *egyszerre* adná vissza e terminus teljes jelentéstartalmát, azért sem a *peur* [‘félelem’], sem az *angoisse* [‘szorongás’] szó nem elegendő önmagában e fogalom ekvivalenseként. A két francia terminus csak *együtt* adhatná vissza az *Angst* jelentését, ez azonban az esetek legnagyobb részében a gyakorlatban nem valósítható meg: a fordítónak az adott szövegrész, adott helyzet fordításakor szinte mindig választania kell a két félekvivalens közül.

Egy kicsit hasonló a helyzet a *saudade*-val, ezzel a bonyolult és rendkívül széles jelentéstartalmú portugál fogalommal, amely a különböző nyelvekben különböző szavakban lexikalizálódik. Több tucatnyi részekvivalenst lehetne összegyűjteni az egyes fordítók által a különböző szövegek fordítása során alkalmazott részmegoldásból, és ezekből össze is állíthatnánk egy – legalább 30-40 szóból-kifejezésből álló – lexikális mezőt. „Minél tagoltabb egy-egy szómező, annál szűkebb a beletartozó fogalmak fogalomköre, következésképpen annál gazdagabb azok fogalomtartalma” – írja Tarnóczi Lóránt a *Fordítókalauz*ban (Tarnóczi 1966: 161). A fordító azonban egy konkrét szöveg fordításakor nyilvánvalóan nem sorolhatja fel minden esetben a teljes lexikális arzenált, a szövegtől függően választásra kényszerül. De mi alapján választja ki a (számára) legekvivalensebb(nek tűnő) célnyelvi megfelelőt? A helyzet, a *szituáció* alapján. A fordító ugyanis „mindenekelőtt *szituációt* fordít, s csak másodsorban mondatot. Azt fordítja, amit lát, hall, megért és átél” – írja Göncz Árpád *Hűtlen-hűségese*n című tanulmányában. Mivel egy szöveg „minden mondata szituációhoz kötött, fordításban [...] *más* lesz, mint az eredeti, de úgy más, hogy az adott szituációban és nyelven *pontosan ugyanazt* fejezze ki, mint amaz” (Göncz 1991: 21). A fordító

tehát a szöveg szavai által leírt *situáció*, valamint saját beleérző képessége, szövegérzékenysége, általános és nyelvi intelligenciája, nyelvtudása, gyakorlata stb. alapján tudja viszonylag nagy biztonsággal eldönteni, anyanyelvének melyik szavával fejezheti ki a legpontosabban a forrásnyelven megfogalmazott mondánivalót, melyik célnyelvi szóval helyettesítse az adott szövegben, kontextusban, szituációban a szerző által használt *saudade*-t.

A modern nyelvfilozófia álláspontja szerint nem tartható az az álláspont, hogy minden egyes fogalomnak megvan a maga pontos nyelvi kifejezése (jelölője), és megfordítva: minden egyes nyelvi megfogalmazás, minden egyes jelölő csak egyetlen fogalmat képes felidézni: „A megfogalmazások különbözősége mind szemantikai, mind lexikai szinten tetten érhető. Ugyanannak a fogalomnak különböző megfogalmazások feleltethetők meg, de ugyanígy ugyanahhoz a szóhoz különböző fogalmak kapcsolódhatnak” (Schlanger 1996: 77). Ez az oka annak, hogy a *saudade* szónak olyan sok célnyelvi ekvivalense létezik a szövegekben, és lényegesen kevesebb a szótárakban. A fordító nem csinál mást, mint megpróbálja szavakba foglalni a szituáció alapján benne kirajzolódó fogalmat (ez a „la mise en mots des idées”; vö. Schlanger 1996: 127). És mivel minden konkrét nyelv [*langue*] inherens módon tartalmazza a nyelv [*langage*] valamennyi lényeges sajátosságát, az esetek nagy részében ez sikerül is neki.

4. Konklúzió

A *saudade* tehát nem fordíthatatlan szó, legfeljebb azon nyelvészek számára, akik a fordítást a „szavak szintjén” képzelik el. (Az esetek túlnyomó részében nem szavakat, nem is dekontextualizált mondatokat, hanem *szövegeket* fordítunk.) Kimondhatjuk tehát, hogy a *saudade*-t nagyon sokféleképpen le lehet fordítani. Paradox módon a fordíthatatlanság bizonyos értelemben egyenlő a *sokféleképpen* fordíthatósággal. Ha egy nyelvi egység (önmagában, a nyelv szintjén) *fordíthatatlan*, az egyszersem implicit módon azt is jelenti, hogy (egy szövegben) *nagyon is sokféleképpen fordítható*. A *saudade* szóra még a szótárakban is több célnyelvi megfelelőt találhatunk, a szövegek esetében pedig a virtuális célnyelvi ekvivalensek száma még tovább nő. Azt is tudomásul kell azonban venni, hogy a sok lehetséges célnyelvi ekvivalens között nem lesz egyetlen egy olyan sem, amely minden finom jelentésárnyalatában teljes értékűen helyettesíteni képes a *saudade*-t: valamilyen veszteség tehát mindenképpen keletkezni fog. Mindez alátámasztani látszik Georges Mounin szállóigévé vált tézisét, amely szerint „a fordítással szemben felhozott összes érv összefoglalható ebben az egyben is: a fordítás *nem* az eredeti” (Mounin 1955: 7).

Ezért aztán az alábbi furcsa konklúziót fogalmazhatjuk meg: a portugál *saudade* szó legpontosabb „fordítása” (bármilyen célnyelven) a *saudade*. Ez maga a „tökéletes megoldás”: nyelvileg abszolút pontos, és megtartja az eredeti portugál szó összes kulturális, érzelmi és egyéb konnotációját is. Hátránya, hogy a portugálul nem tudók számára érthetetlen, a fordítónak pedig olyan fogásokhoz kell folyamodnia, mint a „dőlt betű, az idézőjel vagy a lábjegyzet”. Fordításelméleti szempontból vizsgálva a dolgot: a *saudade* eredeti nyelven való megtartása egy

célnyelvi szövegben nem fordítás, hanem pusztá atkódolás a jelölők szintjén. A *saudade* különböző célnyelvi megfelelői, „fordításai” (ld. a fenti táblázat mindkét oldalát) viszont nem adják vissza teljesen az eredeti portugál szó teljes jelentéstartalmát, portugál nyelvi és kulturális konnotációit, „*couleur locale*”-ját: valami mindig kimarad belőlük, ami a *saudade*-ban még benne volt. Ez ellen azonban aligha tudunk bármit is tenni: a fordító csak e két, egyformán rossz megoldás közül választhat. Hiába, ez mindig így volt és mindig így lesz, a nyelvészek, szemiotikusok, esztéták, hermeneuták és a fordításelmélet-gyártók legnagyobb örömére. Bele kell törődnünk a megváltoztathatatlanba: „ha két különböző nyelven beszélünk a világról, akkor soha nem pontosan ugyanarról a világról beszélünk” (Mounin 1963: 74).

Jegyzetek

- ¹ A listát ld: <http://www.todaytranslations.com/index.asp-Q-news-item-E-The-most-untranslatable-word-in-the-world—37203181>.
- ² Természetesen a többi idézett szótár is megemlíti, hogy a *saudade* egy virág (a fekete ördög szem, más néven gyászvirág, *scabiosa nigra*) portugál neve is.
- ³ A szótár német–portugál részében a Sehnsucht szócikknél (1057. oldal) a következő különbségtételt találjuk: Sehnsucht nach Verganngenem: *saudade*; Sehnsucht nach Künftigem: *ânsia*.
- ⁴ Somogyi Ede fordítására jellemző a kihagyás; sokszor nem csak szavakat, hanem mondatokat, sőt egész bekezdéseket hagy el a szövegből. Emellett ebben a fordításban több példát is találhatunk félrefordításokra, egy esetben a *saudade* szó fordításánál is. Az eredeti műben a következő mondatokat olvassuk: *Foi com saudade que os vi embarcar. Eu ali ficava para cumprir um dever melancólico* (MEC: 161). Somogyi ezt a részt a következőképpen fordítja: Nagy lelki örömmel láttam őket hajóra szállni. Én ott maradtam, hogy egy szomorú feladatot teljesítsek... (Somogyi: 150). Ebben az esetben a „nagy lelki örömmel” kifejezés nem tekinthető a *com saudade* ekvivalensének, mert nem adja vissza a portugál kifejezésben rejlő kettősséget, a pozitív mellett a negatív jelentéstartamot.
- ⁵ Egy másik helyen Somogyi Ede a *saudade* szót üdvnek fordítja: *Parece-me às vezes que tudo isto se passou numa vida distante como um romance escrito, que me causa saudades e dor...* (MEC: 215). Néha úgy tetszik nekem, mintha mindez csak egy regényben történt volna meg, mely üdvöt és szenvedést rejt számomra (Somogyi: 194). Úgy tűnik azonban, hogy a fordítás itt sem adja vissza pontosan a forrásnyelvi *saudade* jelentéstartamát.

Irodalom

- Albert S. 1993. „Correspondance lexicale et équivalence textuelle: analyse comparative d’un verbe dans le dictionnaire et dans le discours”. *Cahiers d’études hongroises*, No. 5., 13-23.
- Arcaini, E. 1984. L’auxiliaire comme problème de traduction. In: Wilss, Wolfram & Thome, Gisela [Hrsg.]: *Die Theorie des Übersetzens und ihr Aufschlußwert für die Übersetzungs- und Dolmetschdidaktik*. Tübingen: Günter Narr, 9-19.

- Catford, J. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- Durastanti, S. 2002. *Éloge de la trahison*. Paris: Le Passage.
- Göncz Á. 1991. „Hűtlen-hűségeseen”. In: *Gyaluforgács*. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó, 13-24.
- Klaudy K. 2003. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Angol / Német / Orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica.
- Mounin, G. 1955. *Les belles infidèles*. Paris: Cahiers du Sud.
- Mounin, G. 1963. *Les problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Pessoa, F. 1979. *Quadras ao gosto popular*. Lisboa: Edições Ática.
- Rákóczi I., Salvi, G. 1994. *Középkori portugál irodalmi antológia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Rey, A. 1977. *Le lexique: images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*. Paris: Armand Colin.
- Rheingold, H. 2000. *They Have a Word for It. A Lighthearted Lexicon of Untranslatable Words & Phrases*. Louisville, Kent: Sarabande Books.
- Rónai P. 1980. „Fordítsuk a fordíthatatlant”. In: *Latin és mosoly*. Budapest: Európa, 7-14.
- Schlanger, J. 1996. *Un art, des idées*. Paris: L'Harmattan.
- Tarnóczy L. 1966. *Fordítókalauz*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Theodor, E. 1983. *Tradução: Ofício e Arte*. São Paulo: Editora Cultrix.

Források

Eça de Queirós felhasznált művei és magyar fordításai

- Queirós, Eça de. 1980. *A Capital*. Lisboa: Livros do Brasil. (= CAP)
- Queirós, Eça de. 1989. *A főváros*. Fordította: Pál Ferenc. Budapest: Európa. (= Pál)
- Queirós, Eça de. 1972. *A Cidade e as Serras*. Lisboa: Livros do Brasil. (= CS)
- Queirós, Eça de. 2000. *A város és a hegyvidék*. Fordította: Lukács Laura. Budapest: Íbisz. (Digitalizált szöveg: <http://mek.oszk.hu/00500/00549/00549.pdf>). (= Lukács 1.)
- Queirós, Eça de. 2001. *O Crime do Padre Amaro*. 3.^a edição. Mem Martins: Publicações Europa-América. (= CPA)
- Queirós, Eça de. 1977. *Amaro atya bűne*. Fordította: Ábel Olga és Kordás Ferenc. Budapest: Európa. (= Ábel & Kordás)
- Queirós, Eça de. 1985. „*Singularidades de Uma Rapariga Loura*”. In: Queirós, Eça de: *Contos*. Mem Martins: Publicações Europa-América (Livros de bolso europa-américa 224), 37-58. (= Sing.)
- Queirós, Eça de. 2001. *Egy szőke leány különcségei*. Fordította: Lukács Laura. In: Eça de Queirós. *Egy szőke leány különcségei. Elbeszélések*. Budapest: Íbisz, 5-33. (= Lukács 2.)
- Queirós, Eça de & Ortigão, Ramalho. 1974. *O Mistério da Estrada de Cintra*. Porto: Lello & Irmão. (= MEC)
- Queiroz, Eça de, & Ortigão, Ramalho. 1999. *A Cintrai ut titka*. Ford.: Somogyi Ede [és Pál Ferenc]. Budapest: Íbisz. (= Somogyi)

A digitalizált portugál szövegek lelőhelye: http://figaro.fis.uc.pt/queiros/lista_obras.html

Portugál egynyelvű szótárak

Dicionário Aurélio Eletrónico – Século XXI, 3.0 (1999). CD-ROM. Editora Nova Fronteira.

Dicionário electrónico Houaiss da língua portuguesa 1.0 (2001). CD-ROM. Instituto António Houaiss.

Dicionário Universal Língua Portuguesa (1999). Texto Editora, Lisboa.

Diciopédia 2006 (2005). Porto Editora, Porto.

Simigné Fenyő Sarolta

A FORDÍTÁS MINT KÖZVETÍTÉS

187 old. ISBN-10:963-06-1489-8

1. Gondolatok a fordításról és a fordítói tevékenységről
2. A fordítás mint közvetítés nyelvészeti alapjai
3. A metainformációs struktúrák fordítási lehetőségei
4. A metainformációs elemek betoldása és kihagyása a fordításban
5. A fordítás mint kulturális transzfer
6. A fordítás mint a kultúrák és ideológiák közötti közvetítés eszköze
7. Gender-kutatás és fordítás

A szerző Magyarországon elsőként vállalkozik a kommunikációelmélet, a pragmatika, a pszichológia és a szövegnyelvészet metszéspontjába helyezhető, a tudományos diszciplínák között még mindig a helyét kereső metainformációs kutatásoknak, valamint egy, a politikához és a szocio-lingvisztikához kapcsolódó területnek, a gender-lingvisztikának a fordítástudományba való beemelésére. A fordítói tevékenységgel kapcsolatban azt az álláspontot képviseli, hogy a nézőponthoz hasonlóan a fordítás is ablakot nyit a világra. Mivel a fordítók az eredeti irodalmi alkotásokat általában saját ismereteikkel és ideológiájukkal is kiegészítik, a világra nyíló ablakot szélesebbre tárják, mint az eredeti mű szerzője. Ezért a fordítások az eredetihez képest olyan „többletet” is tartalmaznak, amely az olvasót jobban eligazítja, ezáltal ismereteit gazdagítja.

Megvásárolható a Miskolci Egyetemen, a Két Könyvész Kft. könyvesboltjában

Tel.: 06 46 361564; 06 46 555 462; 06 46 555-463

Megrendelhető (utánvétellel): simigne@caracom.hu

Tel./fax: 06 46 565 111/17-66-os mellék

A fordítás határainról Esterházy Péter „nyúlkönyve” alapján*

Forgács Erzsébet

1. Az írás témája és célja

Tanulmányom középpontjában a fordítástudomány, pontosabban a szépirodalmi fordítás örök kérdése áll: Van-e a fordítói szabadságnak határa? Hol van a „fordítás” határa? Mikor kap az olvasó fordítást, mikor átdolgozást vagy akár utánköltést a kezébe? Egyáltalán: Lehet-e egy fordítás „jobb”, mint az eredeti szöveg? S ha igen, mitől lesz „jobb” az eredetinél?

A lehetséges válaszokat Irene Dische és Hans Magnus Enzensberger „Esterhazy. Eine Hasengeschichte” című „meséje” alapján adom meg, melynek egyébként már a magyar címe is „jobb”: „Esterházy. Egy házy nyúl csodálatos élete”.

A könyv alapjául szolgáló nyelvi játék az „Osterhase (magyarul: húsvéti nyúl) – Esterházy (magyarul: ez már eleve magyarul van)”¹ összecsengése. (Ami a magyarságot illeti, ehhez Esterházy ragaszkodik is, „nem mintha nagy bót vóna, ténykérdés.”²) A történet röviden ennyi: az Esterházyk nagy múltú és népes nyúlcsaládja a pöttömség problémájával küszködik, mire az öreg Esterházy herceg elküldi az unokákat külhonba szerencsét próbálni, azaz „behemót”, „dönci”, „böhöm” feleséget keresni, merthogy „pöttöm pöttömöt, böhom böhomöt kölykez”. A mese a legfiatalabb sarj berlini kalandjait mondja el, hogyan lesz Esterházyból hivatásos Osterhase, s hogyan találja meg Mimit, élete párját, akivel aztán szép böhom gyermekeket nemzenek.

Esterházy Péter „nyúlkönyve” nem „lenyúlkönyv”, éppen azért nem, mert Esterházy nem egyszerűen „lefordította” a szöveget, hanem autoreflexív módon „le-, meg-, át-, szét-, össze-, vissza-” fordította. Rövid tanulmányomban azokat a legfontosabb fordítási eljárásokat, eszközöket mutatom be néhány szemléletes példával, amelyek alapján elmondható: a magyar szöveg jobb lett, mint a német eredeti.³

2. Nyelvi játékok

A fordítást először is az Esterházytól már megszokott, s így már elvárt nyelvi játékok teszik (nyelvileg) igazán magyarrá. Ezek túlnyomó többségben nem fordítások, illetve nem arról van szó, hogy Esterházy célnyelvi szójátékokkal helyettesíti, azaz újraalkotja a forrásnyelveket, hiszen az eredetiben legtöbbször nincs is nyelvi lelemény.

A szójátékoknak számtalan fajtájával találkozunk, melyeket itt teljes gazdagságukban nincs is mód ismertetni.⁴ A leggyakoribbak a következők:

2.1. Fonematikai játék – analógiás hangátvetés:

„weil ihnen der Sattel zu hoch war und weil ihre Pfoten nicht bis zu den Pedalen reichten” →

„a nyereg túl **magosan**, a pedál túl **alocsany**”

2.2. Összetett szavakkal való játékok:

- Komponensek felcserélése:

„in einen Papierkorb fiel und nicht mehr herauskam” →

„belepottyant a papírkosárba, és nem bírt kimászni, **csakcsupán** evickélt, **csakcsupán** evickélt”

- Dekompozíció:

„«Halt! Stehenbleiben!» rief der Mann mit der lauten Stimme. Er hatte eine grüne Uniform an und sah aus, als würde er jeden Tag einen Hasen essen.” →

„Lett ott minden, **kala s majka**, halt und hendeó, mancs vagy tappancs, de inkább tappancs, mialatt a hangos hangú férfi zöld egyenruhát viselt, és naponként nyúlevőnek tűnt föl.”

2.3. Poliszémiával való játék és poliszemantizáció:

„Nirgends eine **ordentliche** Mauer!” → „Soha seholy egy **tisztességes** fal!
(*Talán egy **tisztességtelen** kellett volna keresni, ha-ha-ha!*)”

„sagte der Fürst” → „a herceg döntött, mert ilyenek a hercegek, **döntősek**”

2.4. Nyelvek keverése:

„kleine Hasen kleine Hasenkinder kriegen, während die großen Hasen immer größer und größer werden” →

„pöttöm pöttömöt, böhöm böhömöt kölykez, **böhöm und noch böhömer**”

2.5. Onomasztikai játékok:

- Kontamináció (szóösszevonás/szóötvözés/szóösszerántás):

„*Én is csinálhatnék a dische és enzensberger szavakból egy új családnevet: **die Scheenzensbergers** [...].*”

- Rendszertranszcendens homonímia (homofónia):

„Időközben a Scheenzensbergerek dolga is rendbe jött, **sowa** (ejtsd: **szóvá**) tették ezt az egészet, amitől elnyerték valódi nagyságukat.”⁵

- Népetimológiás, homofónián alapuló szóferdítés:

„Mert az ő szavajárása volt, hogy „ihr seid die Osterhasen und wir sind die **Krasznahurka**”, tudniillik az Andrássyaké volt **Krasznahorka** büszke vára.”⁶

- Játékos szóösszetétel:

„Aber so nannte ihn natürlich kein Mensch und erst recht kein Hase, denn erstens kann niemand einen so langen Namen hersagen, und zweitens werden Hasen immer bei ihrem Familiennamen genannt.” →

„Így természetesen a kutya sem szólította, nem beszélve a nyulakról, mert először is az ilyen hosszú név, **Elkelkáposztásítottalanítottatok Mihály**, az kimondhatatlan, másodsor pedig a nyulakat mindig a családnevükön szokták szólítani.”⁷

- Intarzia:

„Deshalb nennen wir unseren Helden von nun an einfach Esterhazy.” →

„Ezért mostantól hősünket egyszerűen Esterházynak nevezzük, **A est(erhazy) A.**”

2.6. Ortográfiai játék:

„Eljöttek a keresztelőre is (**egy házy esemény**). Esterházy igencsak megörült nekik.”

„Er landete in einer dunklen Schachtel, die ganz komisch **roch und wild hin- und herschaukelte.**” →

„Végre beindult a cselekmény, és azonnal egy setét dobozban kötött ki, mely furcsán **illato- és ide-oda himbálózott.**”

2.7. Zeugma:

„Der Mann, der das Auto fuhr, sang gerne, **hatte lockige Haare und war immer gut aufgelegt.**” →

„Az autó vezetője szívesen dudorászott, mindig **göndör haja és jó kedve volt.**”

2.8. Szinesztéziás játék:

„Und außerdem **roch** Mimi **wunderbar**.” →
 „És ennek a Miminek **még a szaga is jól állt**.”

2.9. Intralingvális jelentésen alapuló népetimológiás játék:

„Ihr müßt wissen: **die meisten** Fürsten haben es gern, wenn man sie Durchlaucht nennt.” →

„Tudnotok kell, a hercegek **tetemes** része (**teteme?**), jó néven veszi, ha leőfőméltóságúzzák, szeretik, na.”

„Das Dumme war nur, daß es massenhaft Mauern gab, aber hinter diesen Mauern wohnten keine hübschen Häsinnen, sondern nur Berliner.” →

„Talált falat eleget, tömegével talált rájuk, csak az vette ki magát hülyén, hogy ezek mögött nem helyre **nyúlnók** tanyáztak – *hogy őket **lenyúlnók**, elnézést –*, hanem, *Berlin a berlinieké*, berliniek.”

„Aber Esterhazy war schon so weit fort, daß er sie nicht mehr hören konnte. Er rannte wie verrückt, und als er stehenblieb, sah er die Mauer.” →

„Akárhogyis: Esterházy **elszelelt**. **Szelelt, szelelt**, mintha eszét vesztette volna, *ama **fékezhetlent***. Amikor azután mégis **fékezett**: meglátta a falat. Oh.”

„Er bestellte sich eine große Portion gemischten Salat.” → „Nagy adag **misztikus** salátát rendelt (salata **mista**).”

2.10. Játékos szóképzés:

„«Ohne Mauer», sagte Mimi, «ist Berlin ziemlich ungemütlich, findest du nicht? Ich meine natürlich, für Hasen.»

«Weißt du was?» sagte Esterhazy. «Wir ziehen aufs Land.» →

„Mimi, *lényegében osztva Beuys nézetét, aki esztétikai okokból akarta volna a szenátussal megemeltetni a falat*, úgy vélte, Berlin fal nélkül nem izgi. Úgy értve persze, hogy a nyulaknak.

– **Ha Berlin faltalan, az élet hasztalan** – dünnyögte Esterházy. – Tudod mit? Költözzünk vidékre.”

2.11. Tükörfordítás:

„«Ich gebe ja zu, daß ich ziemlich klein bin», sagte Esterhazy. «Aber du könntest mich trotzdem heiraten.»

«Natürlich, du **Dummkopf**», sagte Mimi.” →

„Elismerem, hogy alacsonyságom kívánni hagy maga után. Hozzám jöhetnél feleségül – jegyezte meg Esterházy *a maga körmönfont módján*.

– Természetesen, te **butafej!** – válaszolta Mimi, *ragaszkodván a szószerinthez*.”

2.12. Frazeológiai játékok:

- Literalizáció:

„[...] und es gefiel Esterhazy gar nicht, wie hungrig sie dreinblickten.” →
 „A tekintetek éhségről tanúskodtak, és **ez nem volt Esterházy ínyére.**”

- Lexikai szubsztitúción alapuló frazeológiai játék:

„Ez a fordulat édesapám leleménye, akit a biztonság okáért megkértem, hogy fordítsa le nekem a szöveget. Ezzel **több nyulat is ütöttem egy csapásra.**”

- Képzavaros frazeológiai játék:

„Und mit Ihrem Enkel ist es noch viel schlimmer.” →
 „Ám amikor a szemorvos, e kivagyí citoyen közölte vele, hogy **az unoka szemének a szénája még rosszabbul áll**, megijedt.”

- Frazeologizmus unikális komponensével való játék:

„Er durfte soviel Apfelkuchen essen, wie er wollte und abends las er die Zeitungen.” →

„**Degeszre ehette magát** almáslepénnyel, majd a **degesz** után, esténte elolvasta az újságokat.”

- Komplex frazeológiai játékok (frazeologizmusok halmozása: literalizáció, lexikai szubsztitúció):

„Sie fuhren auf eine große Wiese. Endlich konnte Esterhazy zeigen, was er für ein toller Läufer war. Wie der Blitz rannte er hin und her. Er war der einzige Hase auf der ganzen Wiese und wurde allgemein bewundert.” →

„Úticéljukat egy rétben lehetne összefoglalni, ahol **Esterházy végre kimutathatta a foga fehérjét: és futott, mint a nyúl.** Villámként cikkázott ide-oda. Csak ő volt nyúl a réten, **futást vetett, csodálatot aratott.**”

3. Magyar emlékeztető

3.1. Reáliák

Esterházy szövege nemcsak „magyar nyelvű”, hanem „magyarul” van: látás- és gondolkodásmódja, világképe jellemzően magyar. A nyelvi játékok mellett a reáliák ennek a magyarságnak, a „magyarítás”-nak a kiváló eszközei, melyek lehetnek nyelvi, például frazeológiai reáliák, illetve néprajzi, társadalmi-politikai stb. reáliák:⁸

- Reáliafrazeologizmusokkal való fordítás, ill. azok betoldása:

„Es wäre doch gelacht, dachte Esterhazy, wenn ich in dem großen, fernen Berlin keine große, ferne Frau fände; und wenn ich sie gefunden habe, werden wir **in Saus und Braus leben.**” →

„Tényleg kész röhej volna, gondolta, ha én abban a nagy és messzi Berlinben nem találnék magamnak nagy és messzi asszonyt; aztán meg ha jól megtaláltam, **élnénk, mint Marci Hevesen.**”⁹

„Naja, dachte Eszterhazy, die Italiener wissen es eben nicht besser.” →

„Na ja, gondolta Esterházy, **az olaszok sem jobbak a Signora Deák vásznánál.**”

„«Einen Hasen kann man doch nicht ins Restaurant mitnehmen», meinte Francos Frau.” →

„– **Dunába vizet**, nyulat vendéglőbe? – tette föl az akadémikuskodást a nej.”

„Bei ihm zuhause lagen überall Brillenfutterale herum, sogar in der Besenkammer und auf dem Klo.” →

„A tokok nála **úgy heverték szerteszéjjel, mint egy török elleni csata után a halottak**, még a kamrában és a budin is, *hogy egy kicsit gyökintsen a hasonlat, meg benyomhassuk ezt a gyökintsent.*”

- Társadalmi-politikai reáliák betoldása:

„Nur war auf den Bildern kein einziger Hase zu sehen, und der Mann, der die Geschichte geschrieben hatte, behauptete sogar, die Mauer sei ekelhaft und müsse weg.” →

„De a képeken nyúl nem volt látható, és a történet írója még azt is állította, hogy a fal egy undormány és levele!

*Itt a német nyuszifül szépen beremeg a fal, a die Mauer szóra. Itt jön ki az előnye az NDK-nak. Ki a kicsit nem becsüli ... Magyarul a nyúl talán a **vasfüggöny**-ről olvasna, vagy eleve Kelet-Franciaországba küldte volna a gondos hercegi nagyapó, és akkor puff neki: **Trianon**, weekendre!”*

„Eva schimpfte immer, entweder auf ihren Vater oder auf Esterhazy.

Einmal sah er, wie Daddy ein paar neue Unterhosen anprobierte. Es waren die schönsten Unterhosen der Welt, mit einem Leopardmuster, schwarz und gelb. Daddy sah mit seinem schwarzen Schnurrbart ganz wild darin aus. Solche Unterhosen müßte man haben!

Am anderen Morgen probierte Esterhazy sie heimlich an. Obwohl sie ihm viel zu groß waren, machte er vor dem Spiegel Männchen.” →

„Szóval ez az Éva folyton kárpált, hol az apjával, hol Esterházyval. Ez utóbbi egyszer meglátta, amint előbbi új alsónadrágot próbál. A világ legszebb gatyái voltak ezek, sárga-fekete **habsburgos** leopárd-mintával. Ebben a **lengé ma-**

gyarban – mindez *Berlinben!* – és bajuszban apa igazán vad apai férfi benyomását keltette, *belevaló volt*. Ilyen gatyá kéne, ha vóna, ácsingózott Esterházy, és másnap reggel titokban fel is próbálta, s noha neki túl nagynak bizonyult, *nem való volt bele*, azért két lábra állva ott páváskodott a tükör előtt.”

„Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben die Esterhazys vielleicht heute noch, ohne Mauer, aber mit vielen schönen großen braun-weiß gescheckten Hasenkindern, irgendwo am Waldrand, wo es keine Autos, keine Kaufhäuser und keine Restaurants gibt, in denen man Hasen ißt.” →

„*S míg ők így eldorbézoltak hármában, a mese is a befejezés felé tartott*: ami az Esterházyakat illeti, még ma is élnek, ha meg nem haltak, már nincsen fal, **se vasfüggöny**, de van a sok fehér-barnás nyúlgyerek, élnek valahol egy erdőszélen (*lásd ábra*), ahol nincsenek autók, **se Trabant, se BMW**, és nincsenek áruházak, és nincsenek olyan vendéglők sem, ahol nyulak bukkanhatnának elő – *álnok zsemlegombócok társaságában*.”

3.2. Magyar szövegtér

A betoldásoknak egyrészt az a célja, hogy nyelvi játékokkal, anaforikus-kataforikus szövegkohéziós elemekkel szőjék át a szöveget,¹⁰ másrészt az, hogy az intertextuális utalásokkal (is) „magyarosítsanak”. Az összes intertextuális elemet lehetetlen itt felsorolni, így csak néhányat említek.

Az „ugorgyunk”-ról Móricz Zsigmond „Légy jó mindhalálig” című regényére asszociálunk: az öreg vak Pósalaky szavajárása volt ez, amikor nem érdekelte az az újságcikk, amit Nyilas Misi fel akart olvasni neki.

Amikor a boltos Mimiről, Esterházy jövődöbelijéről azt mondja, hogy ő az utolsó „egyedüli példány”, Kosztolányi Dezső „Halotti beszéd”-e jut eszünkbe.

Főhősünk és Mimi boldog egymásra találásakor iktatja be Esterházy a következő mondatot: „Égi kar intette őket, frigyük sikerülni fog.” – Ez Karinthy ismert intarziájának az elferdítése („Magát égi **kar inti, frigye sikerülni fog.**”)

A történetben az Esterházyk „szerfőlött kicsinyek és szerfőlött intelligensek valának” („sehr sehr winzig und sehr sehr intelligent”), „fékezhetetlen agyvelejűek”, mint Aromo, Lázár Ervin „Négyszögletű kerek erdő”-jének ugyancsak „nagyeszű” ugrifülese, s aki szintúgy menekült, „futott, mint a nyúl”.

Bánk bán híres áriáját idézi például a következő betoldás:

„«Ich bin Österreicher. Mein Großvater ist der Fürst Esterhazy», sagte Esterhazy. «Das dürfte wohl genügen.» →

„– Osztrák vagyok – mondta Esterházy könnyedén. (*Akkor most már ezen most már ne akadjunk fenn, tekintsük az állampolgárságra vonatkozó kijelentésnek, úgy nem húsbavágó, úgy csak bürokratikus aktus, nem **hazám, hazám, te mindenem.***) – Nagybátyám az Esterházy herceg – folytatta eszesen az Esterházy herceg unokája. – Vélem, ennyi elegendő.”

József Attila „Mama” című verse jut eszünkbe az alábbi szövegrészletben:¹¹

„«Und was ist dahinten?»

«Ein paar Apfelkuchen und Sachertorten, alte Decken und Zeitungen, sonst nichts.»

«Ich habe vergessen, sauberzumachen», sagte Francos Frau.” →

„– És mi az ott hátul?

– Úgy almáslepény, mint Sacher-torta, valamint régi pokrócok, újságok, más no – ami olaszul annyit tesz, hogy semmi, nyente.

– *Quanto costa?* – kérdezte a hang, de ez nincs benne a könyvben. A szerzők egy hányada eneszkás volt, most már nem az, már szintiszta német, így nem félt eléggé az NDK-tól. Most már fél, de **most már késő, most látjuk, milyen óriás.**

– **Ö... ö...** – hebegett közbe Franco felesége, a *passzionátus József Attila-kutató és töltött galamb* –, elfelejtettem tisztába csinálni a kocsit.”

József Attila „Lebukott” című versének refrénje, pontosabban annak persziflázsa szerepel mint szövegkonstituáló játékos nyelvi elem a következő szövegrészletben:¹²

„«Was ist denn das?» rief sie.

Esterhazy **war entdeckt.**

«Gestatten, Esterhazy», sagte Esterhazy höflich.” →

„– Én én vagyok. Te te vagy. De te ki vagy, ismeretlen elvtárs? – kiáltotta. Esterházy **lebukott.**

– **Testvér – suttogta –, segítsd a lebukottat.** Engedelmevel, Esterházy – fűzte még hozzá rendíthetetlen udvariassággal.”¹³

4. Egyéb intertextuális elemek

Nem magyarítás a célja a következő intertextuális utalásnak akkor, amikor főhősünk így szól: „Ich bin ein börliner”. Az utalás célja hangulatteremtés, humoros asszociációs játék John F. Kennedy híres beszédét idézve, amelyet 1963 júniusában tartott Nyugat-Berlinben a berlini légihíd 15. évfordulóján: „Ich bin ein Berliner”.

A történet hőse kedvesét a berlini fal mellett, egy réten találja meg újra, ahol csak úgy hemzsegnek a nyulak. Goethe művét juttatja itt eszünkbe Esterházy betoldása:

„*A Dichtung* egyébként itt beletorkollik a **Wahrheitbe**, valóság huppan a költészetbe, mert a berlini fal mögött, a senki földjén ténylegesen elszaporodtak a nyulak, az NDK-s sportbarátok hagyták, hadd szaporodjanak, nem löttek rájuk, parancsuk csak emberekre volt löni.”

De már a mű kezdete is iskolapéldája az intertextualitásnak, s itt sem magyarítás a cél. Esterházy Stephen Butler Leacock „Gertrud, a nevelőnő, avagy a boldogság jutalma” című híres paródiájának kezdetét veszi kölcsön, hogy az olvasói-ér-

telmezői tevékenységet segítse, hogy a történet valóban „úgy nézzen ki”, mint egy történet, azaz megteremti az „elmesélhetőség” mozzanatát:¹⁴

„Vad, viharos éjszaka dühöngött Skócia nyugati partjai fölött. Ezen történetünk szempontjából ugyan ennek különösebb jelentősége nincsen, miután történetünk nem Skócia nyugati partjain játszódik, hanem Írország keleti partjain [Esterháznál: „hanem – ez még vita tárgya”]. De azért ott is elég rossz idő volt.”

5. Stiláris sokszínűség

A magyar „fordítás” azért is jobb, mert amíg a német eredeti stílusában kiegyensúlyozottabb, de úgy is mondhatjuk, hogy egységesebb, addig Esterházy szövege a stiláris jellemzők széles skáláján mozog, többféle kód elemeit felvonultatja főleg a nyelv vertikális, de horizontális tagolódása szerint is.

5.1. Választékos, régies és népies szavak; feltűnő konnotatív értékek

Esterházy olyan szavakat/kifejezéseket használ, amelyek a legkülönbözőbb stílusrétegekhez tartoznak, a legkülönbözőbb stílusárnyalatokkal rendelkeznek. Választékosak például a következő szövegrészek:

„Ihre **wertvollen** Ratschläge **habe ich nicht vergessen** [...]” →
 „Nagyapám **nagybecsű** tanácsát **nem feledtem** [...]”

„Die Mauer, **die Sie mir empfohlen haben**, habe ich nirgends gefunden. Ich glaube, sie steht nur in der Zeitung.” →

„A falat, amelyet **Nagyapám méltóztatott figyelmembe ajánlani**, sehol se találtam, azt hiszem, nincs is, csupán az újságokban szerepel. *Meglehet, úgy járok vele, mint Gagarin az űrben az Istennel. Hogy visszatérek, és jelentem Nagyapámnak: nincsen, mert nem találkoztam vele.*”

„**Dann** setzten sie sich hin, um ein bißchen auszuruhen.” → „**Majdan** megpihentek.”

A régies, illetve népies szavak szintén választékos stílusértékkel bírnak:

„Ja, da saß er nun in seiner Berliner **Kiste**, und aus lauter Langeweile fing er an, Zeitung zu lesen. [...] Die meisten hatten Kleider an, nur die Frauen liefen oft ohne **Hemd** herum und sahen aus, als wäre es ihnen zu kalt.” →
 „*Szerintem itt van valami utalás, amit nem értek, mindenesetre ült a rokon nap-hosszat az ő berlini **ládikájában**, legyen szuszék, berlini **szuszékjában**, és unalmában elkezdte az újságokat olvasni. [...] A legtöbbjük ruhát viselt, csak*

a nők szaladgáltak gyakran **blúz** nélkül, **illetve ha már szuszék, akkor pendely nélkül**, és úgy néztek ki, mint akik fáznak.”¹⁵

Míg a német eredeti stílusában semmilyen feltűnő jegyet nem visel, a fordítás a beszélt nyelv jegyeit hordozza, illetve feltűnő konnotatív értékkel bír a következő példákban:

„Solche **Unterhosen** müßte man haben!” → „Ilyen **gatya kéne, ha vóna, ácsingózott** Esterházy [...]”

„Aus dem Fenster sah er seine Großeltern und Eltern, seine Onkel und Tanten, seine Schwestern und seine unzähligen Cousinen, wie sie alle **weinend** mit ihren Taschentüchern winkten.” →

„Az ablakból még látta a nagyszüleit, szüleit, a nagybácsikat és nagynéniket, a nővéreit és húgait és a számos vagy számtalan kuzint, amint azok **picsogva** integetnek zsebkendőikkel.”

„Nun müßt ihr wissen, daß es genau sechs Wochen und keinen Tag länger dauert, bis eine Häsin ein paar Hasenkinder kriegt.” →

„Nos. Nos, tudnotok kell, *hogy bármit is értsünk is rajta, az entyempentyem-től számított napra* pontosan hat hétig tart, míg egy nyúlnak kis nyulai lesznek, *nyúlnóból nyúlanya. Nyúlanyu.*”

„Osterhasen dürfen nämlich nicht so **groß** sein [...]” → „A húsvéti nyúl ugyanis nem lehet **hórihorgas** [...]”

5.2. Különböző szövegfajták/funkcionális stílusok stiláris jellemzőinek keveredése

Mint a fenti példákban láttuk, a stílusrétegekben és a stílusárnyalatokban, a konnotatív jelentésekben sokszínűség figyelhető meg. Emellett még a különböző szövegfajták/funkcionális stílusok stiláris jellemzői is keverednek, így például a tipikusan mesei szövegelemek mellé¹⁶ bekerülnek szavak/kifejezések a hivatalos nyelvből is:

„«Wollen Sie damit sagen, daß man hier tote Hasen ißt?» fragte er.

«Heute besonders zart», antwortete **der Kellner**.” →

„– Csak nem azt akarja ezzel mondani, hogy itten halott nyulakat esznek?

– Mára különösen zsenge – biccentett **a gaz vendéglátóipari dolgozó**.”

5.3. Dialektusok, szociolektusok

Találhatunk a fordításban tájnyelvi szót („*hogy egy kicsit **gyökintsen** a hasonlat*” – *gyökint* = ’sántít’); az ifjúsági nyelvhez sorolandó kifejezést (a „**sie**” a fordításban „**mész kis csaj**”); de sok a germanizmus is (pl. „«Wenn du es zu einer **richt-**

igen Familie bringen willst, dann muß du dich nach einer Frau umsehen.» → „Ha **virtigli** családot akarsz alapítani, akkor nő után kell nézned.”; „Endlich **faßte er sich ein Herz** und fragte seinen Freund: «Franco, sag mal ehrlich: Die Mauer, gibt's die überhaupt?» → „Végre Esterházy **szívet vett** (ez egyszerre régies és germanizmus), és nekiszegezte a kérdést a barátjának, miszerint drága öregem, édes Bébé, mondanád meg, anyádra, van-e ez a fal vagy senincs?”).¹⁷

Az olaszok német megnyilatkozásait a vendégmunkások „Pidgin-Deutsch” (ún. „Gastarbeiterdeutsch”) nyelvén adja vissza Esterházy: „«Dein Auto ist ja der reinste Saustall», sagte sie. «Bevor wir losfahren, werde ich mal richtig saubermachen.» → „– A te autód van a legtisztább disznóistálló – zsémbelt az azonosított –, mielőtt nekiindulnánk, rendesen tisztába csinálom.” (Vö még: «Ich habe vergessen, sauberzumachen», sagte Francos Frau.” → „Ö... ö... – hebegett közbe Franco felesége [...] –, elfelejtettem tisztába csinálni a kocsit.”)

6. Játék az ekvivalensekkel

6.1. Esterházy elidegenítő fordítási módszerének egyik gyakori eszköze, hogy nem **egy** célnyelvi megfelelőt választ ki, hanem többet is felsorol, azaz a paradigma a szintagmában is megjelenik, aminek megint csak a játékosság, az „arisztokratikus nagyvonalúság” a legfőbb oka. A két nyelv lexikai elemei közötti rendszerszintű (langue-szintű) egy-a-többhöz-megfelelést, azaz amikor is a forrásnyelvi lexikális elemnek a célnyelvben több (legalább kettő) ekvivalense van, a diszkurzus szintjén sem oldja fel mindig, így például a „Pfoten” fordítása következetesen „**mancs** vagy **tappancs**, inkább **tappancs**”:

„Esterhazy *küßte* dem alten Fürsten dankbar **die Pfote** und stieg in den Schnellzug nach Berlin.” →

„Esterházy hálával teletöltött kézcsókkal illette az öreg herceg **mancsát vagy tappancsát, inkább tappancsát**, és fölszállt a berlini gyorsra.”

„Doch er tröstete **sich** damit, daß Mimi bei ihm war. Schließlich war das eine gute Gelegenheit, sie näher kennenzulernen, und wer weiß, vielleicht konnte er sogar um Mimis **Pfote** anhalten und sie heiraten!” →

„De legalább itt van Mimi, vigasztalódott, végtére is ez jó alkalom, hogy közelebbi ismeretséget kössön vele, és ha a jóég úgy akarja, talán még egyszer meg is kérheti **a mancsát vagy a tappancsát, inkább tappancsát**, és összeházasodhatnak.”

„(Hasen, müßt ihr wissen, haben empfindliche Ohren, und die sind so groß, daß man sie gar nicht zuhalten kann. Und als Hase braucht man seine **Pfoten** zum Laufen.) →

„(A nyulaknak, ezt tudnotok kell, érzékeny a hallásuk, a fülük, és olyan akkora, olyan tapsi, hogy képtelenség befogni. Azonkívül az embernek – mint nyúlnak – futásra kell **a lába, úgyismint mancsa vagy tappancsa, inkább tappancsa.**)

A *draußen* szónak szintén két ekvivalense van a szövegben:¹⁸

„**Draußen** war es ziemlich ungemütlich.” → „Barátságatlan volt **odakint (künn)**.”

„Als er aufwachte, war es **draußen** schon dunkel, und der rote Lieferwagen hielt vor einer Konditorei.” →

„Mire fölébredt, **odakint (künn)** már sötétedett, a furgon pedig épp megállt egy cukrászda előtt.”

6.2. Esterházy úgy tesz, mint aki keresi a megfelelő szót, de nem csak az eredmény, hanem a keresés folyamata is papírra kerül, a nyelv poétikai funkcióját megvalósítva:

„Und darunter saß, auf einem Thron aus grüner Holzwolle, ein **hübsches** braunweiß geschecktes Häschen [...]” →

„A fölirat alatt, zöld posztóból készült kis trónuson **csinoska, legyen takaros, takaros**, fehér-barnán tarkás nyúllány üdögélt [...]”

6.3. Gyakran nem teszi le a voksát **egy** magyar ekvivalens mellett, hanem több szinonimát is felsorakoztat, és a saját fordítására reflektál is:

„der Frühling **stand** vor der Tür” →

„a tavasz már az ajtó előtt **várakozott (ácsorgott, toporzékolt** – egyik rosszabb, mint a másik)”.

6.4. Ennek az eljárásnak az ellenkezőjével is találkozunk, amikor is a fordításban ugyanazok a szavak ismétlődnek. Végül is ez szintén az „arisztokrata nagyvonalúság”; ugyanakkor a nagyon is tudatos szemantikai „építkezés” megnyilvánulása:

„Der Bahnhof kam ihm ziemlich **schäbig** und **düster** vor, und es war sehr kalt. **Sonderbare** Leute standen da herum. Sie warfen einander **böse** Blicke zu [...]” →

„Az állomás **randa és komor** volt, a hideg is **randa és komor** volt, és **randa és komor** pofák ácsorogtak a peronon, és **randa és komor** pillantásokat lövelltek egymásra.”

7. Elidegenítés betoldásokkal

Megintcsak az elidegenítő fordítás szolgálatában állnak az olyan betoldások, amelyekben Esterházy kilép a szövegből, kívülről szemléli, mintha nem az övé lenne, mintha csak egy játékszer lenne, amivel neki – könnyed nagyvonalúsággal – bármit joga van megtenni:¹⁹

„Alles war hell beleuchtet [...]” →

„**Itt most jön egy kis városi tájleírás**, hogy minden ki volt világítva [...]”

„Der Mann betrat den Laden, und **bevor Esterhazy auch nur «hoppla-hopp» sagen** konnte, hatte ihn der Verkäufer an den Ohren gepackt und von Mimi getrennt, die im Käfig sitzenblieb und ihm mit ihren rosigen Augen traurig nachsah.” →

„A férfi belépett a boltba, és **mielőtt Esterházy azt mondhatta volna, bikkmakk, nem mintha ezt akarta volna mondani, bikkmakk**, a boltos a fülénél kiemelte Mimije mellől, aki bús, rózsa pillantással követte a merényt. (*Bikkmakk, tegyem, mert tehetem, hozzá.*)”

„Am nächsten Sonntag fuhr die ganze Familie meilenweit durch die Stadt. Es roch nach Herbst. Esterhazy war ganz aufgeregt. Er verkroch sich unter seinen Kissen und deckte sich mit einer Menge alter Zeitungen zu.” →

„Következő vasárnap – bár az nem világos, hogy mi után következett ez a vasárnap, de a németekben, plauzibilisen a saját maguktól való félelmükben, van egy ilyen rendigény, hogy hétfő, kedd meg így – fölkerekedett az egész család, és több tengeri mérföld hosszúságban – gondoljunk Berlin sziget jellegére – beveztek a városba. Az ősz illata, amerikai ötlet nyomán, állítmány. A kis rokon egyre izgatottabb lett, pedig a szöveg szerint nem ismerte az NDK-határt, minden határok leghatárabbikát, sőt, ha visszaemlékszünk a kezdeti önmeghatározási konfliktusainkra, nem is volt kelet-európai, hogy összeszoruljon a gyomra bármilyen államhatárhoz közeledve. Esterházy nyilván a nőre gondolt, tud gyomor attól is szorulni össze.”

A következő betoldásban Esterházy abszurd humort hoz létre. A történetnek azon a részén, amikor a születésnap ajándékká degradálódott Osterhase-Esterházyt megfürdetik, mivel „szaga van”, a fordító Esterházy visszavág az eredeti szerzőinek:

„Ha ti így, én is így! Még hogy szaga! Visszatérve mármost a kis Scheenzensberger családra, az efféle kis családok életében is adódnak fényes pillanatok (csak nincs, aki emlékeznék rá, de hát azért vagyok én itt), konkrétan: létezett két kivételesen kivételes Scheenzensberger, a kis Opus Magnum és az iciripiciri Ájvé, akik **olyan satöbbik voltak, hogy a nap lehunyta a szemét, ha rájuk nézett**, így aztán besötétedett, esni kezdett, a sok esőtől pedig nőni kezdtek a Scheenzik, mint a dudva. Tessék, nekik meg ez volt a problémakör!”²⁰

8. Befejezés

Esterházy szövege nem klasszikus értelemben vett fordítás: Esterházy betold; kihagy; átalakít; adaptál; játszik a szavakkal, az intertextuális (legtöbbször magyarító) utalásokkal; elidegenít; reflektál; fanyar, (ön)ironikus nagyvonalúsággal, azaz nemesi eleganciával, olykor kifinomult választékossággal, olykor pedig lezseren-

főlényesen, s mérhetetlen humorral kilép a szövegből. Éppen így lesz azonban a szöveg teljességgel az övé, a „fordítás” – idézőjel nélkül – jobb, mint az eredeti. A fordítás jobb nyelviségében, mert színesebb, kreatívabb.

Esterházy azt valósítja meg itt fordítóként, amit saját műveinek idegen nyelvre való átültetésénél fordítóinak ajánl: „Azt szoktam javasolni, ha választani kell a hűség és a között, hogy az egy jól hangzó szöveg legyen, akkor inkább engem ejtsenek” (Esterházy 1994: 335). Így „ejtette” Esterházy is az eredetit.

A fordítás többet és másként mond, nekünk, magyar felnőtt olvasóknak. Esterházy szövege nemcsak azért lesz „magyar”, mert magyar nyelven íródott, hanem mert „magyarul” van.

Talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalmi fordítás akkor jobb, mint az eredeti, ha annyira és oly módon elszakad tőle, hogy már annyira célnyelvi és annyira a célkultúrába ágyazott, hogy nem lehet „egyenesen” visszafordítani az eredetire; ha a nyelv mint az adott közösség emlékezete jelenik meg, s egy másik, új világot teremt.²¹ Erre éppen az a szövegrészlet nyújt szemléletes példát, amely az előadás címét és egyben mottóját is tartalmazza:

„Also nahm Esterhazy unter einem roten Lieferwagen Platz. Da war es wenigstens trocken. Außerdem fiel ihm ein lieblicher Geruch auf. Er schnupperte und kam zu dem Schluß, daß das Auto nach Sachertorte und nach Apfelkuchen roch.” →

„Egy piros furgon alatt bújt meg, ott legalább nem esett. Viszont **isteni illat** csapta meg az orrát. – **Te jószágú Úristen!** – sikoltott föl ennek megfelelően Esterházy, majd Sacher-torta és almáslepény, illetőleg ezek illatának autóbóli származásának végkövetkeztetésére jutott. (A fordítás legyen nagyvonalú és elegáns, akár a királyok, hercegek, grófok. – Érezhetően balos megjegyzés.)”

Esterházy zárójeles megjegyzése valóban „balos”, hiszen a „Fel vörösök, proletárok” kezdetű munkásmozgalmi indulót idézi.²² Tehát még egyszer: ezért jobb a magyar szöveg, mint a német eredeti. Mert magyarul van. Nyelvében, gondolkodásában.

Jegyzetek

* Elhangzott: XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Szent István Egyetem Humántudományi, Nyelvi és Tanárképző Intézet, Gödöllő, 2006. április 10–12. (A tanulmány erősen rövidített változata előreláthatóan a konferenciakötetben jelenik meg.)

¹ Az oldalak sem az eredetiben, sem a fordításban nincsenek megszámozva.

² Vö. még a finom, de határozott iróniát a következő szövegrészletben: „«Ich bin Österreicher», sagte Esterhazy stolz.” → „(A következő mondat fölött sikoljunk nagyvonalúan át.) – Én osztrák vagyok – mondta Esterházy büszkén.”

³ Az idézetekben kövérrel emelem ki a példákat, a betoldásokat pedig, amelyek a német eredetiben nem szerepelnek, *dőlt betűvel* jelölöm.

⁴ A nyelvi játékok fajtáihoz vö. Forgács 2005.

- ⁵ A homofónián alapuló onomasztikai játék a könyv illusztrátorának, Michael Sowának a nevének alapul.
- ⁶ „Krasznahorka büszke vára” abból a dalból várt ismertté, amely Rákóczi Ferenc hamvainak 1906-ban történt hazahozatala alkalmából született, a kuruc időkben ugyanis Rákóczi egy ideig a várban lakott.
- ⁷ Az *elkelkáposztásítottalanítottatók* a leghosszabbnak tartott magyar szó.
- ⁸ A reáliák fogalmához és fajtáihoz, fordítási nehézségeikhez, ill. a fordításuknál rendelkezésre álló műveletekhez, lexikai átváltási műveletekhez vö. pl. Barchudarow 1979; Bödeker/Freese 1987; Erdei 1988; Forgács 2002a, 2002b, 2004a, 2004b; Klaudy 1997; Koller 1992; Lendvai 1986; 2005; Lossau 1993.
- ⁹ A frazeologizmus szövegstrukturáló elemmé is válik, vö. néhány mondattal később: „*Mi egyébként 1951-ben éppen **Heves** megyébe lettünk kitelepítve.*”
- ¹⁰ Vö. pl.: „Von nun an gehörte Esterhazy zur Familie.” → „Ettől kezdve Esterházy a családhoz tartozott. (*Vérzió: ettől kezdve az Esterházy család tartozott.*)”
- ¹¹ Vö. az utolsó verssort: „Nem nyafognék, de most már késő, / most látom, milyen óriás ő – / szürke haja lebben az égen, / kékitőt old az ég vizében.”
- ¹² Az eredetiben: „Testvér, segítsd a lebukottakat.”
- ¹³ Madách Imre „Az ember tragédiája” című művét idézi a következő példa:
 „«Esterhatschi! Wo bist du?» rief Franco.
 «Komm zurück!» rief Francos Frau.
 «Bittel!» rief Pizzi.” →
 „– Eszterháccsi, hol vagy? – kiáltott Franco.
 – **Anyának érzem, oh Eszterháccsi, magam!** – kiáltott Franco neje, *de ez túlzás.*”
 Az eredeti szállóigét („Anyának érzem, oh Ádám, magam.”) Békés István (1977: 813) így értékeli: „A sorsdöntő, emberiséget mentő, jövőt biztosító édes titok, amit *Éva* súg *Ádámnak*, gyakori, s többnyire frivol helyzetet jelző citátum lett”.
- ¹⁴ Az „elmesélhetőséghez” vö. Kálmán C. György 2006.
- ¹⁵ Vö. lentebb is: „**In der Kiste** war es ziemlich langweilig.” → „**A pendelyben**, helyesbíték, **a szuszékban** eléggé unalmasan pergett az idő.”
- ¹⁶ Pl. „Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben die Esterhazys vielleicht heute noch [...]” → „[...] ami az Esterházyakat illeti, még ma is élnek, ha meg nem haltak [...]”
- ¹⁷ Néhol angol és német szavak és kifejezések is előfordulnak: „**Small is beautiful**, *de az csak úgy anpasszan.*”; „Dem Fürsten Esterhazy aber war es ganz egal, wie man ihn ansprach, und daß ihm keine Brille helfen konnte, das wußte er schon.” → „Az Esterházy hercegnek azonban **absolutely** mindegy volt, hogyan szólítják, **ganz egal**, azt meg, hogy rajta semmiféle szemüveg nem segít, tudta úgysis.”
- ¹⁸ Vö. még szintén zárójeles megoldással: „Sie sprangen davon, immer weiter und weiter, bis sie die letzten Häuser hinter sich gelassen hatten.” → „Így is lett, hopp, hopp, egyre messzebb s messzebb, maguk **mögött (megett)** hagyva a város házeit.”
- ¹⁹ A betoldásoknak köszönhetően a fordítás mintegy három oldallal lett hosszabb, mint az eredeti (25 vs. 28 oldal).
- ²⁰ Esterházy egy történetet helyez a történetbe, az óriássá nőtt Scheenzensbergerek történetét, amelyet aztán így minősít: „Pisi a Szaharában mint családregény”. Azt, hogy ez a történet betoldás, egyértelműen jelzi is: „Akkor ide iktassunk egy kicsit.”
- ²¹ Vö. Szegedy-Maszák 2003: 12.
- ²² „Fel vörösök, proletárok, / Csillagosok, katonák, / Nagy munka vár ma reátok, Állnak még a paloták. – **Királyok, hercegek, grófok**, / Naplopók és burzsoák, / Reszkesettek, mert feltámad / Az elnyomott proletár. – Világot megváltó szabadság, / Zászlaját fújja a szél. / Éljenek a leninisták, / És a nemzetköziség! – Éljenek a kommunisták, / És a nemzetköziség!”

Irodalom

- Barchudarow, L. S. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau/Leipzig: Verlag Progreß.
- Békés I. ²1977. *Napjaink szállóigéi*. Budapest: Gondolat.
- Bödeker, B., Freese, K. 1987. Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie. In: *Text-context. Translation. Theorie-Didaktik-Praxis*. Sonderdruck 2/3. Heidelberg: TextconText-Verlag.
- Erdei, I. 1988. *Kypc nepeoda. Orosz-magyar fordítástechnika*. Szeged: JATE Kiadó.
- Esterházy P. 1994. *Egy kékharisnya följegyzéseiből*. Budapest: Magvető.
- Forgács E. 2002a. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben. Magyar-német kontrasztív vizsgálat. *Fordítástudomány* IV. évf. 2. szám, 63–82.
- Forgács, E. 2002b. Zur Übersetzungsproblematik der „Realien“ in literarischen Texten. Eine kontrastive Untersuchung Ungarisch-Deutsch. *DUFU (Deutschunterricht für Ungarn)*. Jg. 17. Nr. 3–4., 65–89.
- Forgács E. 2004a. Gömböc, hamuban sült pogácsa, kutyanyelvs takarékpersely, vörös nyakkendő és eszemká... Avagy: reáliák és fordításuk Garaczi László lemúriáiban. In: Bernáth Á., Bombitz A. (szerk.) 2004. *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás*. Szeged: Grimm Könyvkiadó. 190–222.
- Forgács E. 2004b. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* VI. évf. 2. szám, 38–56.
- Forgács E. 2005. *Nyelvi játékok. Kreativitás a viccekben, a reklámnyelvben, a sajtónyelvben és irodalmi szövegekben*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Kálmán C. Gy. 2006. Példázat, mise en abyme, metafora. <http://www.geocities.com/gckalmanhu/recent/KCGYSZIL.html?20621>
- Klaudy, K. ³1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. ⁴1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg/Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag.
- Lendvai E. 1986. *A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs: JPTE.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink magyar fordításelméletében. In: Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. *„Mindent fordítunk és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Könyv Klaudy Kinga tiszteletére. Bicske: SZAK Kiadó, 67–71.
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Szegedy-Maszák M. 2003. *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

- Dische, I., Enzensberger, H. M. 1993. *Esterhazy. Eine Hasengeschichte*. Bilder von Michael Sowa. Düsseldorf: Sauerländer Verlag.
- Dische, I., Enzensberger, H. M. 1996. *Esterházy. Egy házy nyúl csodálatos élete*. Michael Sowa képeivel. Fordította és átdolgozta: Esterházy Péter. Budapest: Magvető.

A magyar Shakespeare-fordítás története. Műfordítás-elméleti áttekintés 1785-től 2005-ig

Szele Bálint

Tanulmányunkban a magyar Shakespeare történetét tekintjük át a kezdetektől napjainkig. A Shakespeare-fordítás egyidős a modern kori magyar irodalommal, és ha végigkövetjük egyes állomásait, korszakait, kirajzolódik előttünk a magyar műfordítás története is. Ebben a történeti áttekintésben megtaláljuk a világ fordításelméletének és fordítási gyakorlatának leképezését is, természetesen magyar színezettel, helyi aktualizációval módosítva. A fejlődés fokozatai jól leírhatóak. Kezdetben a műfordítás elmélete nem különböztetett meg műnemeket; a XIX. század második felétől kezdett kialakulni a drámafordítás elmélete; a XX. században már Shakespeare-fordítói iskolákról beszélhetünk.

1. A kezdetek: a világirodalom megismerése

A magyar Shakespeare-honosítás kezdő kora két nagy írónk irodalmi működésével áll szoros kapcsolatban – kezdi kitűnő könyvét Bayer József (1909 I:1). Az egyik Kazinczy Ferenc, a másik Vörösmarty Mihály. Az úttörő Kazinczy a *Hamletet* magyarította: a drámát Schröder után, németből, prózában fordította le 1789-90 táján. Még a szöveg hangulatát is „minden tulajdon színében” akarta visszaadni, minél hívebben, de nem szolgai módon. Műve 1790-ben jelent meg. A *Macbeth* fordítását 1791-ben fejezte be. Szűk 50 esztendő múlva az ő munkáját folytatta Vörösmarty, aki hazai Shakespeare-kultuszunk egyik legkiemelkedőbb alakja volt. Az *Athenaeum* oldalain tette közzé legendássá vált mondatait: „Való, hogy *Hamlet* fordítása egy a legnehezebb feladások közül, s kezdetnek már ez is nagy nyereség; azonban igen kívánatos, hogy a nagy brit költő jelesb műveivel minél többen megküzdjenek: mert nem tartózkodunk kimondani, hogy Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is felér legalább felével” (Vörösmarty 1984:102).

„A nagy szó elhangzott” – írja Bayer – s ezzel megindult a magyar Shakespeare megteremtése. Az előzmények azonban korábbra nyúlnak vissza, és korántsem csak két ember nevéhez fűződnek. Shakespeare drámáinak legelső átültetései még Kazinczyt megelőzően, az 1700-as évek végén születtek meg, főleg németből, hiszen ebben az időszakban szinte senki sem tudott Magyarországon angolul. A *II. Richárdot* például 1785-ben *II. Rikárd Angliai Király élete és halála* címen németből ültette át magyarra Aranka György; Kun Szabó Sándor 1786-ban magyarította a *Romeo és Júliát* németből. A *Lear király* első magyar „fordítása” 1795-ben készült el *Szabolcs vezér* címen Mérey Sándor tollából. (Mérey másik átültetése *Tongor, vagy Komárom állapotja a VIII. században* cí-

men a *III. Richárd* átdolgozása volt.) Shakespeare tragédiáját Mérey „szomorú vitézi játék”-ként adta közre, a kor ízlésének megfelelően inkább adaptálva, mint lefordítva. A kor nemzeties hangulatából adódott, hogy a történetet a fordító az ősmagyar korba helyezte át.

A műfordítás ezen első korszakában a fordítások eltérése az eredeti angol drámáktól nem váltott ki ellenérzéseket: a XVIII. század műfordítói elvei között nem szerepelt első helyen az eredetihez való hűség. A fordítások így az olvasóközönség valós vagy vélt igényeihez igazodtak, és időnként magyar vonatkozású aktualizációval módosultak (Benő 2003:8). Ebben az időszakban az eredetiség sem volt követelmény, aki a szöveghűségért szállt síkra, egyelőre kisebbségben volt. Az iskolai literatúraoktatás latinus eszménye ugyanis fogalmazásban is egy-egy szerző szabad *imitatio*ja vagy *aemulatio*ja (vagyis az íróval való versengés) volt – a nem titkolt cél pedig az eredeti mű túlszárnyalása. Péczeli József 1792-ben azt javasolta a magyar irodalmároknak, hogy „víjjanak meg az írókkal,” mert ily módon lehetségessé válik, hogy az eredetivel megegyező szépségű, „vagy még szebb munkát” alkossanak (Péczeli 1996:45). Ezen elvek ismeretében nem meglepő, ha az átültetések függetlenedtek az eredeti szövegtől. A gyilkosságokat száműzték, a sikamlósabb részeket is, néha egész jeleneteket hagytak ki, ha azok sérthették a nézők kényes ízlését. Péczeli 1789-ben „*A fordításokról*” című tanulmányában így intette a fordítókat: „az éktelen helyeket” és a „jó ízléssel ellenkező gondolatokat” nem kell „szórul szóra általtenni,” hanem ezeket szépíteni és jobbitani kell. Péczeli azt hangoztatta, hogy a fordítónak bátran bele kell javítania az eredetibe, illetve hogy csak a legszebb, legjobb részekkel „gazdagítsuk literatúránkat” (Péczeli 1981:308). Péczeli álláspontja tökéletesen megfelel a nemzetközi gyakorlatnak. Bayer József is idézi a német Fresenius vélekedését, aki szerint „az átdolgozónak vagy fordítónak az volna a feladata, hogy [...] a gyöngeségeket irtogassa s ha néha az eleven húsig érne is a kése, ezért az operációért legfeljebb dicséret illetheti” (Bayer 1909 II:292).

Az 1700-as években éledezni kezdő magyar nacionalizmus elengedhetetlennek tartotta a nagy „Angol Genius” megismertetését a magyarokkal, nem kis részben azért, mert a németek – Shakespeare újrafelfedezői – ekkorra már előrehaladtak Shakespeare fordításában, a magyar büszkeség pedig semmiképpen sem akart lemaradni mögöttük (a magyar Shakespeare-kultuszról részletesen Dávidházi Péter 1989-es monográfiájában olvashatunk). Bayer József akkurátus leírást ad a korról és abban a Shakespeare-fordítás szerepéről:

A 18-ik évszázadi újjászületés korszakában a továbbfejlődés érdekéből kénytelenek voltunk nyugot előrehaladottabb nemzeteinek kész eredményeit átvenni, hogy azokkal hamarosan fölfrissítsük kétségbeejtő visszamaradásban sínylőddő szellemi életünket. Ebben a nagyjelentőségű mozgalomban a Shakespeare-honosítás egyike a legfontosabb fejezeteknek [...] (Bayer 1909 I:3)

A fordítás azért is fontos, mert rádöbbeníti a magyar értelmiséget arra, hogy a magyar nyelvet bizony fejleszteni kell. A műfordításoknak emellett szerepe lehetett a nemzetélesztés, a jellemformálás terén is. A XIX. század első évtizedei-

nek legnagyobb fordítóegyénisége Döbrentei Gábor volt. Kazinczy még németből, prózában fordította Shakespeare-t, és fordításait a nyelvújítás céljaira is felhasználta; emellett idegen szavakat, szerkezeteket is használt a fentebb stíl és a választékos ízlés jegyében. Döbrentei átültetéseivel példát mutatott a magyar műfordítás számára: szembeszállt Kazinczy neologizmusaival és a magyaros fordítás mellett szállt síkra. Az idegen szavak használatát csak jó okkal tartotta indokoltnak. Döbrentei így elmélkedett: „Vallyon ha Shakespeare magyarul írjon, millyen tős gyökeres magyar kifejezésekbe öntötte volna mívész gondolatját? Ugyanis miért éltem volna Angoly idiotismusokkal, mellyek magyarul egészen egyebet tehetnek...” (Bayer 1909 I:33). Döbrentei *Macbeth*-fordítása angol eredetiből készült, jambusokban, filológiai igényességgel, az angol szakirodalom elmélyült ismeretét tanúsító kísérőtanulmánnyal ellátva. Döbrentei ezzel a fordításával messze megelőzte korát (fordítása 1830-ban jelent meg).

A színházak a XVIII. század végétől már rendszeresen adtak Shakespeare-darabokat, de sokáig rossz minőségű szövegekkel dolgoztak. Természetes volt az igény a teljes és jó magyar Shakespeare létrehozására, mind a színházak, mind az olvasók számára. Végül megszületett az elhatározás: a Magyar Tudományos Akadémia „játékszíni választottsága” (Fáy András, Kazinczy Ferenc, Szemere Pál, Döbrentei Gábor, Schedel [Toldy] Ferenc és Vörösmarty Mihály) 1831. május 16-i ülésén a választott 71 külföldi drámából 22 Shakespeare-művet jelölt ki fordításra. A bizottság célja volt a darabok nyelvezetének átdolgozása, illetve azon színpadi művek listájának összeállítása, melyeknek sikerült fordításait díjazni is hajlandó lett volna. A kijelölt Shakespeare-drámák a következők voltak: *Hamlet*, *Romeo és Júlia*, *Lear*, *Július Caesar*, *Macbeth*, *II. Richárd*, *III. Richárd*, *János király*, *IV. Henrik I-II*, *V. Henrik*, *VI. Henrik I-III*, *VIII. Henrik*, *A velencei kalmár*, *A vihar*, *A windsori víg nők*, *a Vízkereszt*, *a Sok hűhó semmiért*, *a Felsült szerelmesek* és *a Tévedések vígjátéka*. Ez a válogatás Vörösmarty ízlését tükrözte, ő volt ugyanis az egyetlen, aki Shakespeare teljes életművét ismerte. A „választottság” felszólította az Akadémia tagjait, hogy haladéktalanul kezdjék el a fordítói munkát. Emellett szorgalmazták, hogy azok is kapcsolódjanak be a munkába, akik nem az Akadémia tagjai.

2. Elvi harcok a magyar Shakespeare körül

Shakespeare-t olvasni ezután nemcsak szórakozás volt, hanem feladat is, de egyelőre nem akadt rá fordító – összegez Maller Sándor (1984:25). A munka nehezen indult. További problémát jelentett, hogy a fordítás körülményei sem voltak tisztázottak, a fordítók azt sem tudhatták, hogyan álljanak neki a feladatnak. Gyakorlati problémák is felmerültek. Miből és hogyan fordítsanak az átültetők, milyen elveket kövessenek a munka folyamán? Megtartás-e az „illetlen” részeket? És prózában vagy versben fordítsanak? Az akkori Shakespeare-magyarítók még nem rendelkeztek a fordítás kidolgozott szabályaival, a Shakespeare-fordítás kódexét is nekik kellett létrehozniuk.

Első Shakespeare-hez igazán méltó fordítónk Vörösmarty Mihály volt, aki 1836 elején vállalkozott a *Július Caesar* fordítására: „Koszorús Vörösmartynk je-

lenleg a nagy Shakespeare *Julius Caesarj*át teszi át az eredetiből szép nyelvünkre, mely úgy látszik, a nagy Angol sajtóságait sok helyütt szerencsésebben adja vissza a sok fordulatú németnél is” – írta a *Regélő Pesti Divatlap* 1836-ban (19. szám). A korra jellemző e rövid hír: az, hogy egy nagy fordítónk Shakespeare átültetésébe kezd, hírrovatba kívánczozó közügy. Az, hogy a fordítás az eredetiből készül, még újdonságnak számít. De a legfontosabb az a remény, hogy a magyar fordítás talán jobb lesz a németnél – mutat rá Ruttkay Kálmán (2002:10).

Vörösmarty 1840-ben megjelent fordítása sok helyen a Kazinczy által meg-honosított szentimentális stílust idézi, amely a 10-es, 20-as években volt divatos. A költő később aztán elfordult a szentimentalizmustól, mert – az elsők kö-zött – fölismerte, hogy az érzelmes hang alkalmatlan Shakespeare tolmácsolásá-ra. Műfordítói elveit ugyan nem foglalta össze egy elméleti munkájában sem, de írásaiból és fordításaiból nagyrészt rekonstruálhatóak. *A fordító jegyzete a Julius Caesarból közölt mutatványokhoz* című jegyzetében így írt:

Shakespeare fordítani minden esetre nagy vállalat; [...] sort sorral visszaad-ni sok bajjal jár, néhol teljes lehetetlen, miértis valamit kihagyni, vagy sort szaporítani kell. Én inkább (noha evvel is ritkán) éltem ez utolsó szabadság-gal, amavval csak a legközönyösebb szavaknál. A’ szójátékot, mely fordítha-tatlan, rokon neművel felváltani törekedtem. Shakespeare’ példajaként fél vagy töredék verseket is hagytam meg. (Vörösmarty 1983 XII:374)

Vörösmarty az első, aki hitet tesz a verses fordítás mellett: „Legalkalmasabb ’s a’ komoly drámák’ pathosához illőbb versnem a’ jambus, mellyet az újabb kor (angolok, németek ’s magyarok) hatosból ötösre rövidített, melly néha változa-tosság vagy nyomosítás végett, vagy végre szabadságból egy szótaggal toldatik” (Vörösmarty 1983 XIV:46). A formahűség mellett a tartalom fordítására is fi-gyelemmel van:

nem elég az eredetinek csupán értelmét adni, hanem a’ mennyire a’ nyelv megbírja, azt sajtóságaival ’s teljes erejében kell adni, a’ mit úgy gondolok leg-jobban elérhetőnek, ha a’ fordító a’ beszéd’ fordúlataihoz ’s formáihoz a’ le-hetőségig hív marad; kivevén a’ közmondásokat ’s fordíthatatlan idiotismu-sokat, mellyeket a’ fordító más hasonértékűekkel igyekezzék kipótolni. Ezt tartom a’ szójátékokról is, mellyek többnyire fordíthatatlanok lévén, ha más-sal ki nem pótolhatók, inkább hagyassanak el. (Vörösmarty 1983 XII:354-355)

Az 1830-40-es években Vörösmartynak is köszönhetően kezdett megerősödni az a szemléletmód, hogy a lefordítandó műnek nemcsak a tartalma számít, ha-nem a tartalom és a forma együttesen. Vörösmarty Mihályt tekinthetjük tehát a shakespeare-i forma (és az eredeti szöveg) iránti tisztelet első szószólójának, aki fordításaival bizonyította: a formahű és pontos átültetés megvalósítható. Henszlmann Imre egy kritikájában így írt Vörösmartyról: a „maga nemében a’ legjobb magyar fordítás: hanem hogy az a’ mellett valódi költő’ munkája is, mi-nek legnagyobb dísze a’ szabadság, mellyel a tökéletes angolon sokszor a’ legje-

lesebb tapintattal változtatván, ez tökéletes magyarrá tétetett, a' nélkül, hogy jellemző komoly méltó hangjából vesztett volna" (Henszlmann 1983:357).

Vörösmarty elvei azonban csak évtizedekkel később váltak széles körben elfogadottá, a „próza vagy vers” kérdése ugyanis sokáig eldöntetlen maradt. Schedel 1843-ban anyaghú, alakhú és szoros (vagy másoló, rabi) fordítást különböztetett meg, és az anyaghú (vagyis tartalmi) tolmácsolás mellett érvelt. Gondol Dániel, a kor egyik műkedvelő fordítója szintén 1843-ban így összegezte fordítói elveit: „Shakespeare szoros fordítása egyedül azokra nézve sikeres, kik az angol nyelv természetébe, kik Shakespeare angol szellemébe hatni kívánnak; de nem sikeres azokra nézve, kik a művészi élmény és gyönyör azon forrásából meríteni akarnak, mely az ő drámáiban fakad; sőt a szoros fordítás által műveiről a művészi gyönyör bájoló hamva egészen le fog porlani, mint Náray *Romeó és Juliájáról* és Vajda *Othellójáról*” (Bayer I:47-48). Vagyis szerinte elsősorban a gondolatot kell magyarrá átültetni, a forma megtartása másodlagos. „Lyrát csak lyrai tehetséggel, drámát csak drámai tehetséggel bíró egyed képes művészileg lefordítani. Hogy érthető legyen a mű, adassék vissza lelke és szelleme, ne pedig betűje és holt szavai” – írta, s ezzel azt is kifejezte, hogy szerinte egy költő sem volt Magyarországon, aki Shakespeare-t versben adni képes lett volna. Közvetve arra utalt, hogy Shakespeare-t a legegyszerűbb prózában fordítani, ami a korban elfogadott volt, mégis – Vörösmarty példamutatása után – megfutamodásként értelmezhető. Ebben a korszakban a gyakorlatban és az elvek szintjén is sokan fontosabbnak ítélték a befogadó kultúrát, a célnyelvet, mint az eredeti művet. Toldy Ferenc még 1860-ban is a következőket írta: „És én Shakespearet mindenekelőtt híven, de prózában óhajtanám. Így legkevesebb fog elveszni a tartalom és szellemből; csak egy rokon szellem átteremtett formahű Shakespeareje haladhat meg egy ily, költői prózában a leghívebben fordított Shakespearet.” Érvként hozta fel azt is, hogy a „németek is így adták először” (Bayer 1909 I:105).

A „finomítás” kérdése is folyamatosan napirenden volt. Bajza József 1842-ben úgy fogalmazott, hogy „nagyon kívánatos lenne Shakespeare műveit nálunk is megkedveltetni, meghonosítani,” mindezt azonban úgy képzelte el, hogy a színdarabok idomulnának a kifinomult társaság ízléséhez, ami egyértelmű viszszalépés volt az eredeti elhatározásokhoz képest. Bajza a változtatás mellett tette le a garast: „fordítóinknak [...] meg kellene gondolniuk, mit bír meg közönségünk, mit nem, mi egyez, legalább mi nem ellenkezik ízlésével, gondolkodásával, mi nem” (Bajza 1984:112). *Othello. Szomorújáték 5 felvonásában Shakespeare-től* című írásában így inti a fordítókat: „Óhajtjuk s igen kérjük a fordítót, hogy a szajha, ringyó, stb. efféle jövő előadáskor vagy kihagyassanak, vagy másokkal cseréltessenek fel” (Bajza 1984:113).

Az 1840-es években a széles körben elfogadott alapelv tehát a „próza és purizmus” volt. Elsőként egy 18 éves hölgy, Lemouton Emília vállalta, hogy Shakespeare minden drámáját lefordítja. Lemouton is a prózai fordítás mellett tette le a garast: A nagyszabású vállalkozás nem ért célt, a tervezett 36 helyett csak 5 kötet jelent meg, *A szélvész*, *A két veronai nemes*, *A windsori vig nők*, a *Viola* és a *Szeget-szeggel*, 1845-ben. Lemouton még mindig természetesen vette, hogy a fordító saját szája íze szerint módosíthatja a darabot vagy annak címét:

„E’ darabnak czime angolban ‚A’ tizenkettedik éj’; minthogy azonban e’ czim legkevésbé sem viszonylik a darabra, jobbnak látám ‚Viola’ czim alatt közre bocsátani” – írja a *Viola* (Vízkereszt) első lábjegyzetében Lemouton, akinek finomkodó prózai fordítása „szerencsére” sokaknak elvette a kedvét az effajta fordítóktól.

Shakespeare meghonosítása tehát nehézkesen haladt előre, pedig többen is rendszeresen felszólaltak a fordítást sürgetve. Szigligeti Ede úgy fogalmazott, hogy „a főváros magyarosodásához s a nemzetiség előmozdítására egyik legjobb eszköz a magyar színészet,” melyhez szükség lenne Shakespeare-re (Szigligeti 1984:145). Egressy Gábor egyenesen azt indítványozta, hogy Shakespeare Arany János, Petőfi és Vörösmarty által honosíttassék, nemzeti költségen. Petőfi ekkortájt írja Aranynak: „Shakespeare-t erősen fordítjuk Vörösmartyval, én e hónapban bevégezem Coriolanust [...] Hát te meddig vagy a Windsori víg dámmakkal? ugye baromi veszekedett munka?” (Petőfi 1984a:163). Néhány hónappal később így folytatta: „*Coriolanomat* már nyomják, s ott az első cím ez: „Shakespeare összes színművei, fordítják Arany, Petőfi, Vörösmarty”, hát ehhez tartsd magad” (Petőfi 1984b:164). Shakespeare fordítása Petőfinek már más jelent, mint elődeinek. „Őnáluk mindig érezni valami feszélyezettséget: mintha »elmaradt irodalmunk,« »kis népünk,« a »fejlődő nemzet« iránt érzett kötelességből elindulnának ugyan a világirodalom, a Weltliteratur meghódítására, de hogy csakugyan illetékesek-e erre, van-e elég erejük ekkora vállalkozáshoz, abban nem egészen biztosak. [...] Petőfi csak fordítja Shakespeare-t; azt, hogy a maga fordítói elveit megfogalmazza, nyilván nem érzi szükségesnek” (Ruttkay 2002:17).

Az 1848-as forradalomig csak Vörösmarty *Julius Caesarja* és Petőfi *Coriolanusa* készült el. Ráadásul Petőfi halálával nagy műfordítót veszített a vállalkozás. A forradalom bukása után csökkent az érdeklődés Shakespeare iránt (Arany is félretette fordításait), és csak Vörösmarty *Lear*-fordítása vitte előre a magyar Shakespeare ügyét (1856). Az általános csüggedésben csak Tomori Anasztáz, Arany tanártársának nagylelkű mecénatúrája és a Kisfaludy Társaság 1860-as újjáalakulása tette lehetővé a „nagy vállalat” folytatását. A Társaság Shakespeare-bizottsága 1860. szeptember 27-én alakult meg. Tagjai voltak Arany János, Csengery Antal, Jókai Mór, Lukács Móricz, Szász Károly és Szigligeti Ede. A Társaság vált – Szász Károly javaslatára – a magyar Shakespeare zászlóvivőjévé, ezzel méltó feladatot talált magának. „Nem volna-e czélszerűbb, ha a Kisfaludy Társaság a Shakespeare-fordítás ügyét szép szerével átvenné Tomoritól?” – írta Aranyhoz címzett levelében (Arany 2004:432). Ezzel kezdődött újra a magyar Shakespeare története.

3. A Shakespeare-fordítás alapvető elveinek kialakulása

Vörösmarty *Julius Caesarja*, *Lear királya* és Petőfi *Coriolanusa* minden fordító előtt példaképként lebegett. A Shakespeare-fordítás rendszeres elmélete azonban még hiányzott. Ennek megteremtését Szász Károly, a szigorú református püspök kezdte el, akinek nyolc fordítást köszönhetett az első Shakespeare-ki-

adás. Szász az azonos esztétikai hatást az alak- és anyaghú fordítási mód egyidejű érvényesítésével tartotta megvalósíthatónak: nála a műfordítás már nemcsak a magyar nyelvű irodalom gazdagításának eszköze, hanem egy másik kultúra megismerésének, megismertetésének módja is volt. „Az eredeti eszmét tökéletesen az eredeti alakjában adni vissza, ugyanazon részleteket, ugyanazon sorban, azon számú és lejtésű szótagokban, ugyanannyi rímmel; és végre azon nemzeti s egyéni sajátságokkal, ugyanazon jellemű hangulattal” (Szász 1859:902). Szerepe van nála a hatásnak is: „épen azon (azaz nem kisebb és nem más) gyönyörérzetet támasztani az olvasóban, mint az eredeti olvasásán az azt érteni tudó érez” (Szász 1859:890). Még azt is megjegyzi, hogy a fordításnak semmiképpen sem szabad magyartalannak lennie (Szász 1859:898). A műfordítóként nagyon termékeny Szász külön is írt Shakespeare fordításáról. Megemlíti az angol nyelv tömörségét, s arról is szól, hogy „az angol nyelv temérdek szójátékai idegenben csak igen ritkán, és kevés szerencsével másolhatók.” A szükségtelen finomítás ellen is felszólal. „Shakespeare – mondjuk ki – gyakran illemtelen.” Ez azonban nem akadályozhatja a teljes magyar Shakespeare létrehozását: a feladat nem lehet más, mint „adni Shakespearet úgy, a minő, műfordításban, pusztán irodalmi célból [...] nekünk most csak egy Shakespearünk lesz (ha lesz) – s az első magyar *teljes Sh.* is *csonka* legyen?” (Szász 1859:903). A Szász által megfogalmazott irányelvek a mai napig érvényesek; a derék egyházi fordításai mégis messze elmaradtak ezektől az elvektől.

Az első magyar Shakespeare-nek Arany János volt a kulcsfigurája, akire a mai napig legnagyobb magyar Shakespeare-fordítónkként tekinthetünk. A minden tekintetben elfogadható Shakespeare-fordítás alapelveit ő foglalta először össze leveleiben. A fordítás szerinte először is „legyen eszme és alakhú, mégis szabad (azaz ne szolgál); tehát vers verssel, ha lehet ugyanannyi sorral, adassék vissza stb. [...] A fordító ne csak a színpadot, de az olvasó közönséget is szem előtt tartsa: tehát hatályosság mellett választékos, és correct is igyekezzék lenni – s a magyarság mellett kerülje a bundaszagot” (Arany 1982:442-443). 1862-es jelentésében (*A magyar Shakespeare kiadása ügyében előterjesztett jelentés*) így összegezzi műfordítói elveit:

Ami az elveket illeti [...]: a bizottság nem látja célszerűnek, hogy ez iránt a fordítók előre hosszas, körülményes utasításokkal nyugtáztessenek le. Elég volna annyit mondani, hogy az áttevők, alak- és anyag-, vagy tartalomhú fordításra *törekedjenek*; jambust jambussal, lyrai alakot lyraival adjanak vissza: de úgy, hogy az eszmét, az erőt, a nyelv (különösen szavai) gördülékenységét apró formai bibelésnek sehol fel ne áldozzák. Eszerint nem követelné a társaság, hogy a magán- vagy párbeszéd végére – hol Shakespeare-nál a jambus rímekbe csap – okvetlenül rímelve adassék; nem, hogy a fordító mindig és mindenütt sort sorral adjon vissza; nem, hogy a lantos idomú részeket épp azon idomban ugyanannyi szótag- s rímmel fordítsa. De megkivánná, hogy az ötös jambus, lehetőleg szabályosan kezelve, megtartassék; sőt azt is, hogy olyan darabokban, hol rímes alak az uralkodó [...], ez alak a magyarban is követve legyen. (Arany 1966 XIII:340)

Felhívja a fordítók figyelmét a Nemzeti Színház régebbi fordításaira is, melyeket segítségként ajánl. A fordítónak Arany szerint az is feladata, hogy „igyekezzék kielégíteni azt [az olvasót], ki az angolhoz nem férhetvén, szépségeit a nagy költőnek magyarban kívánja élvezni.” Ennek érdekében állást foglal a teljes Shakespeare mellett:

Fontos kérdés továbbá, vajon Shakespeare, úgy a mint van, sikamlós, nem ritkán obscenus részeivel adassék-e a magyar közönség kezébe? Itt az a kérdés áll elé: teljes Shakespearet akarunk-e, vagy megcsonkított, hézagos, castralt kiadást. [...] a bizottság nem örömet szavazna egy csonka fordításra. [...] Fordítassa a t. társaság, más nemzetek, különösen a németek példájára, Shakespearet egészen, meg nem csonkítva, csupán arra utasítva fordítóit, hogy részletekben, s hol a darab kára nélkül történhetik, igyekezzenek az ily sikamlós helyeket szelidebben adni vissza, s a botrányt a mennyire lehetséges, eltávolítani. (Arany 1966 XIII:341)

Végső soron amellet érvel, hogy a szöveg „meghúzása” a színház feladata, nem a fordítóké. Szász Károlynak így írt erről: „Tisztelem a szalonokat: dehát Sh. első teljes fordítása csonka legyen? [...] János királyt az első felvonás nélkül kellené adni, 4 felvonásban, hogy senki se értse. (Hát még a *Measure for Measure!*)” (Arany 1984:212).

A XIX. század közepére – mint Arany írásából is láthatjuk – elengedhetetlenül fontossá vált az eredetihez való hűség és a nyelvi igényesség. Arany János a Társaság titkáráként az ellenőrzés feladatában is részt vett: öt fordítás lektorálását is ő végezte el. A fordítások minőségét ugyanis úgy próbálták biztosítani, hogy minden fordítást kiadtak két bírálónak véleményezésre, és csak két támogató bírálat esetén és a szövegnek a fordító által történő átdolgozása, javítása után engedték kiadni a drámafordításokat.

A lankadatlan műfordítói munkának végül meglett az eredménye: 1864 és 1878 között 19 kötetben megjelent az első teljes magyar Shakespeare. A fordítók közül Arany, Petőfi és Vörösmarty átültetései (kisebb-nagyobb módosításokkal) a mai napig a magyar Shakespeare-kanon részét képezik. A többi fordítás azonban – a magyar irodalom és színháztudomány fejlődésével – hamar megkopott. A szócsonkítás, a kerékbe tört nyelv, a „papíríz” és a sorszapóritás nem sokáig maradt elfogadható. A Társaság tekintélyének és a kialakuló Shakespeare-kultusznak köszönhetően azonban ezek a sok esetben úttörő fordítások lassan kiszorították a színházakból a régebbieket, majd sokáig tartották magukat, némelyiket még az 1930-as, 40-es években is játszották. Az első összkiadásnak különös értéke, hogy ennek a tapasztalataiból kristályosodott ki a műfordítók által követendő szabályrendszer, és ennek során alakultak ki a magyar fordításbírálat általános konvenciói, elvei, kritikai normái, különösen a vers- és drámafordítás követelményrendszere.

4. A Nyugat-nemzedékek Shakespeare-fordítói elmélete és gyakorlata

Az 1900-as évek első felében megélénkülő irodalmi élet új nemzedékének képviselői már kritikával illették az első összkiadást. Cholnoky Viktor 1907-ben azt írta, hogy az összkiadás „Vörösmarty, Petőfi, Arany [...] fordításain kívül [...] vagy csupa jóindulatú próbálkozás, vagy komolytalan dilettáns munka.” Különösen kritikus hangon szólt Szász Károlyról, a tudós lelkészről, vele szemben több kifogása is volt: „az első az, hogy Szász Károly nem tudott angolul, a másik az, hogy Szász Károly nem tudott magyarul, a harmadik az, hogy Szász Károly nem volt költő, a negyedik pedig az, hogy ahova Szász Károly odatette a lábát, ott nem nőtt többé fű” (Cholnoky 1978:455). Kosztolányi Dezső szerint az ekkori fordítások a „XIX. század finomkodó és virágos nyelvén szólnak” (Kosztolányi 1978 I:43). „A kor, melyben legtöbb Shakespeare-fordításunk született, nem volt szerencsés a fordításra, ekkor lágy, regényes, olvatag biedermeier nyelv uralkodott, csupa hús és zsír, és nem csontos, nem inas, mint a shakespeare-i nyelv” – írta másutt (Kosztolányi 1984:348). A 10-es években emiatt többen belevágtak az újrafordítás nagy munkájába – a 10-es és 20-as években tucatnyi drámának új fordítása készült el (ezek sem bizonyultak maradandónak) –, de a világháború kitörése miatt a vállalkozást nem tudták befejezni.

A két világháború között elsősorban a *Nyugat* művészei vitték tovább a magyar Shakespeare ügyét. Az új átültetéseket olyan fordítók hozták létre, mint Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, vagy Szabó Lőrinc; ennek tudatában nem meglepő, hogy Shakespeare korábbi szentimentális vagy romantikus, helyenként finomkodó vagy éppen zavaros nyelve teljesen átalakult. A *Nyugat*-korszak műfordítói programját a szigorú Babits Mihály alkotta meg. 1916-ban így írt: „[...] annyi feladat volna még! mikor a nagy költő művei nyelvünkön nagyrészt csak érthetetlen és értelmetlen fordításokban olvashatók, melyeket hiába iparkodunk foltozni, tatarozni, mint az alapjában hibás épületeket!” (Babits 1978 I:430). S hogy ezek az épületek miért állnak még mindig? „A magyar Shakespeare-fordítást el lehetett fogadni, mikor a gyors szükség követelte és létrehozta: de ma már talán ideje nemesebb munkákkal helyettesíteni” (Babits 1978 I:433). Szerinte „nem jók az ilyen fordítások, és Shakespeare-t sokkal, de sokkal nehezebb olvasmánnyá teszik magyarul, mint angolul, még a magyar ember számára is” (Babits 1978 I:432). Babits a költőt látta Shakespeare-ben, és nem is titkolta, hogy esztétikai síkon közelít a nagy angol bárd műveihez: ő Shakespeare-t elsősorban bensőségesen átélhető költőnek tartotta. „Igazán bámulatos, hogy ezek a finom nüánszokra épített, lírai és epikusan festő drámák valaha színpadon is hatottak [...] darabjai igazában csak olvasva érvényesülnek” (Babits 1991:242-243). Lenézően szólt a színházi Shakespeare-ről, szerinte Shakespeare: tiszta költészet. Babits a formahű költői fordítás apostola volt. Sokat idézett alapelve, hogy „mennél hívebbek maradunk a szöveghez *formailag*, annál több kilátásunk van arra, hogy *tartalmilag* is hívek maradhatunk, legalább ahhoz, ami a tartalomban a lényeg” (Babits 1978 I:278). Emellett úgy gondolta, hogy költőt csak költő fordíthat. *Shakespeare-fordítás* című híres tanulmányában foglalta össze a Shakespeare-átültetés műfordítói alapelveit:

1. A fordító, mikor a fordítást vállalja, egyszersmind aláveti magát a fordítás egysége érdekében megállapított elveknek. [...]
2. A fordítónak nemcsak joga, de kötelessége is mindenütt, ahol a régi fordítás valamely helynek egyedül helyes vagy lehetséges megoldását eltalálta, ezt a megoldást átvenni, s a külföldi Shakespeare-kiadásokat is mindenképpen felhasználni.
3. A fordítás mindenütt pontosan az eredeti formában történik. [...]
4. A versek sorszáma feltétlenül megtartandó. A fél sorok fél sorok maradjanak. Az enjambement-ok, melyek Shakespeare egyes korszakait annyira jellemzik, lehetőleg pontosan utánozandók.
5. Mindenütt, ahol az eredetiben rím van, legyen rím a fordításban is – és sehol másutt. Ugyanez áll általában a költői díszekre, például az alliterációra is.
6. A színművekbe beleszótt dalokat is pontosan az eredeti versmértékben adjuk vissza.
7. A fordítás nyelve és verse sima és zengő legyen, ahol az eredetié az, s rögös maradjon, ahol az eredeti rögös. A *blank verse* szótagszámát csak ott, oly mértékben változtatjuk, ahol az eredeti. [...] A hím- és nőrímek teljes pontossággal betartandók.
8. A régies nyelven írt részeket [...] diszkréten archaizáljuk az Arany-féle Hamlet-közzjáték mintája szerint.
9. A népies stíl és magyarosság túlzásaitól óvakodjunk. [...]
10. A kifejezés merészségétől nem riadunk vissza. A költői merészséget inkább lefordítjuk szóról szóra, bármily szokatlanul hangzik is, mintsem hogy a „magyar így mondaná” örve alatt megszelídítsük, és savát-borsát vegyük.
11. Nincs helye erkölcsi vagy ízlésbeli szelídítésnek sem. Ez legfeljebb a színpad joga.
[...]
13. A prózai, főleg az élces jelenetek könnyűségét, természetességét és szikrázását lehetőleg megőrizzük, s a filológiai hűség leple alatt ezeket nem nehezítjük vagy tudakosítjuk el. Shakespeare példájára nem riadunk vissza az argótól, az idegen szavaktól stb. sem.
14. A játék gyakran fontosabb az értelemnél. Ilyen helyeken a játékot fordítjuk.
[...]
15. A szójátékot magyar szójátékkal helyettesítjük.
16. Minden körülmények között figyelünk a szöveg érthetőségére. Csak ott szabad homályosnak lenni, ahol Shakespeare nyilvánvalólag szándékosan homályos.
17. Francia, latin, olasz idézeteket vagy szavakat az eredeti nyelven hagyunk.
[...]

(Babits 1924)

Ezekből az ajánlásokból látható, hogy Babits Aranyék műfordítói elveiből indult ki. Babits sokkal szigorúbb Aranynál, alapelveik azonban hasonlóak: a fordítás legyen formahű, tartalmilag teljes, közérthető, és óvakodjon a túlzott magyarokodástól. Babits elveinek megvalósulását saját *A vihar*-fordításán mérhetjük le. Szövege a költői elv túlsúlya miatt nem kifejezetten színpadra való, a közönség

számára helyenként homályos, nehezen érthető, nehézkes volt. Babits fordítása nagy költői munka, de nem hibátlan színpadi szöveg.

A drámafordításokra erőteljesen hatottak a színházi szakemberek is. Király György írta Babitsról, hogy az ő idejében „már szükségessé vált, hogy a Kisfaludy Társaság nemesen stilizált Shakespeare-je mellett egy természetesebb, csi-szolatlanabb, de eredetibb Shakespeare jusson szóhoz” (Király 1980:239). Hevesi Sándor rendező szerint „a fordítónak félreérthetetlennek és világosnak kell lennie, ott is, ahol a költő nem az, mert az a sok rossz másolás és sok rossz kiadás Shakespeare-nek tömördek helyét homályosította el” (Hevesi 1964:183). Ekkor kezd világossá válni az, hogy a színházi ember és a költő-irodalmár Shakespeare-olvasata sok tekintetben különböző.

Kosztolányi Dezső, a másik nagy fordítóegyéniség valamivel később így fogalmazta meg a Shakespeare-fordítás „hagyományos elveit:”

[...] Shakespeare-t a teljes, fölbontatlan egészében kell visszaadni, úgy ahogy van, körülírás, magyarázás, egyszerűsítés, szépítés és cifrázás nélkül, a maga érzéki és szemléletes valóságában, mert csak így tükrözhetjük vissza szellemét. [...] leghelyesebb őt nem is szóról-szóra, hanem betűről-betűre követni. [...] minden jelentős, a nagy és a kicsiny, a részlet és egész egyaránt, minden ösztönös, minden személyesnek látszó, de ezerszeresen meggondolt. [...] A fordítónak] Tilos felöntenie azt, ami tömör, legyalulni, ami érdes, elsápasztania, ami piros-pozsgás, leegyszerűsítene, ami bonyolult. Pontosan meg kell értenie, hogy mi van a szövegben és a szöveg mögött, de ha egy részlet homályos, nem szabad kifényesítenie, nem szabad kibontania a maga burkolt titokzatosságából, különben az egészet meghamisítja. Ne a szöveg értelmét, sommázását vagy kicsengését adja, csak magát a szöveget, a párbeszédet pedig hagyja úgy, amint vannak. (Kosztolányi 1933)

Babits csak egyetlen drámát fordított le, Kosztolányi kettőt (a harmadik, a *Lear király* fordítása csak Kosztolányi halála után, 1943-ban jelent meg). Mindketten a költői fordítást, a formai hűséget tekintették elsődlegesnek, talán ez az oka annak, hogy fordításaik nem tudtak igazán gyökeret verni a színházakban. Az általuk megfogalmazott elvek alapján azonban egy új műfordító-generáció nőtt föl: Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Somlyó György, Mészöly Dezső, Vas István és még sokan mások. Ennek az új, fiatal és tehetséges műfordítói gárdának a munkája alapozta meg a modern Shakespeare-kiadásokat.

Az 1930-as, 1940-es években készült új átültetések meghaladták a XIX. századi fordítások színvonalát, mind nyelvezetben, mind tartalmi hűség terén. Szabó Lőrinc 1935-ös *Athéni Timon*-átültetése Arany János óta az első „igazán modern” Shakespeare-fordítás volt. Lassan megérett az idő egy új Shakespeare-összes kiadására. A második világháború pusztítása miatt az 1943-ban Halász Gábor és Péter András által elkezdett munkát csak 1948-ban tudták befejezni – ekkor jelenhetett meg *Shakespeare összes drámai művei* címen az új négykötetes sorozat a Franklin Társulat kiadásában. Ez az akkor fellelhető legjobb magyarításokat gyűjtötte csokorba, Országh László tárgyilagos hangú, széles látókörű tanulmányaival kiegészítve.

5. A magyar Shakespeare a II. világháború után

A klasszikusok mellett Szabó Lőrinc, Vas István és Mészöly Dezső fordításai képezték a gerincét az 1955-ben megjelent „nagy” Shakespeare-kiadásnak, amely a mai napig a magyar Shakespeare-kánon alapja, és amely számos kiadást megért (1961, 1964, 1972). A magyar Shakespeare-fordítás legjelentősebb alakja a XX. század első felében Szabó Lőrinc volt, aki először szólaltatta meg Shakespeare-t természetes, gördülékeny, modern költői nyelven. Műfordítói gyakorlatát a szöveghűséghez való ragaszkodás jellemezte.

A helyes követelmény: tartalmi és formai hűség. Teljes hűségre kell törekednünk, hisz az a célunk, hogy valakinek a gondolatait, kifejezéseit, stílussajátságait, a nyelv tömörségét, a képek merészségét vagy higgadtságát, esetleg a kifejezőmód teljes dísztelenségét magyarul újraalkossuk. Mindez stílusnak látszik, de az említett elemek egyúttal a tartalom hordozói is, ahogy ugyanakkor formát és zenét is adnak. A tartalmi és formai hűség tehát szorosan összefonódik. (Fényi 1942)

A Nemzeti Színház igazgatójának, Németh Antalnak a felkérésére Szabó Lőrinc több Shakespeare-darabot is lefordított (1935: *Athéni Timon*; 1938: *Ahogy tetszik*; 1939: *Macbeth*). Fordításai híresek a hétköznapi szavak, a merész költői megoldások használatáról. Emellett fontos eredménye a természetes, sokszor az élőbeszéd prózai ritmusára emlékeztető magyar jambusvers is. Szabó Lőrinc fordításai egyensúlyt teremtenek a szigorú szöveghűség és a természetes, jól mondható szöveg között, vagyis megteremtik az összhangot a költői bonyolultság és a maximális érthetőség között. Műfordításainak legnagyobb újdonsága azonban mégis az, hogy az idegen szöveg fogalmi lényegét közvetíti, nem „individualizál” és nem kísérletezik, sőt bizonyos értelemben a magyarázó fordítás elvéhez tér vissza. A magyarázó, értelmező fordítási technika az, amely Shakespeare-fordításaiban gyakran tetten érhető, és amely példátlanul érthetővé, koherenssé, színyszerűvé teszi a szöveget. 1948-as *Troilus és Cressida*-fordítása az egyik legnagyobb hatású magyar Shakespeare-fordítássá vált. Szabó Lőrinc mérföldkönek tekinthető a magyar Shakespeare történetében: benne összegződik Arany és a *Nyugat*-nemzedék műfordítói tapasztalata, és belőle indul ki a XX. század második felének magyar Shakespeare-je.

A magyar Shakespeare egyik legjelentősebb alakja Szabó Lőrinc mellett Vas István volt. 1944-ben a *VI. Henrik* fordításával kezdi roppant méretű műfordítói pályáját: nyolc Shakespeare-drámát az ő átültetésében ismerhetünk. Vas István Shakespeare-je „a viharzó szenvedélyek, a vad és mohó életvágy költője” – írta róla Fenyő István (1976:163). Vas István nem hagyott ránk összefüggő műfordítás-elméletet, de több tanulmányában is kitért műfordítói elveire. „Shakespeare mindenekelőtt és mindenki előtt a szenvedély költője volt” – írta (Vas 1978:37). Ennek megfelelően magyarázott, figyelve arra is, hogy szövege modern legyen: „igyekeztem elkerülni a múlt század második felének magyar Shakespeare-stílusát, melyet Shakespeare-től nagyon idegennek érzek, s azt hiszem, hogy a mi

dekadensebb s egyben nyersebb nyelvezetünk hamarabb talál utat az ő régiségehez” (Vas 1978:27). Elmondása szerint könnyen fordított; ami „átkozódás vagy jajongás, ária vagy ballada, szenvedély vagy mulatság, vallomás vagy leírás, szóval érzékelhető költészet Shakespeare-ben, az többnyire közvetlenül átvezethető volt a magyar nyelv és költészet csatornáiba – ugratót a leleménynek rendszerint a tömör, éles, más szavakkal helyettesíthetetlen replikák és szentenciák adtak” (Vas 1981:281). Vas István fontosnak tekintette a teljes értékű fordítást is. „Él nálunk egy kényelmes színházi felfogás, mely a modern színpadon kialakult színészi minimumból indul ki, s még Shakespeare-ben is „könnyen mondható” szöveget kíván. [...] E felfogás a könnyen mondhatóság kedvéért öntudatlanul is Shakespeare olcsóvá lapítását és simítását célozza” – írta – pedig „Shakespeare-t éppen meghökkentőbb részleteiben lehetőleg szóról-szóra kell fordítanunk” (Vas 1984:446).

Vas István fentebbi szavaiban is észrevehető az 1960-as évektől kibontakozó új Shakespeare-felfogás térhódítása, amelynek jelszava: Shakespeare legyen a kortársunk, igazítsuk műveit a mi világunkhoz! Babits és Kosztolányi sokak szerint eltávolították Shakespeare-t a színház világától, irodalmi olvasmánnyá tették drámáit. Már az 1950-es évektől – főleg a költészet és dráma shakespeare-i egységét valló Mészöly Dezső munkássága nyomán – előtérbe került a „színházi Shakespeare,” a költői bonyolultsággal szemben a csiszoltabb, egyszerűbb nyelv. Mészöly Dezső, egyik legtermékenyebb Shakespeare-magyarítónk, szintén az 1940-es években kezdte fordítói munkáját. Azóta 11+1 fordítással (a *plusz egy* a hivatalos Shakespeare-kanonban nem szereplő *Morus Tamás*) és esszék sorával gazdagította a magyar Shakespeare-irodalmat – utóbbiakban hosszadalmas magyarázatokat, apológiákat fűz fordításaihoz. „Akkor érném el célomat, ha Shakespeare-fordításaimat forgatva is karnyújtásnyi közelségben érezném olvasóm a költőt és korát [...] – írja – sohasem arra törekedtem, hogy Shakespeare olyan hatást tegyen átültetésemben, amilyent az eredeti a *mai* angol publikumra tesz,” hiszen a *ma* élő angol számára Shakespeare csaknem négyszáz éves szövege jócskán archaikus. A magyar szöveg ne legyen se archaikus, se homályos, se patinás – mondja Mészöly – a fordítás úgy hasson, mint az eredeti Shakespeare az eredeti publikumra (Mészöly 1988:13). A sok tekintetben Hevesi Sándor nyomdokaiban járó Mészöly Dezső a színházi Shakespeare-t tekinti normának: „a fordítás hűségének legfőbb kritériuma éppen a színpadi effektus” – írja (Mészöly 1988:15). Ennek érdekében az érthetőség, az egyszerűsítés mellett teszi le a garast, azonnal érthető, azonnal ható Shakespeare-t hoz létre. Verselésének alapegysége a sor: kerüli a soráthajlást, mert attól a vers szerinte prózává terül szét. Mészöly amellettt érvel, hogy nem lenne szabad különbséget tenni „jól mondható” színházi fordítás és – egy emelettel feljebb – nem jól mondható, irodalmi fordítás között (Mészöly 1988:36). Shakespeare-t színházi szerzőnek tekinti, és ennek megfelelően fordítja, vagyis akaratlanul is elhalványítja Shakespeare költőiségét, háttérbe szorítja a szöveghűséget. Könyvének címe szimbolikus értelemmel bír: az *Új magyar Shakespeare* (1988) egy új fordítói paradigma megjelenését hirdeti. Mészöly szerint az 1800-as években Shakespeare-t „íróasztal mellett gyártott műnyelven tolmácsolták;” a műfordítás „pedig minden inkább legyen, csak fordításszagú ne” (Mészöly 1988:21-22). Ezt ellensúlyozandó, Mészöly „a

legmagyarabb magyar” nyelven, az idegen szavak és latin betoldások mellőzésével fordít, mintegy a mai közönség számára adaptálva az eredeti műveket. Mészöly – Szász Károly örökségéhez is visszatérve – felemeli fejét a Shakespeare-drámából és a színpadra, a magyar közönségre tekint.

6. Az 1980-as évek Shakespeare-reneszánsza és a mai Shakespeare-fordítás

Géher István, az utolsó magyar Shakespeare-gyűjtemény főszerkesztője 1988-ban megjegyezte: „a magyar Shakespeare jó, de nem mai” (Géher 1988:12). A hivatalos (az összkiadásokban megjelenő) Shakespeare-kanon, úgy tetszik, kissé megmerevedett, miközben a nyolcvanas évek óta – és különösen a 90-es években – tucatszám tűnnek fel az új és új színpadi fordítások. Mészöly Dezső saját kötetekkel jelentkezett, s Vas István, majd később Eörsi István, Nádasdy Ádám, Szabó Stein Imre, Forgách András, Csányi János és mások folytatták a magyartást, néha külön kötetekben is megjelentetve átültetéseiket.

Az 1980-as évektől a színházakat (és a nézőket) már nem elégítették ki a hivatalos Shakespeare-szövegek (különösen a XIX. századi klasszikus fordítások) – a színházi nyelvhasználat változásai miatt egyre inkább a pontos, célratörő, kevésbé költői Shakespeare-szövegek terjedtek el. Alapfeltétel lett a jó mondhatóság, a modern nyelvhasználat; kerülendő a bonyolult mondatszerkezet és az archaizálás. Az 1980-as évek egyik legismertebb fordítóegyénisége Eörsi István, akinek a nevéhez az 1980-as évek Shakespeare-reneszánsza fűződik. Eörsi abból indult ki, hogy „Shakespeare korának legmodernebb nyelvét használta [...] már csak ezért is újra kell fordítani időről időre” (Eörsi 1993:5). Első fordítását 1980-ban készítette el (*Szentivánéji álom*), majd 1983 és 1988 között lefordította a *Hamletet*, *A vihart*, majd a *Coriolanust* és az *Othellót*. Eörsi István bele mert vágni a klasszikus fordítók által átültetett művek fordításába, ami miatt sok bírálat érte (elég, ha az *Élet és Irodalomban* zajló vitát említjük 1983-ban). Mégis k tartott amellett, hogy a régi, elavult fordításokat újakkal kell helyettesíteni: „minden mű, a legzseniálisabb is, a saját kora gyümölcse.” Időről időre újra kell értelmezni, „a színésznek és a nézőnek egyaránt esélyt kell adni arra, [...] hogy a darabok ősz eredeti modernségét élvezhessék” – írta (Eörsi 1993:6) – „minden nagy színmű modern volt születésekor, és lényegében őrzi is ezt a modernségét. A kicsinyes hűség oltárán nem áldozhatjuk fel ezt” – tette hozzá egy interjúban 2005-ben (Szele 2005a:70). Shakespeare-t Eörsi líra és dráma egységeként fogja fel. „Nem kell lirizálni, egyszerű, áttekinthető szöveget kell adni, közhelyszerű prózaiság nélkül” (Eörsi 1993:6). Az alapegység számára nem a sor vagy a mondat, hanem „valamely gondolat vagy érzés, bármekkora helyet foglal is el.” Az intellektuális hűség mellett Eörsi figyel a képek pontosságára is – „meg kell őrizni a darabok metafora-kincsének lényegét, mert a metaforában benne rejlik a történelmi idő,” mondta az idézett interjúban – bár néha magyarázó fordítást ad. Ha ellentmondó szövegértelmezéssel találkozik, amellett köt ki, amelyik jobban tetszik neki, illetve amelyikre meggyőzőbb és szebb magyar változatot talál (Eörsi 1993:7). Eörsi szövegei egzakt, lényegre törő, szikáran költői, merész, szó-

kimondóan modern szövegek, melyeken érződik a fordító ideológiai elkötelezettsége is (Eörsi István fordításairól Kállay Géza írt remek tanulmányt).

Az 1990-es évek új Shakespeare-hangja Nádasdy Ádám, akinek 1995-től induló fordítói munkáját nagy elismeréssel emlegeti a kritika (névéhez fűződik a *Szentivánéji álom*, a *Tévedések vigjátéka*, a *Hamlet*, a *Makrancos hölgy*, a *Rómeó és Júlia* és a *Vizkereszt* új átültetése). Szövegei pergő, mai nyelven szólnak, világos, érthető, színpadra termett fordítások. Nádasdy kimondottan megrendelésre fordít. Fordítóként a modernséget ötvözi a szöveghűséggel, az „érthető szöveget” az „érezhető verssel.” „Mai magyar nyelven írtam, ahogy a színházak is várták tőlem” (Nádasdy 2001:10). Abszolút formahűen tolmácsol, de elvben nem zárkózik el a prózai fordítástól sem, mert a formahűségnek ára van. „A magyarban hosszabbak a szavak, így sok minden veszendőbe megy; ha meg mindent igyekszik visszaadni az ember, a szöveg könnyen nyakatekert és természetellenes lesz” (Nádasdy 2001:11-12). „Ha választani kellett – írja –, én a színdarabot részesítettem előnyben: elhagytam a szöveg egy-egy elemét azért, hogy a megmaradó részt az adott terjedelemben világosan meg tudjam fogalmazni. [...] Így, mint a léghajós, ezt-azt kidobáltam, hogy a megmaradó rakománnyal könnyebben szállhassak” (Nádasdy 1994:37). Nádasdy fontosnak tartja a sort sorral elvét, az enjambement kerülését, mert megkönnyíti a színészeknek a szövegmondást; szerinte a sorok „ritmizálják a drámát.” Emellett következetesen érvényesíti a magázás–tegezés, a „you” és a „thou” közötti különbséget is. Különösen figyel a humoros részekre, ilyenkor szerinte „a hatásra jobban kell ügyelni, mint a szöveghűségre [...] megengedtem magamnak némi szabad(os)ságot e téren, hogy igenis ne vessenek, és lehetőleg ott, ahol szerintem Shakespeare szeretné” (Nádasdy 2001:10). Ha humorra van szükség, mondja Nádasdy Ádám, úgy kell csinálni,

mint a tolmács, akinek a vendég viccét kell lefordítania, de rájön, hogy vagy nem tudja lefordítani, vagy ha lefordítja, az magyarul nem lesz vicces. Ezért mond valami mást, és egy viccet is elmond egyben, amin felnevet a közönség, mire a vendég ránéz hálásan, hogy milyen jó tolmács, mert a viccet is lefordította. És bizonyos értelemben tényleg jó ez a tolmács, mert ha a vendég vicces akart lenni, akkor igenis meg kell nevetetni a hallgatóságot. (Szele 2005b:93)

Nádasdy ebben Hevesi és Mészöly tanítványa: az egyszerű, „költőietlen,” hatásos Shakespeare szószólója.

7. Konklúzió

A magyar Shakespeare fejlődéstörténetében, mint láttuk, a világ fordítás- és irodalomtudományának aktuális állapota is megjelenik. A XVIII. század adaptációiból kiinduló, majd fokozatosan kialakuló és elfogadottá váló műfordítói elvek – a forma- és szöveghűség, a gondolat és a stílus pontos visszaadása – Babits fordításaiban eljutnak a mindenáron való szöveghűségig, ami eltávolítja a magyar

Shakespeare-t a színház világától. Ezt Szabó Lőrinc természetes nyelvezetű fordításai ellensúlyozták, amelyek aztán az 1960-as években induló Shakespeare-világreneszánsz idején mintául szolgáltak a fiatalabb Shakespeare-fordítóknak. A „költői” és a „színházi” Shakespeare megkülönböztetése azonban továbbra is tartotta magát. Az intellektuálisabb Eörsi-fordításokkal szemben Mészöly Dezső és Nádasdy Ádám fordításai vérbeli színpadi szövegek, melyek a kor követelményeinek megfelelően sokszor kissé elrugaszkodnak a szövegtől a színpadi hatás kedvéért. Keresztury Dezső írta egyszer, hogy Shakespeare művei olyanok, „mintha csak átmeneti alakváltozásai lennének valami nálunk nagyobb folyamatra: hatásuk szinte jelentékenyebb, folytonos újjászületésük látványa izgalmasabb és lenyűgözőbb, mint ők maguk” (Keresztury 1984:443). A fordítók fejlődése, állandó útkeresése nyomán válik a magyar Shakespeare mind sokszínűbbé és marad mindig élő hagyomány.

Irodalom

- Arany J. 1984. Levél Szász Károlynak, 1859. márc. 19. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 212.
- Arany J. 1966. *Arany János összes művei*. XIII. kötet: Hivatali iratok 1. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Arany J. 1982. *Arany János leveleskönyve*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Arany J. 2004. *Arany János összes művei*. XVII. kötet. Levelezés 3. Budapest: Universitas.
- Babits M. 1924. Shakespeare-fordítás. *Nyugat*, 1924. február 1. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Babits M. 1978. *Esszék, tanulmányok*. I-II. kötet. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Babits M. 1991. *Az európai irodalom története*. Budapest: Auktor Kiadó.
- Bajza J. 1984. Othello. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 112-113.
- Bayer J. 1909. *Shakespeare drámái hazánkban*. I.-II. kötet. Budapest: a Kisfaludy Társaság Shakespeare-bizottságának kiadása.
- Benő A. 2003. Fordítási elvek a XIX. században. In: Egyed E. (szerk.) 2003. „Szabados fordította...” *Fordítások a magyar színházi céljaira a XVIII-XIX. században*. Kolozsvár: Scientia. 7-34.
- Eörsi I. 1993. Shakespeare-fordításaim elé. In: William Shakespeare: *Hamlet*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 5-7.
- Fábri A., Steinert Á. (szerk.) 1978. *A Hét. Politikai és Irodalmi Szemle*. 1900-1907. Budapest: Magvető Kiadó.
- Fényi A. 1942. A műfordítás. Beszélgetés Szabó Lőrincsel. In: *Magyar Kultúrszemle*, V. évf. 3. szám. (1942. márc. 15.), 54.
- Fenyő I. 1976. *Vas István*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Géher I. 1988. Shakespeare-tükör. In: Géher I., Fabiny T. (szerk.) 1988. *Új magyar Shakespeare-tár I*. Budapest: Modern Filológiai Társulat. 9-15.
- Henszmann I. 1983. Julius Caesar. In: *Vörösmarty Mihály összes művei*. XII. kötet. 357.
- Hevesi S. 1964. *Amit Shakespeare álmodott*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kállay G. 2000. „Szelidebbnek szeretnél?” Eörsi István fordításai. <http://www.lap.szinhas.hu/html/szept/szelid.shtml>
- Keresztury D. 1984. *Árnyak nyomában*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Király Gy. 1980. *A filológus kalandzásai*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

- Kosztolányi D. 1933. A Téli rege új szövegéről. *Nyugat*, 1933. október 1. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Kosztolányi D. 1984. János király. Arany-estély. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 347-349.
- Kosztolányi D. 1978. *Színházi esték*. I-II. kötet. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Maller S. 1984. Shakespeare-örökségünk. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 11-54.
- Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 1984. *Magyar Shakespeare-tükör*. Esszék, tanulmányok, kritikák. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Mészöly D. 1988. *Új magyar Shakespeare*. Fordítások és esszék. Budapest: Magvető Kiadó.
- Nádasdy Á. 1994. „Tényleg, egy kis takarmány.” 2000, 1994/8. 35-42.
- Nádasdy Á. 2001. *Shakespeare drámák*. Nádasdy Ádám fordításai. Budapest: Magvető Kiadó.
- Péczei J. 1981. A fordításokról. In: Tarnai A., Csetri L. (szerk.) 1981. *A magyar kritika évszázadai. Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 307-308.
- Péczei J. 1996. *Henriás (1792)*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Petőfi S. 1984a. Levél Arany Jánosnak, 1848. feb. 10. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 163-164.
- Petőfi S. 1984b. Levél Arany Jánosnak, 1848. márc. 21. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 164.
- Ruttkay K. 2002. *Összegyűjtött írások*. Budapest: Universitas.
- Szász K. 1859. A műfordításról, különös tekintettel Shakespeare és a biblia fordítására. Akadémiai székfoglaló értekezés. *Magyar Sajtó* 219-223. szám. 890; 894; 898; 902.
- Szele B. 2005a. „Minden mű a saját korának gyümölcse.” Eörsi István az újrafordítás buktatóiról és a magyar Shakespeare-ről. (2005. február 18.) *Árgus* 2005. XVI. évf. 12. szám, 68-72.
- Szele B. 2005b. A fordító szeme mindent lát – Nádasdy Ádám Shakespeare fordításáról és a hazai „Shakespeare-iparról”. *Fordítástudomány* VII. évf. 1. szám, 90-95.
- Szigligeti E. 1984. Drámai állapotyainkról. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 145-146.
- Vas I. 1981. Mit nehéz fordítani? In: Bart I., Rákos S. (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat Kiadó. 273-307.
- Vas I. 1984. Bevezetés a III. Richárdhoz. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 438-446.
- Vas I. 1978. *Vonzások és választások*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Vörösmarty M. 1984. Hamlet. In: Maller S., Ruttkay K. (szerk.) 98-103.
- Vörösmarty M. 1983. *Vörösmarty Mihály összes művei*. XII. kötet: Drámafordítások. Budapest: Akadémia Kiadó i.
- Vörösmarty M. 1983. *Vörösmarty Mihály összes művei*. XIV. kötet. Dramaturgiai lapok I. rész: Elméleti töredékek. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Radó Antal (1862-1944) fordításszemlélete

Varga Orsolya

Radó Antal költő, műfordító, irodalomtörténész. Főként műfordítói és műfordításelméleti munkássága kiemelkedő. Tanár, lapszerkesztő, harminchét éven át a képviselőház gyorsíróirodájának munkatársa, illetve vezetője. A Kisfaludy Társaság tagja, 1926-tól a magyar Pen Club alelnöke, különböző szépirodalmi sorozatok (Magyar Könyvtár, Remekírók Képes Könyvtára) szerkesztője. Széles körű műfordítói munkásságot fejtett ki, verseskötetek, irodalomtörténetek, vers-tani és műfordításelméleti munkák szerzője. Nevéhez fűződik az első szisztematikus magyar fordítástörténeti (*A magyar műfordítás története* 1883) és fordításelméleti (*A fordítás művészete* 1909) munka.

Utóbbi műve megpróbálja rendszeresen bemutatni a műfordítás aspektusait, folyamatát, megkísérel szisztematikus képet nyújtani a fordítás főbb kérdéseiről, problémáiról. Minden témáját gazdag példaanyaggal illusztrálja. Bár előszavában kifejti, hogy a műfordítás szót – a közhasználattól eltérően – nem csak a kötött formájú munkák tolmácsolására alkalmazza, a könyvben felmerülő problémák és példái többnyire verses művek fordítására vonatkoznak.

Műve akkor született, amikor a *Nyugat* nagy műfordítói épphogy megkezdtek munkásságukat. A XX. század legelején megcsappant a fordítások száma, Radó panaszkodik is kötete végzavában, mennyi tennivaló lenne még e téren. Felsorolja, mi minden hiányzik a magyar műfordítás-irodalomból, és az ifjú költőknek ajánlja művét: hátha kedvet kapnak a fordításhoz, és tudott nekik segíteni észrevételeivel, tanácsaival. Könyve tehát meglehetősen gyakorlati beállítottságú, normatív jellegű munka, az első olyan leírás a fordításról, amelyben nemcsak a szerző fordítói tapasztalataiból vett konkrét példák kapnak helyet, hanem számos fordítás elemzése, kritikája is.

A műfordítás 'tudnivalóit' négy részre osztja: az első az idegen mű megértéséről és átérzéséről szól, a második az anyagi hűségéről, a harmadik az alaki hűségéről, végül az utolsó más témájú, általános észrevételeket tartalmaz.

1. Az idegen munka megértése és átérzése

Az idegen munka megértése, bár magától értetődő követelmény a fordítás során, mégis óriási a félrefordítások, 'leiterjakabok' tárháza. Radó igen neveltető példákkal járul hozzá ehhez az irodalomhoz.

Bár Radó azt írja, a kor általános szabálya, hogy az eredetiből kell fordítani, mégis szokásos eljárás a másodkézből való fordítás. Még a XX. század húszas,

harmincas éveiben is sok fordítás készült más nyelven keresztül, vagy nyersfordítás alapján. Még arra is akad példa, hogy a fordítás nem másod-, hanem harmad-, sőt, negyedkézből készült. Karinthy későbbi híres paródiájában olvashatjuk, hogyan válik Herz-szalámi reklámmá a többszörös közvetítésen átesett Ady-vers. Megjegyzem, hogy a nyersfordítás kényszerű megalkuvása máig is érvényes jelenség, hiszen igen kevés költő, író ért az olyan távoli nyelvekhez, mint a kínai, vietnami, perzsa vagy grúz. Szabó Ede úgy látja, hogy a fordító dolga ez esetben még nehezebb: lerázhatatlanabb a kötöttsége (Szabó 1968:41).

Radó szerint az ideális követelmény, hogy az idegen nyelven éppúgy tudjunk, mint az anyanyelvünkön, aligha teljesíthető. Hiszen még anyanyelvünket is nehéz úgy megtanulni, hogy minden rejtett finomságot megérezzünk benne. A szerző azt a tanácsot adja, hogy ha a fordítandó szöveget már más nyelvre kíváloán lefordították, használjuk azokat is kommentárként. (Itt természetesen főként német fordításokra utal.) Elképzelhető, hogy jó fordítást készít valaki, aki nem olyan járatos az illető nyelvben, mint a filológusok, de segédeszközei révén előkészítette munkáját. A fordító segédeszközeiről szólva sajnálatosnak tartja, hogy a magyar szótáriródalom oly szegényen szegény.

A fordított mű átérzésének képessége Radó szerint csak költői tehetséggel megáldott emberben van meg, ezért jó műfordító csak igazi költő lehet. A költő nagysága ebből a szempontból nem releváns, hiszen egy gyengébb költő talán még inkább hozzá tud simulni, hasonlítani egy másik egyéniségéhez. Akárcsak Kosztolányi műfordítói arcképcsarnokából Timegenes, aki soha nem ír eredeti verset, csak éjjel-nappal fordít; ha jó a hangulata, bordalt, ha rossz, siratót, s amikor váratlanul beleszeret egy lányba, megszállja az ihlet: rögvest szerelmes verset fordít kedveséhez (Kosztolányi 2002:514).

Radó a fordítás egyik örök kérdését feszegeti, amikor magabiztosan állítja, hogy a jó műfordítóban egyesülnie kell a tudósnak a költővel, mivel a csak filológus száraz, iskolás, színtelen fordítást fog létrehozni, a csak poéta pedig a saját alkotó ösztönétől elragadtatva a maga hangnemére fogja transzponálni az idegen szöveget.

A megértésről és átérzésről szóló részben Radó alfejezetben tér ki az anyanyelvi tudás fontosságának tárgyalására. A műfordítónak elsősorban a saját anyanyelvét kell mesteri szinten birtokolnia. Még nagyobb szüksége van rá, mint más európai nyelvek fordítóinak, hiszen csupa olyan nyelvből kénytelen fordítani, melynek szelleme, struktúrája, szófüzése eltér a magyartól. Ezért sokkal nagyobb technikai nehézségekkel kell megbirkóznia a magyar fordítónak, mint bármely más kultúr nemzetének (Radó 1909:31). Radó szerint a műfordításnak is leszűródtek az idők folyamán bizonyos szabályai, s ezeket a technikai szabályokat a fordítónak érdemes megtanulnia, hiszen nélkülük talán évekig is a sötétben botorkálna. Célja voltaképpen ugyanaz, mint a modern fordítástudományé: a mai fordítástudomány az átváltási műveletek feltérképezésével a látszólag szubjektív fordítói döntések mögött rejlő objektív törvényszerűségeket kívánja feltárni (Klaudy 1997:23).

2. Az anyagi hűség

Az anyagi hűség alatt a szerző az eredeti szöveg tartalmának, gondolatainak hamisítatlan visszaadását érti. Szándékosan gondolatot mond, nem *szavakat*, hiszen a szavakhoz való feltétlen ragaszkodás többnyire meghamisítja az eredeti gondolatot. A későbbi fordításelmélet leggyakrabban vitatott témáját, az ekvivalenciát érintve Willamowitz-Möllendorft említi, akinek meggyőződése, hogy semmilyen két nyelv megfelelő szavai nem fedik egymást teljesen. A német filológusprofesszor a XIX. század végén kigúnyolja az addig uralkodó német fordításszemléletet, Humboldt, Schleiermacher, Schlegel, Goethe fordításról vallott nézeteit, és az elidegenítő fordítás helyett az eredeti szöveg tartalmilag és stilisztikailag hű másolata mellett teszi le voksát. A XX. század elején általában a magyar fordításszemlélet egyébként többnyire Möllendorf elveit tükrözi, de természetesen léteznek attól eltérő hangok, vélemények is.

Radó az eredeti szöveg mögötti valóság, szituáció fordítása, a szöveg hatásának megőrzése mellett száll síkra. Abszurdumnak tartja Toldy Ferenc osztályozását (anyaghű, alakhű és szoros fordítás), és elveti nézetét, mely a tisztán alakhű, szabad fordításnak ad elsőséget, hiszen „mihelyst a fordítás mellőzi az anyagi hűséget, már nem fordítás, hanem utánzás” (Radó 1883:7). Külön részekben tárgyalja a szólások, szójátékok problémáit, a kihagyás, a toldás és a változtatás fordítói műveletét, valamint az eredeti stílusához való hűség kérdését. A könyv témáinak rendszerezéséből is láthatjuk, hogy Radó művében már körvonalázódott a fordítói műveletek és a fordítás gyakorlatának szisztematikus leírása, egyfajta fordítói kézikönyv létrehozásának szándéka.

Annak ábrázolására, hogy a gondolkozás nélküli, szolgai fordítás micsoda furcsaságokat alkot, Radó többek között a következő franciából készült regényfordítást idézi: „S ekkor a grófnő odament vendégéhez és mágnásos rácsolással ropogtatva az r-eket, így szólt hozzá: Valóban jól esik nekem, hogy önt házamban üdvözölhetem!” (Radó 1909:41). Mint látjuk, a fordító nem vette észre, hogy a magyar fordításban egyetlenegy 'r' sincsen, melyet a grófnő ropogtathatott volna.

Bőven idéz bravúros fordítói megoldásokat is, különböző tréfák, szójátékok, kétértelműségek virtuóz átültetéseit. Óva inti a fordítót, hogy ne akarjon szó- és mondatfűzésben is hű lenni az eredetihez, mert a nyelvek eltérései miatt ami az egyik nyelven természetes, a másikon lehet, hogy nehézkes, erőltetett. A fordítónak meg kell éreznie, mi az eredeti mű egyéni sajátossága, és melyek benne a nyelvspecifikus, tehát az adott nyelvre jellemző elemek. Az anyanyelv génusza ellen nem szabad vétkezni.

Toldások és kihagyások szinte elkerülhetetlenek minden műfordításban, a költészetben és a prózában is, ám a legfontosabb az, hogy eltaláljuk a mértéket. Radó szerint a régebbi műfordítók túl nagy szabadsággal éltek; a franciák és a népies iskola fordítóinak munkáit inkább csak körülírásoknak lehet nevezni. Jeles műfordítóktól is hoz általa hibásnak nevezett példákat a betoldásra. A betoldások problémájával szorosan összefügg a 'tónushűség' követelménye: Radó helyrehozhatatlannabbnak találja azt, ha valaki nem találja el az eredeti hangnemét, mint ha itt-ott egy kis félreértés csúszik a munkájába. A XVII-XVIII. századi műfordítók közül

sokan hajlottak arra, hogy a természetes, egyszerű szöveget kicifrázzák, kibővítsek. Még Kazinczynál is sűrűn talál példát az egyszerű stílus meghamisítására. Idézeteiből hadd hozunk fel egyet. Pindarosznak a következő szavait (nyersfordításban): „az Eurotas mentén”, Kazinczy így fordítja: „a merre Eurotas csapongva tölti habjait”. Tehát ezt tartja jellemzőnek általában a régi fordítókra, sőt, saját kortársaira is; „mindenáron ékeesebbé akarják tenni munkájukat, s elfeledik, hogy ezzel mennyire kiforgatják az eredetit a maga mivoltából” (Radó 1909:67). A XVII. századi franciaországi „szép hűtlenek” („*belles infidèles*”) eszünkbe juthatnak még a XX. századi magyar fordításirodalom tanulmányozása során is. Ismeretes például Kosztolányi egy *haiku*-fordítása melyet 11-11-9 szótagú ABA rímes sorokkal fordított, saját egyéniségét beépítve az idegen versbe.¹ Rába György monográfiájának (1969) címe is erre utal, átvéve a régi francia fordítókra alkalmazott kifejezést, így emlékeztet erre a fordításszemléleti áramlatra.

Radó panaszkodik, hogy a műfordításkritikában nagy felületesség uralkodik, és sok felületes és könnyelmű fordítás is készül. Sok kitűnő ízlésű esztétától is hallotta már, hogy ez vagy az a fordítás „csodaszép”, anélkül, hogy azt az eredetivel egybevetette volna az illető. Miután a filológiai és a költői véna igen ritkán található egy emberben, sok igazságot talál a mondásban: „a műfordítás olyan, mint az asszony: amelyik szép, nem hű, amelyik hű, nem szép”. Radó szerint, amint vannak olyan asszonyok is, akikben egyesül a szépség és a hűség, úgy vannak műfordítások is, melyekben mindkét erényt megjeljük.

3. Az alaki hűség

Az alaki hűség nem cél, hanem eszköz. A műfordító célja Radó szerint az, hogy ugyanazt a hatást gyakorolja a célnyelvi közönségre, mint az eredeti költő a forrásnyelvi közönségre, s mivel a hatás éppúgy függ a tartalomtól, mint a formától, ezért formahűségre is törekedni kell. De ugyanazt a formát kell-e választani, melyben az eredeti íródott? Szász Károly 1859-es akadémiai székfoglalójában a következőt mondta:

A fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi és ugyanolyan lejtésű szótagokban, azon s annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal s ugyanazon alaphangulattal (idézi Bart 1981:258).

Radó bírálja e merev ’törvényt’, mert az ellenkezik a fordítás céljával, melyet Szász is úgy fogalmaz meg, hogy a fordításnak ugyanazt a gyönyörérzetet kell keltenie az olvasóban, melyet az eredeti olvasásánál érezne, ha az nemzete nyelvén volna. Ugyanaz a versmérték ugyanis nem kelti ugyanazt a hatást különböző nyelveken. Radó példákat hoz arra, amikor a formahű fordítás egészen más

¹ „a betoldások mindig jellemzőek az illető költő-fordítóra: saját lírája szókincsét, fordulatait, kedves jelzői építi be az idegen versbe” (Szabó 1968:59).

hatást tesz a mű célnyelv olvasójára, mint az eredeti a forrásnyelvi olvasóra. Többek között a görög szindarabok kardalát említi, melyeket formahű fordításban a magyar fül egyáltalán nem hall versnek. Tehát az alaki hűség nem a forma másolásában, hanem a forma hatásának visszaadásában áll. Arany is azt az elvet vallotta, hogy meg kell találni azt a formát, ami a leghívebben adja vissza az eredeti alakját. Ez sarkalatos pontja a műfordításnak. Radó újfent német filológusokat idéz nézete alátámasztására.

Szabad-e verses munkát prózában fordítani? A franciák többnyire prózában fordítják a költőket, egyrészt verselésük, másrészt költői nyelvük természete miatt. A magyarban azonban nem áll fenn semmiféle akadály, amely arra kényszerítene, hogy a verses formát el kellene hagynunk. Radó büszkén jelenti ki, hogy a magyar nyelv kiválóan simul idegen formákhoz, még a németnél is jobban (!). A német egyébként is egyfajta kiindulópont Radó számára; még Szász Károlyt is így dicséri: „az újabb magyar műfordítás nagymestere” megmutatta, hogy az alaki hűséget a magyar nyelvben ugyanúgy párosíthatjuk az anyagival, mint a németben (Radó 1883:8). A prózai fordítás létjogosultságát ugyan nem tagadja, ha a fordításnak elsősorban filológiai célja van, de végső következtetése mégis a jól ismert mondás: költőt csak költő adhat vissza. Demonstrációképp Vörösmarty „Szózat”-át, mintha idegen nyelvű szöveg volna, „fordítja” prózába: „Óh magyar! Légy híve rendületlenül hazádnak, mert ez a te bölcsőd, mely ápol, és ez a sírod, mely eltakar”. A formai hűség elejtésének veszélyeiről szólva ismét a „Szózat” példáját fűzi tovább. Virtuózan „fordítja le” különféle versformákban. Disztichonban például így hangzik:

Légy híve, oh magyarom, meg nem rendülve hazádnak:
Ápol mint bölcsőd, mint a sírod betakar.

Hangsúlyos verseléssel:

A hazádnak légy híve
Rendületlen, oh magyar:
Ez a bölcsőd, a mely ápol,
Ez sírod, mely betakar.

Vagy egy perzsa egzotikus versnemben:

Hazádhöz te légy hű szilárdul, magyar:
Ez bölcsőd, mely ápol, sírod, mely takar.

Radó e stílusgyakorlatokkal szándékozik meggyőzni az olvasót, hogy a forma változtatásával egészen más színe lesz az eredetinek, tehát a forma megtartása ebben az esetben igencsak kívánatos. Érvelésének célja érthető, itt azonban mégis logikai bukfencsel állunk szemben, hiszen magyarból magyarra „ültet át” egy versrészletet, s csupán a szintaxis, a szórend változik, a szavak szinte egytől egyig változatlanul megmaradnak átírt verzióiban. Idegen nyelven azonban már az ekvivalens szavak, szinonimák választása is megváltoztathatja a költemény hang-

zását, tónusát. Radó szellemes példái első látásra valóban virtuóz érveknek tűnnek, de ha alaposabban végiggondoljuk, igencsak félrevezetőek.

Azt is ellentmondásosnak találhatnánk, hogy előbb azt írja, az eredeti versmértéket nem mindig tanácsos ugyanazzal a versmértékkel fordítani, később pedig mégis a forma megtartásának kívánalmát vezeti elő. Ez azonban nem ellentmondás, inkább azt mutatja, hogy Radó nem általános receptet akar adni, hanem úgy véli, minden egyes szöveg más és más elbánást igényel, a fordítónak egyedi, szövegre szabott döntést kell hoznia.

Nyomós ok nélkül tehát nem ajánlja az eredeti formától való elhajlást, mivel a jó műben az alak oly mértékben forr össze a tartalommal, hogy a formahűség segít az anyagi hűség megvalósításában is. Babits is átvette ezt az elvet, és később lényegében ugyanezen nézeteket olvashatjuk az ő megfogalmazásában is. Érdekes viszont, hogy Radó e szabály ellenpéldáját éppen Dante *Isteni Színjáték*-ának fordításában látja. Szerinte Dante tercínait szinte lehetetlen verses formában visszaadni az anyagi hűségről való lemondás nélkül. Ilyenkor azt ajánlja, inkább a forma bilincsen lazítson a fordító, mintsem hogy meghamisítsa a költő gondolatmenetét. Megjegyezzük, hogy Radó általunk elemzett munkájának megjelenése után néhány évvel publikálta Babits Mihály a *Színjáték* első részének fordítását, amire Radótól kapta az egyik leglesújtóbb kritikát. Később ő maga fordította újra a *Színjáték* első részét, ami 1921-ben, még Babits teljes kiadása előtt jelent meg, rímtelen versekben ültette át Dantét, akár csak Császár Ferenc, Angyal János, Csicsáky Imre, Gárdonyi Géza és Zigány Árpád, mert a szigorú alaki hűségnél sokkal fontosabbnak tartotta, hogy „toldás és kihagyás, módosítás és másítás, nehézkesség és erőltettség nélkül” adja vissza Dante nyelvét (Radó 1921). Itt megemlítem, hogy Radónak a rím történetéről szóló könyvében (1921) Babitsról nem is esik szó (s Tóth Árpádon és Szép Ernőn kívül még sok „fiatalról” sem), amit Kosztolányi meglehetősen helytelenít a *Nyugataban* írt kritikájában (1921, 2002).

Az alaki hűségről szóló rész aprólékosan belemegy a különböző versmértékek fordításának gyakorlatába, és egy rövidebb fejezetet szentel az antik, majd a könyv leghosszabb fejezetét a keleti és nyugat-európai versformáknak. A szerző úgy látja, hogy a klasszikus mértékek, bár sikeresen átvette őket nyelvünk, még mindig mesterkéltnek hangzanak, nem hatnak a nagyközönségre. Megint kedvenc filológusát, Willamovitz-Möllendorft veszi elő, aki egyenesen hibának találja, hogy a német irodalomba engedték befészkelni a klasszikus versmértékeket.

Vajjon Homérosz, a vak utcai énekes, zengett volna-e olyan mértékben, mely iránt az ő hallgatói füle nem lett volna fogékony? S vajjon Arany Jánosnak jutott volna-e eszébe Toldi históriáját hexameterekbe szőni? (Radó 1909:96)

Kényes kérdés azonban, ha nagyobb olvasóközönségnek tolmácsolunk klasszikusokat, mely nyugat-európai vagy hazai formákra tanácsos átültetni az eredeti művet. Ha hazai ritmust választunk, könnyen csábul a fordító a túlságosan népies hangnemre, s ez olyan hatást tesz, „mintha a milói Venust öltöztetnők bokorugrós szoknyába”. (Radó 1909:101). Ezért Radó – jeles fordításokra hivatkozva – inkább a nyugat-európai versformát ajánlja.

A keleti (kínai, japán, török, arab, perzsa) versformákról csupán néhány szót szól, mivel azok oly különösek a magyar fülnek, hogy csak a legritkább esetben érhetik el ugyanazt a hatást, mint az eredetiben. A nyugat-európai versformák esetében azonban többnyire nem szükséges a forma változtatása. A drámában például a francia rímes alexandrinust mindazonáltal sokszor rímtelenül fordították, mert az annyira megszokottá vált a színházban, hogy a színészek szinte félnek a rímes formától. Radó ennek kapcsán számos drámafordítás szövegéből mutat be sorokat, strófákat, és sorra elemzi a választott formákat. Kritikája során kitér francia, olasz, spanyol, német versformákra. Ajánl ugyan konkrét megoldásokat, tanácsai azonban óvatosak, észrevételeit nem akarja megdönthetetlen szabályoknak tekinteni. Tanácsait a műfordítói irodalomból és a saját gyakorlataból vonja le, de megemlíti, hogy azok sosem lehetnek örök érvényűek; bármikor jöhet valaki, aki új utakon kísérletezik, és ha próbálkozását siker koronázza: neki volt igaza.

4. További követelmények

Az anyagi és az alaki hűség kellékeinek tárgyalása után az *Általános észrevételek* fejezetcím alatt a szerző a műfordítás további követelményeit taglalja. Első helyen említi a stílus könnyedségét. A fordítás legyen természetes, gördülékeny, ne legyen izzadságszagú, és főleg attól óvakodjon a fordító, hogy az eredeti szolgái követése nyomán idegenszerűvé tegye a szöveget. Ezután negatív példákat idéz, melyekben feltűnik a szókincs, a morfológia vagy a szintaxis idegenszerűsége. Kazinczyról tudjuk, hogy tudatosan művelte az elidegenítő fordítást, még a szintaxis terén is arra törekedett, hogy a szavakat az eredeti szerint szője a mondatba, a XIX. század elején kibontakozó német fordításszemlélet példájához hasonlóan. Radó szerint azonban ezen a téves irányon túljutott a magyar műfordításirodalom, s Arany János példája megmutatta, hogy a fordítónak sohasem szabad feláldoznia anyanyelve géniuszát. Ez azonban igen nehéz feladat, hiszen a fordító dupla bilincsben vergődik: a mondanivaló és a forma is adott, és az

embernek még azt is parancsolják: most pedig tessék könnyeden, fesztelenül mozogni, hogy senki a világon észre ne vegye azt a két békót; akkor bizony érthető, ha az írónak meg-meghibban a lába...legalább a verléba. (Radó 1909:134)

Láthatjuk tehát, hogy Radó, több kortársához hasonlóan, a fordítást szinte nagyobb nehézségű feladatnak tartja, mint magát az írást. Később Kosztolányi is hasonló képet fest a fordító előtt álló feladatról: szinte szállóigévé vált hasonlatában a fordítás olyan, mintha gúzsba kötve táncolna az ember. Radó mindazonáltal megengedhetetlennek tartja a szöveg botlásait, zökkenéseit, és türelemre, kitartásra int, hiszen Luther maga meséli, hogy a bibliafordítás során sokszor egyetlen szót két-három hétig is keresett. A műfordító tehát, ha semmiképp nincs ihlete, tegye félre munkáját, és pihentesse egy ideig – ajánlja Radó – a könnyedséget ugyanis nem szabad könnyen venni. Gyönyörű ellentétet vázol fel:

a könnyedséget sokszor csak kemény munkával lehet elérni. Az érthetőség, világosság tesztelése végett a szerző azt tanácsolja, a fordító olvassa fel fordítását valakinek, aki az eredetit nem ismeri, és akkor eldől, hogy a világosnak tartott szöveg hallatán a másik nem kérdezi-e meg értetlenkedve, mégis, miről van szó.

A folyékonyság, magyarosság követelményének betartása által a fordítás olvasása során nem fog minduntalan az olvasó eszébe jutni, hogy fordítással van dolga. Ez az elv egyébként máig is uralkodó a magyar fordításszemléletben. Radó mindehhez hozzáfűzi, hogy azért ne féljen a fordító mindenféle szokatlan kifejezéstől (újfent Arany egyes szó- és mondatfűzéseire hivatkozva), az újszerűségekben ne legyen túlságosan gyáva. Aki azonban új szavakat vagy szókapcsolatokat kíván alkotni, annak csalhatatlan nyelvérzékre és ízlésre kell támaszkodnia.

Ízlés és kellő szabadság tehát a nyelv gazdagításának kulcsfogalmai. Az „egészen szabad fordításnak” csak akkor lehet meg a létjogosultsága, ha az eredeti gyöngébb munka, mint az átültetett, vagy ha például magyar tárgyú az eredeti idegen mű, és ezt magyaros formában fordítják. Az ilyen esetekben Radó megkívánja a fordítótól, hogy világosan jelezze: költeménye nem eredeti, hanem átdolgozás vagy utánzat. Az utánzathoz is szabadabb fordításnak tartja az úgynevezett adaptálást, ami a francia fordításirodalomban megszokott. Az adaptálók többsége erkölcstelenül elhallgatja az eredeti szerző nevét; a becsületes fordító mindig tiszteletben tartja a szerzői jogot is. Ebből a szempontból a XIX. század első harmadában „nagyon tág lelkiismerete volt költőinknek; tömérdek verset dolgoztak át ilyen módon, megfélemlézve annak bevallásáról, hogy az a munka csak félig-meddig az övék” (Radó 1909:141). Utalt ezzel többek között az iliázi perként elhíresült botrányra, melynek során Vályi Nagy Ferenc Kölcsey Homéroszfordításának első énekéből majdnem kétszáz sort átvett, és nem tért ki rá a nyomtatott kiadásban. Megjegyzem, Kazinczy védelmébe vette Vályi Nagyot – hiszen ő maga adta neki oda Kölcsey fordítását, hogy ösztönözze a munkára –, mondván, a sorok változatlan átvétele voltaképpen annak elismerése, hogy Kölcsey fordításánál jobbat nem tud alkotni. (!)

A munka utolsó oldalain Radó arra tér ki, hogy egyáltalán mit érdemes fordítani. Mivel a magyar irodalomnak az idegen klasszikusok tolmácsolása terén még sok pótolnivalója van, szinte bűnnek tetszik ugyanazt a művet másodjára, harmadjára is lefordítani, ha már egyszer jól megoldotta valaki a feladatot (Arany után például fölöslegesnek véli a *Szentivánéji álom* újrafordítását). Gondolatait továbbfűzve azonban megállapítja, hogy még a legjobb műfordítás is elavul idővel, mivel a nyelv folyvást változik, módosul, szavak divatba jönnek és kimennek a divatból. Gondoljunk csak a nyelvújítás korszakára! Radó a műfordítást nemcsak kultúraterjesztésnek látja, hanem a költők saját munkáját inspiráló tevékenységnek is. Azt az állítását, hogy a műfordító ne vállalkozzon olyan mű átültetésére, melyet már magas színvonalú fordításban olvashattunk, már a következő oldalon megcáfolja. „[...] nincs olyan jó, amit jobbal ne lehetne pótolni; ha a műfordítás bármely szempontból sikerültebb az előzőnél, már megvan az igazolása” (Radó 1909:147). Ő maga fordította újra Babits után az *Isteni Színjáték* első részét, és úgy véli, hogy egy újabb fordításnak mindig megvan a maga létjogosultsága. Például

a németeknek már harmincnál több Dante-fordításuk van, és bizonyára nálunk is meglesz a 'longus idem sequentium ordo'. Ezek majd talán építhetnek az én tolmácsolásomra is...(Radó 1921:3)

A kezdő műfordítónak mindazonáltal inkább az epikát ajánlja, annál nehezebb feladat a dráma, és még nehezebb a líra fordítása, mivel az epikus mondanivalójából vész el a legkevesebb a fordításban és a lírikuséból a legtöbb.

Végszavából világosan látjuk, hogy műve éppen a *Nyugat* nagy műfordítói korszaka előtt íródott, mivel Radó arra panaszskodik, hogy az elmúlt század álláspontjával szemben az idegen irodalom átültetésének a kelleténél csekélyebb jelentőséget tulajdonítanak, és meg is csappant a fordítások száma. Ami pedig akár ma, száz évvel Radó véleményének kifejtése után is íródhatott volna, a fordítás társadalmi és anyagi megbecsülésének hiányáról szól:

...arról panaszskodnak [az ifjú író-fordítók, V.O.], hogy az anyagi sikerről nem is szólva, amelyet e téren keresni nem szabad, az erkölcsi elismerésből is alig jut nekik annyi, amennyi még a legközepesebb eredeti versek íróját is sarkallni szokta. (Radó 1909:150)

A szerző a végszóban hangsúlyozza a műfordítás és a műfordító jelentőségét. A fordítások szerepe kettős: önmagában irodalomgazdagító, és az eredeti irodalmat inspiráló. A fordítás egyben szolgálja a nemzetek közösségének eszméjét, ugyanakkor a nemzeti kultúra eszményét. Ezenfelül lehet még öncélú művészi alkotás is. Végül a magyar fordításirodalomból egyelőre fájón hiányzó külföldi remekírókat sorol fel, ezek tolmácsolására buzdítva a fiatal fordítókat. A század elején gróf Apponyi Berlinben azt mondta, hogy ha egy holdlakó megkérdezné tőle, milyen földi nyelvet tanuljon, hogy megismerje bolygónk kultúráját, ő a németet ajánlaná neki, mert ezen a világ legtöbb írott munkájához hozzáférhetünk (Radó 1909:161). Némiképp irigyelve a német fordításirodalom gazdagságát, a szerző arra vágyik, hogy ne németül kényszerüljön elolvasni számos nagy író, ne német szemüvegen kényszerüljön nézni azokat. Radó Antal ezzel a végszóval fejezi be a magyar fordítástörténetben úttörő írását.

Irodalom

- Bart I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 237-267.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Kosztolányi D. 1921. A magyar rím. *Nyugat*, 1921. december 16. In: Kosztolányi D. 2002. *Nyelv és lélek*. Budapest: Osiris. 417-425.
- Rába Gy. 1969. *A szép hűtlenek. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Radó A. 1883. *A magyar műfordítás története*. Budapest: Révai Testvérek.
- Radó A. 1909. *A fordítás művészete*. Budapest: Franklin Társulat.
- Radó A. 1921. *A magyar rím*. Budapest: Franklin Társulat.
- Radó A. 1921. *Dante Pokla*. Budapest: Franklin Társulat.
- Szabó E. 1968. *A műfordítás*. Budapest: Gondolat.

II. Lektorai Konferencia

A fordítások értékelése és javítása az oktatásban és a vizsgáztatásban

Monoszló, 2006. október 6-8.

Sermann Eszter – Zsembery Eszter

2006 őszén másodszorra rendezett szakmai továbbképzést az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya az országos szakfordítói vizsga dolgozatainak javításában részt vevő tanárok és lektorok számára Monoszlón, az előző év hagyományteremtő rendezvényéhez hasonlóan háromnapos bentlakásos formában az Erdei Iskola és Információs Központban. A továbbképzés célja az évközi fordítások és az országos szakfordítói vizsgafordítások javításában és értékelésében alkalmazott módszerek összehangolása, és egységes elvek kialakítása az országos szakfordítói vizsga fordítási feladatainak értékelésében.

A program szakmai része az első napi vacsora után kerekasztal-beszélgetéssel kezdődött, melyen a résztvevők rövid bemutatkozás után a mindennapi lektorálási feladatok végzése közben felmerült problémákat vitatták meg. A legfontosabb problémának azt tekintették, hogy nincs egységes értékelési és javítási rendszer sem a lektori, sem a szakfordító-képzési gyakorlatban, valamint felvetették a kérdést, hogy miként lehetne objektív értékelési szempontokat kialakítani a folyamatban. Jellemző problémaként jelentkezett az is, hogy a vizsgára jelentkezők többsége nincs tisztában azzal, melyek a vizsga sikeres letételéhez szükséges fordítói kompetenciák, és azzal sem, hogy a vizsgákon nem vehetik figyelembe az esetleges szakmai hiányosságokat.

A program a második nap délelőttjén és kora délutánján folytatódott. Az előadásokon részt vevő kollégák mind lektorálási és fordításoktatási tapasztalatokkal rendelkeznek: Boronkay-Roe Zsuzsa (angol, francia), Dróth Júlia (angol), Elter István (arab, spanyol), Felekné Csizmazia Erzsébet (német), G. Láng Zsuzsa (angol), Guelmino Szilvia (szerb, horvát), Horváth Péter Iván (angol, spanyol), Kárpáti György (orosz), Klaudy Kinga (angol, orosz), Sally Loosmore (angol), Sermann Eszter (spanyol, olasz), Varga Vanda (angol), Várnai Judit Szilvia (angol), Zsembery Eszter (angol).

Elsőként Elter István, a BKIK Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya képviselőjében köszöntötte a megjelenteket, és megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy rendkívül fontosnak tartja a lektori konferenciák rendszeres összehívását, majd a fordítás-tolmácsolás jelenlegi jogszabályi helyzetét ismertette a hallgatósággal. 1986-ban miniszteri rendelet született a fordítás-tolmácsolás szabályozására, melyet 1990-ben és 1996-ban módosítottak. A jogszabályváltozások következtében 2006 nyaráig cégiratokról szakfordítók is készíthettek hiteles (de nem közhiteles) fordítást. A fordítási tevékenység különböző regisztereit várhatóan a közeli jövőben két előkészületben lévő törvény lesz hivatott szabályozni.

A jogszabályi helyzet ismertetése után Elter István a fordítás-tolmácsolás, illetve a lektorálás jövőjéről beszélt: a következő években várhatóan szabadabb lesz a piac, viszont elengedhetetlenül fontos, hogy szabályozása piac-konform eszközökkel történjék. A tervezet szerint a majdani hiteles fordítást végző vállalkozások megalapításához más szakmákhoz hasonlóan meghatározott engedélyezési kritériumokat kell támasztani, melyben óriási szerepet szánunk a képesítésnek. Erről a tervezetről várhatóan még idén tárgyalnak. A kérdés továbbra is az, miként lehet egyszerre szabályozni és liberalizálni is a folyamatot. Ebben a Kamara szerepe rendkívül fontos. A Fordító és Tolmács Szakmai Osztály tízéves múltja azt is igazolni látszik, hogy a Kamarának nemcsak a kontároktól kell védenie a szakmát, hanem a külföldi piac versenyétől is, illetve támogatnia kell a magyar fordítókat, hogy ne szoruljanak ki a fordítói piacról.

Elter István megnyitója után Klaudy Kinga, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja nevében mondott köszöntő szavakat a konferencia résztvevőinek. *Hogyan áll a fordítói mesterszak indítása* című előadásában elmondta, hogy a fordító- és tolmácsképzés, valamint a piac között szoros kapcsolatnak kell lennie. Eddig a nyelvszakos hallgatók ötéves egyetemi szintű képzés után vettek részt fordító- tolmácsképzésben. Ez a helyzet a közeljövőben megváltozik. A bolognai folyamat előírja a háromszintű képzést a felsőoktatásban: három év alapképzés (BA), két év mesterképzés (MA), majd három év doktori képzés (PhD). A fordító és tolmácsképzés Magyarországon a mesterképzés szintjén folyik majd, alapképzést szándékuk szerint a német és a spanyol gyakorlattal ellentétben nem indítanak. Ily módon a szakfordító- és tolmácsképzésre a nyelvszakos hallgatók mellett az alapképzésből kikerülő orvosok, mérnökök, kutatók is jelentkezhetnek majd, és szakmailag is jól képzett szakemberek lehetnek tolmácsok és fordítók. 2005 márciusában megalakult a Bölcsész Dékáni Kollégium Fordító- és Tolmácsképzési Szakbizottsága, amely 11 intézmény részvételével kidolgozta a fordító és tolmács mesterképzés tervezetét. Ez azt jelzi, hogy sok egyetem szándékozik szakfordító- és tolmács mesterképzést indítani, így néhány éven belül tömegesen jelenhetnek meg a fordítók és tolmácsok a munkaerőpiacon. Jelenleg a fordítói és tolmácsigazolvány kiváltásának feltétele a szakirányú diploma megléte. A kérdés az, hogy mesterdiplomával milyen feltételek mellett tudják a végzetek kiváltani az igazolványt. Ehhez minisztériumok közötti egyeztetésekre lenne szükség. További kérdésként fogalmazódott meg, miként lehetne elérni, hogy a jelenlegi, Elter István által említett módosítási tervezetbe bevonják a mesterképzést.

A harmadik előadást G. Láng Zsuzsa tartotta *Értékelési módszerek az Európai Bizottságban* címmel. Előadásában az EPSO szakfordítók számára tartott felvételi vizsgájának menetét, értékelési szempontjait mutatta be, illetve arról beszélt, hogy a Brüsszelben alkalmazott értékelési szempontokból mit lehetne a hazai értékelésben is alkalmazni, milyen tanulságokkal szolgál az országos szakfordítói vizsgák számára. Véleménye szerint a gyakorlott értékelő intuíció útján már az első néhány mondat elolvasása után képes megítélni, hogy a jelölt alkalmas-e szakfordítónak, viszont az értékelésben elengedhetetlenül fontosak az objektív szempontok. Az ismertetett rendszerben a fordítások értékelése két menetben történik: az értékelő elsőként végigolvassa a célnyelvi szöveget, hogy összbenyó-

mást alakítson ki róla, majd egybeveti a fordítást az eredetivel, a lapszélen jelölve a hibákat, és a hibák súlyosságának megfelelően vonja le a pontokat, a kiválóan fordított bekezdésekre pedig plusz pontot is adhat.

Előadása második részében G. Láng Zsuzsa a fordítandó szöveg kiválasztásának az országos szakfordító vizsgán alkalmazott szempontjairól beszélt. Elmondta, hogy az általános témájú fordítási részhez olyan szövegeket érdemes választani, amelyek egy gyakorlott fordító számára előzetes felkészülés nélkül is értelmezhetők és lefordíthatók. A szakmai szövegek fordításakor a vizsgáztatók rendszerint olyan szövegeket választanak, melyeket szakemberek írtak szakembereknek, és amelyekről feltételezhető, hogy a szóban forgó szakterületen jártos fordító képes azokat a megadott időkeretben és a rendelkezésre álló papír alapú segédeszközök igénybevételével, a műfaj követelményeinek megfelelően lefordítani. Az előadás utolsó részében G. Láng Zsuzsa konkrét példákat mutatott be arra, hogy milyen szövegeket kell lefordítaniuk a jelölteknek az EPSO fordító versenyvizsgán, kiemelve a szövegek jellemző buktatóit és problematikus pontjait.

A következőkben Várnai Judit Szilvia tartott előadást *A fordítóképzős hallgatók dolgozatainak javítása vs. lektorálás a fordítási piacon* címmel. Elmondta, hogy mivel a szakfordítóképzés során a javítás sokszor nincs összhangban a mindennapos szakfordítói munka értékelésével a piacon, így a fordítóképzés nem ad garanciát arra, hogy a fordító majd az életben is megállja a helyét. Előadásában összehasonlította a különböző fordítóképző intézetek munkáját, hallgatói összetételét és az értékelési szempontokat. Jelentős különbségnek tartotta, hogy Budapesten nagyobb arányban jelentkezők a képzésre nem nyelvszakot végeztek, illetve fordítói tapasztalattal rendelkező jelöltek, míg Szegeden például alig jelentkezők nem nyelvszakosok, és többségük fiatalon, közvetlenül az egyetem elvégzése után próbálkozik. Ezért az elbírálás is eltér az intézmények között. A képzés után a piacon sokkal tapasztalatlanabbak bizonyulnak a hallgatókból lett fordítók, mint azok, akik eleve fordítóként jelentkeztek a képzésre. A lektorálás tekintetében a fordítói vizsgán a lektorálásnak nagy szerep jut, mely jellegét tekintve általában kézzel történik, míg a piacon az elektronikus lektorálás a bevett módszer.

Az előadó szakfordítóképzés oktatásán túl nagy tapasztalattal rendelkezik a mindennapi lektorálási feladatokban. A fordítási piacon egyszerre szerencsésnek és akadályozó tényezőnek tartja a fordítómemóriákat és szöszedeteket, melyeket a megrendelők esetlegesen megadnak egy-egy fordítás kapcsán. Kiemelte, hogy a lektor felelőssége a piaci világban sokkal nagyobb, mint a képzésben, és a megrendelői érdekek is nagymértékben befolyásolják a lektori munkát. Szélsőséges esetben az is előfordulhat, hogy egy kijavított hibás szerkezet, vagy a lektor személyes, szubjektív választásán alapuló döntés miatt esetleg nem fizet a megrendelő. Összegezve elmondható, hogy többnyire segítséget jelentenek, de nyelvi hibák, illetve nem megfelelő szóösszetételek esetén akadályozhatják is a lektorálást a megrendelő által kiadott segédanyagok. Előadását terminológusként, az általa összegyűjtött jogi szaknyelvi fordítási, helyesírási és formai problémák jegyzékével zárta.

A következő előadást Sermann Eszter tartotta *Értékelés a szegedi fordítóképzésben* címmel. A Szegedi Tudományegyetem Idegennyelvi Központjában folyó különböző szakfordítóképző programok bemutatása után egy általa végzett kérdőíves felmérés eredményeit ismertette. A kérdőívben három fő kérdéscsoport szerepelt: oktatási módszerek, a hallgatók motivációs irányultságának felmérése, illetve az értékelés. A válaszadók a Központ szakfordító képzéseiben részt vevő oktatók voltak. Az előadó néhány mintadolgozat segítségével bemutatta a szakfordítóképzésben alkalmazott különböző értékelési módszereket, és rámutatott arra, hogy a képzésben nincs egységes javítási és értékelési rendszer. A kérdőívek tanúsága szerint elmondható, hogy az oktatók sokéves tapasztalattal rendelkeznek a szakfordítóképzésben, körültekintően, lehetőség szerint a hallgatókkal együttműködve választják ki a fordítandó szövegeket, tájékozottak a hallgatók motivációs irányultsága felől, az értékelésben pedig gondot fordítanak a rendszeres visszajelzésre, viszont mindemellett fontos volna az egységes szempontrendszer kialakítása az értékelésben.

Utolsóként Zsembery Eszter előadását hallgathatták meg a konferencia résztvevői *A számítógépen készített fordítások géppel támogatott értékelése* címmel. Az előadó egy új, általa elgondolt Translate Tudor nevű számítógépes programot mutatott be, illetve ismertette a program kísérleti alkalmazának fázisait. A fordítás géppel támogatása véleménye szerint azért fontos, mert a célnyelvi szövegek ezáltal szerkeszthetőek lesznek, a szerkesztett szöveg jól áttekinthetővé válik, valamint az oktató/értékelő betekinthez a fordítás folyamatába, mellyel lehetősége nyílik arra, hogy a szummatív értékelésen túl az adott nyelvi, stilisztikai vagy egyéb problémákra is fény derüljön. Az új programot biológus és vegyész hallgatók körében próbálta ki angol-magyar nyelvpárban. A hallgatók a zárthelyi dolgozatot otthon írták meg számítógéppel, miután az Idegennyelvi Központ honlapjáról letöltötték a fordítandó szöveget, melynek témáját előzetesen feldolgozták. A letöltéstől számítva egy óra állt a rendelkezésükre, és bármilyen segédeszközt igénybe vehettek (nyomtatott szótárak, internetes szótárak, honlapok), majd a célnyelvi szöveget visszaküdték az oktátónak, aki a program segítségével értékelte a fordításokat.

A program kísérleti alkalmazása pozitív eredményt hozott, mivel az összpontszám szignifikánsan magasabb volt, mint a zárthelyi módon történt fordítás esetében, gördülékenyebb, tudatosabb szak-, illetve általános nyelvi megoldások születtek, sikeresebbnek bizonyult a fordítói olvasás. Az előadó hangsúlyozta, hogy további vizsgálatokra van szükség annak igazolására, hogy a számítógéppel támogatott szakfordító óra szerves részét kell hogy képezze a szakfordítóképzésnek. Végül az előadó összegezte, melyek azok a kérdések, amelyek mentén a program továbbfejlesztését tervezi.

A délutáni ülés után a társaság ellátogatott a falu határában található 337 méter magas Hegyestűhöz, a Balaton-felvidék egyik legérdekesebb geológiai látványosságához, majd ott informális keretek között egyeztettek a résztvevők és az előadók gondolataikat és véleményüket. A program este borkóstolással zárult.

Terminology of National Languages and Globalization

(Vilnius, 2006. október 11-13.)

Terminology and Society.

The impact of terminology on everyday life

(Antwerpen, 2006. november 16-17.)

Fóris Ágota

A terminológia gyors előretörését és jelentőségét jelzi az a nagyszámú konferencia és nemzetközi kongresszus, amelyet ebben a témában csak az utóbbi egy évben rendeztek a világban. A számos esemény közül az alábbiakban két jelentős terminológiai konferenciáról számolok be, mindkettőt 2006 őszén rendezték: az egyiket Litvániában, Vilniusban, a másikat Belgiumban, Antwerpenben.

A Vilniusban szervezett nemzetközi konferencia témája a terminológia és a globalizáció volt (*Terminology of National Languages and Globalization*). A konferenciát a Litván Nyelvtudományi Intézet Terminológiai Központja szervezte, Albina Auksoriūtė vezetésével.

A konferencia előadásai angol, orosz és litván nyelven hangzottak el. A plenáris előadások Sergius Griniewicz (Lengyelország): *Terminology in the era of globalization*, Vladimir Leitchik (Orosz Föderáció): *Globalization and problems of terminology*, Fóris Ágota (Magyarország): *Terminology and social-economic globalization*, Valentina Novodranova (Orosz Föderáció): *How cognitive maps of science are formed*, Serguey Shelov (Orosz Föderáció): *Nomenclature versus terminology (three fundamental approaches to nomenclature)* címen hangzottak el; mindegyik előadásban a globalizáció előidézte változások hatását elemezték az előadók a terminológiai változásokra, különböző – szinkrón, történeti, tipológiai, kognitív – szempontok figyelembe vételével.

A további előadások a kis nyelveket beszélők feladatait és lehetőségeit elemezték a terminológiai fejlesztés és rendszerezés, valamint a terminológia-politika területén, az EU-terminológia, pl. a IATE adatbázisával kapcsolatos lehetőségeket, a fordítás és a terminológia, a tolmácsolás és a terminológia kapcsolatát, a szabványosítást, a terminológiai szótárak és adatbázisok készítésének és kezelésének elméleti és gyakorlati alapjait, a terminológiamenedzsmentet, valamint konkrét esettanulmányok is elhangzottak. Az előadók és előadások, az elhangzás sorrendjében: Pusztay János (Magyarország): *Терминология – гарант сохранения языка*, Anna Lena Bucher (Svédország): *Terminology work of the past: continuity and development*, Liudmila Bojarova (Ukrajna): *Норма и ее кодификация в современной украинской терминологии*, Voigt Vilmos (Magyarország): *Council for Hungarian Terminology – a Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MaTT)*, Juris Borzovs, Ilze Irena Ilzina, Valentīna Skujiņa, Andrejs Vasiļjevs (Lettország): *Terminology standards in the aspect of harmonization for*

international term database, Vitalija Špokienė (Litvánia): *Joint multilingual terminology database of the EU institutions (IATE)*, Valerijs Krugļevskis (Lettország): *Automation of some aspects of terminology management in the translation process*, Gunta Ločmele (Lettország): *Terminology problems in Latvia and the EU: translator's view*, Andrejs Veisbergs (Lettország): *Terminology and interpreting and translation*, Marta Małachowicz (Lengyelország): *Thesaurus as a managing tool for domain-specific knowledge*, végül pedig az első napot Nijolė Dudlauskienė (Litvánia): *Creation of standardized terminology and its importance for international relations* című előadása zárta.

A második nap programja nagyjából litván és orosz nyelven folyt, de az összefoglalók angol nyelvű megjelentetése és a power point bemutatók sokat segítettek a témák megértésében a litvánul nem beszélőknek is. A második napon elhangzott előadások változatos témákat öleltek fel, így a litván nyelvtudományi terminusok vizsgálatát, a könyvtárak és bibliográfiák változásait, a litván orvosi terminológia történeti vizsgálatát, az EU és az Internet terminológiájának elemzését stb., az alábbi sorrendben: Vicentas Drotvinas (Litvánia): *From the history of language science terms*, Nijolė Bliūdžiuvienė (Litvánia): *Development and alternation of librarianship and bibliography*, Palmira Zemlevičiūtė (Litvánia): *Lithuanian medical terminology sources of the late 19th century*, Iveta Pūtele (Lettország): *Языковые контакты и их отражения в латышской терминологии*, Nijolė Čepienė (Litvánia): *International terms and their variations in ancient and later Lithuanian writings*, Mariusz Górnicz (Lengyelország): *Internationalisms, presumed internationalisms, pseudo-internationalisms and borrowings in contemporary medical texts*, Anita Ščucka (Lettország): *The syntactic aspect of terms in the legislation of the European Union*, Elena Pakhomova (Orosz Föderáció): *Internet and terminology of economic forums under the condition of globalization (by the example of AARDVARK business forum)*, Angelė Kaulakienė (Litvánia): *The newest technologies and computer terminology*, Gintautas Grigas (Litvánia): *Abbreviations of computer science terminology*, Stasys Zajankauskas (Litvánia): *On wrong paths in defining poliškumas and related concepts*, Valerijonas Žalkauskas (Litvánia): *On the usage of terms veiksenā, valdysena, vaizduosena*. Irma Zeller (Litvánia) *Definition of concept in a practical aspect of terminology*.

A balti államokban folyó terminológiai munkálatok mindig is híresek voltak nemzetközi szintű eredményeikről, összefogott, nemzeti szintű terminológiai fejlesztéseikről. Az e konferencián elhangzott előadások, a bemutatott adatbázisok, szótárak, és más gyakorlati és elméleti eredmények alátámasztották nemcsak azt, hogy a balti államokban folyó nyelvtervezési és terminológiai munkák szükségesek és eredményesek, de azt is, hogy a kelet-európai eredmények megállják a helyüket a nemzetközi porondon.

2006. november 16-17-én került megrendezésre Antwerpenben a *Terminology and Society* című nemzetközi terminológiai konferencia. A konferenciát az antwerpeni Lessius University College rendezte a Dutch Language Union és a CIUTI (Conference Internationale Permanente d'Instituts Universitaires de Traducteurs et Interpretes) támogatásával.

A rendezvényt november 15-én *Pre-conference Workshop* előzte meg, melyet a TermNet, az Infoterm és a Lessius Hogeschool közösen szerveztek. A Workshop

központi témája a „terminológia-politika” (Terminology Policies) volt, célja pedig, hogy ezt az új szakterületet megismertesse a hallgatósággal. A terminológia-politika olyan formálisan rögzített stratégiák együttese, amelyek segítségével koordinálják a határozatokat és célokat, és/vagy egy meghatározott társadalmi csoport terminológiáját (pl. egy adott nyelvközösségét), vagy egy államét. A terminológia-politika nemcsak azt jelenti, hogy nemzeti szinten része az általános nyelvpolitikának, hanem magába foglalja az intézmények terminológia-politikáját és -stratégiáját is (része a vállalati nyelvstratégia, az innovációs stratégia vagy a PR-stratégia stb.). E Workshop célja volt annak megvitatása is, hogy melyek a terminológia-politika fejlesztésének indokai, hogyan lehet bevezetni módszereit és tételeit. A nap folyamán az általános elveken és javaslatokon túl számos esettanulmány hangzott el (pl. a dél-afrikai terminológiai munkáról, a WHO Nemzetközi Egészségügyi Terminológiai Hálózatáról, a kolumbiai terminológiai fejlesztésekről, a globális vállalatok terminológiai stratégiájáról). A Workshop fő témái voltak: terminológia-politika és -tervezés különböző környezetben; nemzeti terminológia-politika; intézményi és vállalati terminológia-politika; terminológia és fejlődés; útmutató a terminológia-politika formálásához és implementációjához; a projektmenedzsment módszerei a terminológia-politikák fejlesztéséhez és a business-modellek; terminológiai szabványosítási stratégiák; esettanulmányok.

Maga a konferencia öt nagy téma köré szerveződött: Multilingual document production (Soknyelvű dokumentumok előállítás); Smaller languages (Kis nyelvek); Terminology of translation (A fordítás terminológiája); Best practices in teaching and training (Jó példák az oktatásban és a tréningeken); Terminology in a medical setting (Terminológia az orvosi szektorban). A plenáris előadások nyitották a reggeli programokat. Az első napon Frida Steurs megnyitója után Peter Schmitt (Németország) tartott előadást *Some remarks on the meaning of terms* címmel. Előadásában hangsúlyozta többek között a fogalmak definíciójának fontosságát, és hogy nincs különbség „mindennapi szavak” és „szakterminusok” között. Előadásából nyilvánvalóvá vált, hogy a modern nyelvészet eredményei felhasználásra kerülnek a modern terminológiában. A második nap plenáris előadását Klaus-Dirk Schmitz (Németország) tartotta, *Terminology Teaching and Training* címmel. Elsősorban a terminológiaoktatás helyzetét elemezte a Bologna-folyamat következtében átszervezésre kerülő európai felsőoktatási térben, példaként a Kölni Egyetemen folyó BSc és MA szintű képzések felépítését hozta.

Mivel több párhuzamos szekcióban folyt a munka, azon szekciók előadásai-ból emelek ki néhányat, amelyek munkáját figyelemmel kísértem. A 'Kis nyelvek' szekcióban a magyar dominancia erős volt, hiszen az elhangzott öt előadás közül hármát magyar előadók tartottak: Fóris Ágota (Magyarország): *The situation and problems of Hungarian terminology*, Franco Bertaccini és Monica Massari (Olaszország): *Standard Européen DVB-T: risqué de disparition d'un domaine*, Henrik Nilsson (Svédország): *Towards a national terminology infrastructure: The Swedish experience*, Muráth Judit (Magyarország): *Übersetzungsbezogene Terminologiearbeit im neuen EU-land Ungarn: am beispiel der Sozialwissenschaften*, és Fisher Márta (Magyarország): *Terminology at EU-level* címmel hangzottak el.

A 'Jó példák az oktatásban és a tréningeken' szekcióban elhangzottak közül kiemelem Rita Temmerman (Belgium) előadását, melyet *Termonography and domain-specific translation dictionaries* címmel tartott. Előadásában hangsúlyozta az alkalmazott terminológiai kutatások fontosságát, szemléletében pedig számos új vonás jelent meg, így az ontológiák és a terminológiák leírásának összekapcsolása, a szemantikai web-alkalmazások, pragmatikai megoldások a kommunikációs problémák megoldására, vagy az úgynevezett „termonográfia” szocio-kognitív szemléletű leírása. Részletesen elemezte az ontológiaalapú fordítói szótárak készítésének fontosságát és módszereit, melyet a tudásmenedzsment területével is összefüggésbe hozott, majd ismertette az a szoftvert, melyet azért terveztek, hogy a fordítási egység (vagyis a nyelvészeti, a kulturális és a kognitív információk együttese) könnyebben elérhető és fordítható legyen.

Utolsó nap az EUROTÉRMBANK nemzetközi projekt három előadását is meghallgathattuk – az előadók Andrejs Vasiļjevs (Lettország), Lina Henriksen és Claus Povisen (Dánia), Klaus-Dirk Schmitz (Németország) voltak. Az EUROTÉRMBANK azzal a céllal jött létre, hogy a sokféle hagyomány alapján, sokféle formátumban elérhető, eltérő adatbázisokat összegyűjtsék, harmonizálják és terjesszék a terminológiai források elérhetőségét. A külön-külön létező adatbázisok más-más struktúrájúak, méretűek, sok közülük csak nyomtatott formában létezik – a cél ezek egységesítése és nyilvános, könnyen elérhető formában történő ingyenes hozzáférhetővé tétele több nyelven. Ez a centralizált, web-alapú terminológiai adatbázis hozzáférhető a www.eurotermbank.hu címen.

Összességében a „Terminology and Society” konferencia sikeres volt, a résztvevők a legfrissebb információkhoz juthattak hozzá a modern terminológiai kutatás területéről, és számos hasznos gyakorlati alkalmazást ismerhettek meg.

Daniel Gile

La traduction. La comprendre, l'apprendre

(Paris: Presse Universitaires de France, 2005. 278 pp.)

Élthes Ágnes

Daniel Gile eddig megjelent könyveiből, a traduktológia terén publikált cikkeiből sokat tanulhatunk a fordítástudomány, a fordítás, a tolmácsolás, illetve a fordítás és tolmácsolás oktatásának elméleti és gyakorlati aspektusairól. Ez a könyv, ahogyan a szerző a bevezetőben kifejti, azzal a céllal készült, hogy gyakorlati útmutató, módszertani segédkönyv legyen, elsősorban a fordítást oktató tanárok számára. De természetesen hallgató, kezdő és/vagy a pályán mozgó professzionális fordító is haszonnal forgathatja. Gile 1979-től folyamatosan gyűjtött tapasztalatait összegzi itt, amelyekre fordítástanárként tett szert. Az ESIT elvégzését követően többek között műszaki-tudományos szövegek japánról franciára való fordítását oktatta a párizsi INALCO-n, s emellett gyakorló fordítóként is működött. Jelenleg az *Université Lyon 2* professzoraként oktatja a fordítást. Fordítástanári éve során azzal szembesült, hogy az ESIT kutatói által kidolgozott interpretatív modell alapján a gyakorlatban nem mindig sikerül választ találnia a hallgatók kérdéseire, a fordítástanítás során jelentkező problémákra. Ezért Gile fontosnak tartotta ennek a modellnek a továbbgondolását, rendszerbe szedett, gyakorlati példákkal alátámasztott kiegészítését. Bárhol üjtük fel a könyvet, jól használható útmutatásra, tanácsra, eseteírásokra, egyszerűen értelmezhető modellekre bukkanunk, amelyeknek egy részét megélt órai élményeinkből mi is ismerjük. A szerző úgy véli, professzionális fordító azért találhatja érdekesnek a fordítás folyamatának elemzéseit, mert mindazt viszontlátja, amit már a szakmából ismer, amit intuitíven meg tud oldani, magyarázatot kaphat fordítói választásaira, döntéseire.

A szerző fontosnak tartja megjegyezni, hogy elénk tárt módszerei a Jean Delisle által pragmatikusnak nevezett informatív szövegekre vonatkoznak. Miután elsősorban megcélzott közönsége a fordítástanárok és a hallgatók, a fő hangsúlyt Gile következetesen a folyamatközpontú fordítástanításra helyezi.

Természetesen, a könyv olvasása során számos elméleti utalást is találunk, s az utolsó fejezetet teljes egészében a traduktológiai kutatások ismertetésének szenteli a szerző. Gazdag, szerteágazó bibliográfiát közöl a könyv végén, amely további ismeretszerzésre buzdít kutatáshoz, oktatáshoz. Ugyancsak a könyv végén található név- és tárgymutató segíti a tájékozódást a fogalmak visszakereséséhez, a tárgykörben készítendő egyéni tanári glosszárium elkészítéséhez.

A könyv nyolc fejezetből áll. A fejezeteket alcímek tagolják, amelyekhez a tárgyalta problémától függően pontosan megszámozott alfejezetek tartoznak. A legtöbb fejezet végén Gile konkrét példákat mutat be, minden egyes esetben angolról franciára lefordított szövegrészeket keresztül. Kivétel nélkül mindegyik fejezetet az adott fejezet vezérfonalait felvonultató konklúzió zárja.

A továbbiakban az egyes fejezeteket próbálom röviden bemutatni. Nem egyenlő arányban. A fordítástanárok számára szerintem legjobban használható részekről kicsit részletesebben írok.

A első fejezet (*L'enseignement de la traduction - une démarche*) a professzionális és az egyetemi fordítóképzés különbségeit elemzi. A szerző megjegyzi, hogy a folyamatközpontú oktatásban az egyetemi fordítóképzésben két elméletet javasol beleszőni az oktatásba. D. Seleskovich interpretatív modelljét, amely a szó szintű fordítással szembehelyezi a szöveg üzenetének, értelmének átadását a célnyelven, valamint H. Vermeer és K. Reiss skopos-elméletét, amelynek értelmében a fordítás funkciójától döntően függ a fordítás elkészítésének mikéntje. Az első fejezetben rövid leírást kapunk azokról a modellekről, amelyeket a későbbiekben részletesen kifejti a szerző. Példaként említjük a fordítási szituációban részt vevő szereplőket megjelenítő kommunikációs modellt (szerző, ügyfél, fordító, címzett), amelyben a fordítás funkciója kerül előtérbe (*modèle de communication*), az informatív közlés információs szerkezetének modelljét, amelyben a kultúraközi eltérésekre is nagyon kell ügyelni, hogy minden információ átkerüljön a célnyelvbe (*modèle de la composition informationnelle de l'énoncé informatif*), a fordítás lépcsőzetes modelljét, amelyben integráltan jelennek meg a folyamat láncszemei, az elemzés, információkeresés, úrafogalmazás a célnyelven, ellenőrzés (*modèle séquentiel de la traduction*).

A második fejezet (*La qualité dans la traduction professionnelle*) főként a fordítás funkciójával, illetve a professzionális fordításban részt vevő szereplők kapcsolatával foglalkozik. Részletesen kitér a fordító és megrendelő viszonyára, a forrásnyelvi szöveg szerzőjének érdekeit figyelembe vevő fordításra, arra, hogyan befolyásolhatja a fordítások funkciója (címzettje) a fordítói választásokat. Példaként említi Gile az ellenérdekű felek között közvetítő fordító által lefordított jogi szövegeket, az etnológiai szövegeket, az ellenzéki sajtót. Ez a fejezet taglalja a fordítás szereplőinek érdekazonosságát és eltérését, a fordító lojalitásának kérdéseit az ügyféllel, a szerzővel vagy a címzettel, a minőség értékelésének szempontjait a professzionális fordításban.

A fordítás minőségének szövegszintű paramétereit két módon értékelhetjük: önálló szöveggként illetve az eredeti szöveggel való összehasonlításban. A lefordított szöveg minőségének megítélését a szövegen kívüli megjelenítés (extratextuális) tényezői is befolyásolják. A szöveg minősége függ a fordítás funkciójától, valamint a szöveg lektorának helyzetétől is a fordítói kommunikációs láncban.

A fordítás minőségének szövegen kívüli paramétereire sorolja Gile – a hivatásos fordítók körében – a gyorsaságot, amely néha a szövegminőségénél is fontosabb.

A fordítás anyagi vonzata (ára) arra készteheti a megrendelőt, hogy bizonyos részletek lefordításától néha eltekintsen a fordító. A megrendelési procedúra a fordító és a megrendelő közt szubjektív emberi tényezőket is felvet. Ez elvezethet odáig, hogy a kompetens fordítóval szemben, akivel azonban nem kellemes a kapcsolat, inkább a kellemes tárgyalópartnert választja egy fordítóiroda. Így tehát közrejátszik a személyiség is, mint tényező.

A harmadik fejezetben (*La fidélité dans la traduction – orientation de principe*) Gile abból indul ki, hogy két nyelv és két kultúra közt nem létezik izomorfizmus.

Definíciója értelmében izomorfnak nevezünk két halmazt, ha mindkét halmaz egyes elemei közt egy az egyben megfeleltethetőség áll fenn. Szerinte ebben az értelemben létezik a lefordíthatatlanság.

Amennyiben elfogadjuk, hogy egy szöveg csak akkor létezik funkcionálisan, ha elolvassák, a kérdés nem úgy merül fel, vajon ekvivalens-e az eredeti szöveg és a célszöveg, hanem hogy az olvasókra gyakorolt hatásukban megegyeznek-e, vagyis ugyanazokat az érzeteket váltják-e ki, és az olvasó ugyanazokat az információkat kapja-e meg? Ebben az értelmezésben fennáll, hogy ha a két szöveg (forrásnyelvi és célnyelvi) szövegszintű jellemzői eltérőek is, funkcionális szempontból megvalósul a lefordíthatóság. Persze, figyelembe kell vennünk, hogy egy adott csoporton belül is eltérő hatásokat válthat ki egy szöveg, nem beszélve más nyelvi kultúrához és nyelvi rendszerhez tartozó olvasói táborokról, ami a fordítás esetében természetes. A szöveg hatás vizsgálatai módszerei azt szolgálják, hogy egy szöveg fogadtatásának bizonyos jellegzetességeit kiszűrjük. Például szövegértést ellenőrző kérdésekkel vagy laboratóriumban a szövegre való reakció gyorsaságának lemérésével, olyan kísérleti helyzetben, amikor a szöveg megértésétől függő helyzetbe kerül az olvasó. Pszichológusok, szociológusok szignifikáns hatás (*effet significatif*) meglétét igazolják ilyen kísérletekkel (vagyis olyan hatását, amely nem a véletlentől függ és rendkívüli módon jellemez egy-egy hatásváltozatot). Gile arra ad választ, miért fontos beszélnünk a szöveghűség betartásának normáiról, hiszen gyakran megesik, hogy az ügyfél az eredeti szövegnek kimondottan csak az adaptációját rendeli meg. Erre két okunk is van. Az egyik az, hogy csak bizonyos szövegtípusokra érvényes ez a megállapítás, főként a kereskedelmi szektorban. A munkaerőpiacon szereplő szövegek – műszaki-tudományos, jogi, egyéb informatív – esetében szigorúbbak a szöveghűséggel kapcsolatos elvárások, ugyanakkor ezeken a területeken is létezik bizonyos mértékű fordítói szabadság. Ebben az összefüggésben foglalkozik a szerző az informatív szövegek jellemzőivel, az elsődleges és másodlagos információkkal (ez utóbbiak például a személyes, illetve a nyelvi megkötöttségekből adódó információk), majd gyakorlati stratégiákat fogalmaz meg ezek közvetítéséhez a célnyelven. Részletesen leír egy 1982-ben végzett kísérletet nyolc francia, hét japán és három nem francia anyanyelvű hallgatóval, akiknek az volt a feladatuk, hogy anyanyelvükön alkossanak mondatot ugyanazokkal az előre megadott informatív elemekkel. Az azonos anyanyelvűek mondatváltozatainak összehasonlításából kiindulva jut el Gile az elsődleges és másodlagos információk részletes elemzéséhez.

Egy használati utasítás vagy tudományos cikk olvasóját a tartalom és a szerző érdekli, és nem az, hogy fordításról van-e szó. Az informatív szövegnek, legyen az eredeti vagy fordítás, világosnak kell lennie, a célnyelv normáinak és a megfelelő regiszternek a betartásával. Ebből adódóan a fordító az eredeti szöveg szintaktikai, lexikai jellegzetességeit néha kénytelen letompítani. Gile emlékeztet arra, hogy a fordíthatóság fogalmát számos kutató kizárólag a lefordított szöveg és az eredeti szöveg közti megfelelésben keresi, holott a fordítandó szöveg skoposa kétségtelenné teszi a fordítás társadalmi funkciójának fontosságát.

Az ötödik alfejezetben matematikai képlettel érzékelteti Gile a fordítás minőségi megítélésének textuális és extratextuális paramétereit (szövegszintű para-

méterek: világosság, nyelvhelyesség, stílus, terminológiai pontosság, grafikus megjelenítés, szövegen kívüli paraméterek: ár, ráfordított idő, a személyes kapcsolatok jellege). Ezen elemek bármelyikének értékelése negatív, pozitív, vagy semleges lehet, ami a globális értékelést pozitívabbá, kevésbé pozitívá teszi vagy változatlanul hagyja. Fontos, hogy bármely részelemnek meg kell ütnie egy bizonyos küszöbszintet, különben a munkát visszadobják.

Az elvárt minőség (*qualité attendue*) és a klasszikus értékelés, vagyis az a priori, a kivitelezési értékelés (*évaluation de réalisation*) közti különbségre is felhívja a figyelmet. Az elvárt minőség esetében megelőlegezett, elvont, globális szövegelemek kerülnek ekötérbe, míg a másik értékelés konkrét szövegre vonatkozik, és az értékelő olyan szövegelemekre koncentrálhat, amelyeket az elvárt minőség esetében bizonyára elvontaknak ítélt volna meg. Maga a fordító is elvégzi gyakran az elvárható értékelést, amikor is felméri, hogy elfogadható-e számára az adott fordítandó szöveg, a rendelkezésre álló idő, az ár.

Nem problémamentes kérdés, hogy ki a kompetens a fordítások minőségének megítélésében. Gile szerint ez függ a megfelelő kompetenciától, motivációtól, anyagi forrásoktól. Vajon képes-e a szerző szövege fordítását értékelni? Még ha a szerző, a fordítás címzettje, az ügyfél képes is a minőség megítélésére, előfordulhat, hogy nem ismeri a fordítási folyamat elveit (kivéve, ha az ügyfelek maguk is nem fordítók). Ez odavezethet, hogy egyes fordítói döntések okait nem ismerik fel, és indokolt betoldásokat vagy kihagyásokat fordítási hibaként kezelhetnek. A legkompetensebbnek a lektorokat tekinthetjük, feltéve, hogy ismerik az érintett szakterületet.

A fordítások minősége szempontjából az ügyfél véleménye a döntő, aki hajlamos leginkább a szövegen kívüli paraméterek alapján ítélni, és csak akkor jut jelentőséghez a szövegminőség, ha pozitív vagy negatív visszhangot kap a megrendelőitől.

A negyedik fejezetben (*Un modèle séquentiel de la traduction*) a fordítás folyamatát részletezi Gile, kezdve a forrásszöveg megértésének nehézségeivel, amelyek szerinte elsősorban a hiányos szövegen kívüli ismeretekből, a forrásnyelv nem megfelelő szintű ismeretéből, a forrásszöveg gyenge minőségéből eredeztethetők. A fordítási hibák megelőzésének lehetőségeivel is foglalkozik, mindelelőtt a dokumentáció szükségességét hangsúlyozva. A szükséges információk megszerzéséhez a fordítónak meg kell találnia a megfelelő forrást Interneten, vagy az adott témához használható könyveket, glosszárriumokat, stb. A másik módszert Gile *test de plausibilité*-nek nevez, amelynek lényege abban áll, hogy fordítás előtt a fordító megalkotja a szöveggel kapcsolatos elképzelését, leméri, hogy talál-e a fordításban eddigi ismereteinek ellentmondó szakaszokat, majd a fordítás után egybeveti eredeti hipotézisét az eredménnyel.

Gile elemzi a célnyelvi szövegalkotást, a fordítói döntéshozatal elveit, a hibák fellelésének módszerei saját fordításában.

Az ötödik fejezetet (*L'acquisition de connaissances ad hoc*) a szövegen kívüli ismeretek megszerzésének szenteli a szerző, részletezve a különböző információforrásokat, amelyeknek helyes kiválasztása segíti a fordító munkáját. Gyakorlati tanácsokat ad a fordító munkáját segítő különböző források felhasználásához.

A szövegen kívüli ismeretek megszerzése, ellenőrzése, használata egyaránt problémát jelenthet, hiszen a fordító, főként műszaki-tudományos szövegek fordítása esetén, nem rendelkezhet elmélyült szakmai ismeretekkel valamennyi szakterületen. A lexikológiai, terminológiai ismeretek megszerzéséhez használt nem adekvát kétnyelvű szótárakat jelöli meg Gile a leggyakoribb hibaforrásként. A szakszótáraknak általában kritika nélkül hitelt adnak a hallgatók, nem ismerik fel az adott szótár korlátait, és ez félrefordításokhoz vezethet. E tény igazolja, mennyire fontos hallgatóink felkészítése a szótárak korlátainak felismeréséhez. Fel kell hívnunk a figyelmüket arra, hogy a sikeres fordításhoz teljesebb körű kutatómunkát végezzenek a témakörben. Hibaforrás a látszólag ártalmatlan szakterminus feletti átsiklás, holott ezen szakszavak jelentése és használata gyakorta rendkívül szűk területen mozog. A bárminemű dokumentáció nélküli, intuitív fordítás is félrefordítást eredményezhet, amikor a hallgató tisztában van egy forrásszövegben előforduló szakszó jellegével, jelentésével, de megkísérli szó szerint transzkódolni, egy általa ismert, hasonló célnyelvi terminussal. A hallgatók, illetve kezdő fordítók sajátos hibája a terminológiai következetlenség is, azaz, egy szövegen belül egyazon fogalom megjelölésére más-más szót használnak. Ez abból adódik, hogy a fordítás megkezdésekor elmulasztották rögzíteni a kiválasztott terminust. Ha nem megfelelő módon használja a fordító a forrásokat, úgyszintén félrevezetheti a célnyelvi szöveg olvasóját. Ugyanis egy adekvát forrásban több lehetséges terminológiai megoldást is talál a fordító, dönt az egyik mellett, de nem veszi figyelembe a fordítás célközönségének, címzettjének speciális szükségleteit.

Ebben a fejezetben Gile kategóriákba sorolja a fordító munkáját segítő információforrásokat. Humán forrásnak (*source humaine*) tekint bármely személyt, akivel konzultál a fordító az eredeti szöveg jobb megértése vagy a célnyelvi szöveg sikeresebb megfogalmazása érdekében (pl. egy másik fordító, anyanyelvi személy, a szakterület specialistája, vagy mindkettő egy személyben.)

A szövegforrások (ideértve a rajzokat vagy táblázatokat is) hagyományosan, nyomtatott formában vagy elektronikusan (CD-ROM) elérhető szövegek. Az egyszerűség kedvéért audiovizuális forrásként számon tartott filmeket is a szöveges forrásokhoz sorol Gile, mint auditív és grafikai elemeket egyaránt tartalmazó *hypertexte*-et. A szöveges források további alcsoportokba sorolhatók: terminológiai és nem terminológiai csoportokra. A terminológiai források közt említi a glosszáriumokat, egy- vagy kétnyelvű szótárakat, elektronikus adatbázisokat, amelyek általános értelemben vett lexikográfiai gyűjtemények, de nem az adott szakterület terminológiáját feldolgozó tudományos munkák. Nem terminológiai forrásnak tart Gile bármely más szöveget, amelyből a fordító hasznos információkat vehet ki: pl. tudományos cikkek, értekezések, tudományos-ismeretterjesztő könyvek, műszaki leírások, stb. A szerző szerint meglepőnek tűnhet a szöveges források leszűkítő, pontosan körülhatárolt csoportba és egy tágabb értelmezésben heterogén szövegeket tartalmazó kategóriába sorolása, mégis, gyakorlati megfontolásból indokoltnak tartja a források ilyen kategorizálását.

Az egyes források értékét a fordító szempontjából néhány kiemelt paraméter alapján írja le Gile. Bármennyire is meghökkentő a kérdésfelvetés, a fordítónak a

fordítói műveletek megkezdésekor tisztában kell lennie azzal, hogy egy valóban meglévő forrást keres-e, vagy annak tudatában lát neki a fordításhoz, hogy a számára szükséges forrás hiányában kell dokumentációt végeznie. Két-három oldalas fordítás esetében gazdaságossági megfontolásból felmerül, hogy időben, befektetett energiában érdemes-e a fordítónak adatbázisokat, könyveket felkutatnia (e tevékenységet jelöli Gile az *accès externe*, azaz külső hozzáférés fogalmával), míg nagyobb terjedelmű fordítás vállalásakor ez a befektetett időráfordítás megtérül.

Leggyorsabban és leghatékonyabban a humán forrástól kap információt a fordító, ami azért is célravezető, mert a fordításhoz nem releváns részleteket egy szakértő kiszűri, míg a szöveges forrásban nem biztos, hogy felismeri a fordító a lényegtelen elemeket. Alkalmi vagy kezdő fordítók sokszor feltétel nélküli bizalommal helyezik előtérbe a terjedelmes információforrásokat (enciklopédiák, szótárak). Ettől azért óvja Gile a fordítót, mert az impozáns információmennyiség nem áll mindig arányban a szakirányú szükségleteket érintő információk hitelességével. Általános jellegű forrásban kevés esély van arra, hogy a szóban forgó szakterületet érintő részletekre választ kapjunk. Ebből a nézőpontból kiindulva Gile aszerint csoportosítja az információforrásokat, hogy milyen mértékben fedik le a fordító szükségleteit. Gile az úgynevezett *taux de couverture*-nek (kb. lefedettségi arány) alapján potenciális (a forrásban kutatott és jelen lévő információk) és tényleges (a forrásban ténylegesen megtalált információk) forrásokat különböztet meg. Ugyanis előfordulhat a gyakorlatban, hogy megfelelő tartalomjegyzék, tárgymutató hiányában a fordító nem talál, nem azonosít be információt. A szerző mindenek felett a források megbízhatóságának fontosságát emeli ki és azt, hogy az oktatásban fel kell készítenünk hallgatóinkat az egyes források megbízhatósági szintjének felismerésére, hiszen számos szöveges forrás egyéb, más forrásokból származó információkat tartalmaz, s arra is oda kell figyelniük, hogy a munkánkhoz választott forrás nem fordítás-e. Ez alól kivételt képeznek valamely csúcstechnológiát bemutató kézikönyv fordításai, ha a célközönség inkább tart igényt a fordításra, mint az eredeti szövegre (pl. angolul nem tudó technikusok kizárólag fordításokat olvasnak). Az egyik forrásból a másikba történő információs transzfer fordítási hibákat vonhat maga után, ezért az autentikus forrásokat a másodlagos forrásoknál feltétlenül megbízhatóbbnak kell tekintenünk.

Gile arra is felhívja figyelmünket, hogy általában egy forrásszöveg megértéséhez hitelesebbek az azonos időben keletkezett források, mint a jóval korábban vagy a közelmúltban keletkezett források. Viszont a célnyelvi szöveg megfogalmazásakor célszerűbb a legfrissebb forrásokra támaszkodni. Ugyanis a nyelv, különösen a terminológia terén, gyorsan követi a változásokat, új elméletek, definíciók, termékek, stb. születését. (Ez alól az építészetet, a filozófiát, a művészettörténetet kivételnek tartja.)

Végül, de nem utolsósorban Gile megjegyzi, hogy a felhasznált forrás milyen tipológiai hasonlóságot mutat a lefordítandó szöveggel, főleg nyelvi síkon. Hiszen a terminológia legalább úgy, mint a szintaxis és a stilisztikai jellemzők, nagyban függ a szövegtípustól (az ismeretterjesztő szöveg eltér a szakszövegtől,

más a stílus, ha a nagyközönség soraiban akarják terjeszteni az adott művet). Például a kereskedelmi célokra készült katalógus más igényeket szolgál, mint az azonos termékek gyártásához szükséges normák leírása. Röviden szólva, a maximális megbízhatóságot akkor éri el a fordító, ha a lefordítandó szöveg és a felhasznált forrás azonos szövegtípusba tartozik. Ezt a szempontot feltétlenül be kell emelnünk hallgatóink felkészítésébe.

A hatodik fejezetben (*Les langues de travail du traducteur professionnel*) a szerző a professzionális fordító munkanyelveivel, az aktív nyelvismerettel (amely irányban a fordítás történik) és a passzív nyelvvel (amelyről fordít a fordító), a memória három típusával (rövid távú, munkamemória, hosszú távú memória), a nyelvi interferenciajelenségekkel (a kétnyelvű, illetve a nem kétnyelvű fordító esetében.) foglalkozik. A kognitív pszichológiától kölcsönzött íróasztal-metaforával érzékelteti Gile, hogy a munkamemória nem külön kezelendő, hanem a hosszú távú memória forrásainak egy részeként, amelyeket aktivizálni lehet. A nyelvi interferenciajelenségeket ezzel a metaforával illusztrálja. A nyelvismeret (lexikai egységek, nyelvtani szabályok, stilisztikai, pragmatikai ismeretek stb.) az íróasztalhoz közeli polcokon vannak elraktározva, felhasználásuk gyakoriságától függően. A gyakorta felhasználtak közel, a ritkábban elővett ismeretek pedig távolabb helyezkednek el. Miután az aktív kétnyelvűek esetében a két nyelv elemei azonos polcokon helyezkednek el, az azonos polcon elhelyezett dossziékat az asztalhoz közeli polcokon könnyebb összetéveszteni. A nyelvismeret mozgósíthatóságát koncentrikus körökből álló, Niels Bohr atommodelljére emlékeztető gravitációs modell segítségével teszi érzékletessé, ahol minden nyelvismeret, lexikai, szintaktikai, stb. a kör középpontjához többé-kevésbé közel vagy távol helyezkedik el. Minél közelebb a centrumhoz, annál könnyebben mozgósítható.

A fordítástanárok szempontjából talán a hetedik a legnagyobb haszonnal forgatható fejezet (*Éléments pratiques pour la didactique de la traduction*), mivel itt Gile kizárólag a fordítás tanításának gyakorlati elemeivel foglalkozik, s részletes módszertani tanácsokkal látja el az olvasót.

Utal olyan intézményekre, ahol a fordítást mint legfőbb tevékenységet egyéb gyakorlatok is kiegészítik, például műszaki szövegalkotási gyakorlatok, szövegelemzés, fordításkritika, glosszáriumkészítés. Azonban mindenhol, ahol fordítást tanítanak, az oktatás fő tengelyét a fordítandó szövegek kiválasztása alkotja. Ezért tartja lényegesnek Gile, hogy néhány alapelvet megosszon velünk. Az első ilyen alapelv, amelyet elfogad a fordítástanárok többsége, az, hogy a fordításra szánt szövegek autentikus szövegek legyenek, akár általános, akár szakszövegről van is szó. Két érv is szól emellett. „Fabrikált” szövegek esetében tartani lehetne attól, hogy a szövegbe mesterkélt elemek kerülnek, s az információk egy része eltorzulhat. Másrészt a hallgatókat edzeni kell a különböző szövegtípusokra, amelyekkel a piacon találkozhatnak. A folyamat-központú fordításoktatásban törekednünk kell az alkalmazott módszerek optimalizálására. Érdemes kipróbálni a tanár által korábban megbízásra lefordított szöveget, vagy olyan forrásszöveget, amelyet már egy másik hallgatói csoport lefordított. Természetesen hosszú szövegek nem alkalmasak a fordítás során jelentkező problémák elmélyült megvitatására. Leginkább az Internetet tartja megfelelő forrásnak szövegválasztás-

hoz, mert kulcsszavak szerint találhatunk fordítási gyakorlatra alkalmas szövegeket, és célnyelvi, illetve forrásnyelvi párhuzamos szövegeket is. A másik követendő alapelv a fokozatosság, a növekvő nehézségi szintű szövegek fordítása, annak figyelembevételével, hogy a szöveg szakmai nehézségi szintje nem esik egybe mindig a lefordításakor jelentkező nehézségekkel. A hosszabb szövegekből kivett részletek fordíttatását sem javasolja Gile. De erre vonatkozóan is ad tanácsot. Ha mégis szövegrészlet mellett döntünk, a tágabb kontextust mindenkor ismer-tessük hallgatóinkkal. Erre megfelel egy könyv bevezetőjének, valamely fejeze-tének, részletének vagy egy tanulmány konklúziójának fordítása. Két vagy több-nyelvű internetes dokumentumok jól használhatók elemzésre, érzékeltethetők a fordítások közti különbségek, fejleszthetjük a kritikai érzéket. Az órai felkészü-léshez, a fordítási gyakorlatokhoz Gile felvázol egy általános óravázlat-sémát is, amelyet érdemes kipróbálni, akár egészében, akár részleteiben. A vázlat a szö-vegválasztás pillanatától a javítás során felmerült problémák közös órai munká-
val történő összegzéséig fokról fokra követi a fordításóra folyamatát. Kezdeti sza-
kaszban mindössze 150-250 szavas szövegeket tart arra megfelelőnek, hogy a fordítási stratégiákat elsajátítsák a hallgatók, tág határidővel (ezalatt egy hét, 15 napot ért.) Ugyanis a tág határidőre „feladott” rövid szövegek esetében elmé-lyült munkát kérhetünk számon, valamint lábjegyzet formájában a problémák-ról, a megoldásokról, az alkalmazott stratégiákról hallgatói beszámoló készítését is, ami segítséget nyújt a tanárnak a hibák diagnosztizálásához. Gile lényegesnek tartja, hogy a fordítástanár általános kritikai észrevételeket tegyen, a jó megoldá-
sokat nevesítve említse meg. Azaz személytelen kritizálást és személyre szóló el-
ismerést javasol. Részletesen leírja egy fordításértékelő óra lefolyását, melynek során a hallgatók szimulálják az eredeti szöveget nem ismerő (értő) megrendelő szerepét. A hibaelemző óra első részében a lefordított szöveget önmagában önál-
ló szöveggént vizsgálják meg, ellenőrizve annak logikai koherenciáját. A leendő fordítók ilyenkor szembesülnek azonos korosztályon és közegen belül a nyelvi normák változataival, valamint azzal a ténnyel, hogy a célnyelvi megfogalmazás
ügyetlen megoldásai gyakorta nem egy-egy szó megkeresésén múlnak, hanem az adott szó elfogadható beillesztésén a mondatba.

Lényeges, hogy a folyamat-központú oktatási fázisban a tanár személyes véle-ményeként közölje kritikai észrevételeit, ne pedig előírásként. Az eredmény-köz-
pontú szakaszban már inkább a tekintélyelv érvényesüljön. A közös órai javítás (egy hallgatói fordítás elemzése, értékelése) felveti a szöveghatas kérdését is, amely ilyenkor jobban érzékelhető. A fordított szöveg önálló szöveggént való vizsgálati szakasza után következik az eredetivel történő összehasonlítás. Gyak-
ran megállapítható, hogy a nem világos megfogalmazású szakaszok valójában ér-
telmezési hibák. Ezt a következtetést maguk a hallgatók vonják le. Ennek értel-
mében valószínűsíthető, hogy ha a fordításban nehezen érthető részek vannak, akkor az eredeti szöveget nem sikerült jól értelmezniük, és ilyenkor tanácsos új-
ra ellenőrizni a szöveghűséget.

A fordítási hibák forrásai többek között a következő okokra vezethetők visz-
sza: a forrásnyelv hiányos ismerete, a forrásnyelvi szöveg figyelmetlen elolvasása, a forrásnyelvi szöveg rossz minősége, a célnyelvi szöveg nem eléggé figyelmes

megfogalmazása, a célnyelv nem megfelelő ismerete, a szövegen kívüli ismeretek megszerzésének nehézségei. A terminológiai hibák fő oka a megfelelő terminológiai kutatás hiánya, a források téves megválasztása, helytelen kezelése. Ilyen esetekben fel kell hívnunk a figyelmet hitelesebb forrásokra, amelyekkel ellenőrizhetővé válnak a hibák.

Az értékelés során különbséget kell tennünk a fordítói eljárás és a megszerzett eredmény minősége között. Előfordulhat, hogy kezdeti szakaszban a hallgatók a megfelelő stratégiák felhasználása ellenére is középszerű eredményt mutatnak fel. Ilyenkor kettős értékeléssel (az eredmény illetve a folyamat értékelésével) érhetjük el hallgatóink bátorítását, motiváltságának megerősítését. A felsorolható hibák feltüntetése könnyebben mérhető minőségi mutatót eredményez, mint a pozitívumok általános ismertetése. Mindazonáltal a negatívumok ismertetésének megvannak a pszichológiai hátulütői. A hallgatókban védekező magatartást alakíthat ki, vagyis a legkisebb kockázatot sem vállalják, a siker érdekében visszafogják kreativitásukat, szorosán követik a forrásnyelvi szöveget, ami feltétlenül gátlólag hat fordítói kompetenciájuk fejlődésére. Gondot jelent, hogy nehéz kialakítani egységességet, mit tekint hibának egy-egy tanár, s azt is felveti a szerző, hogy a francia egyetemi képzésben alkalmazott értékelési rendszert (a jegyeknek megfeleltetett pontszámokat) aligha lehet alkalmazni a professzionális fordításra felkészítő folyamat-orientált képzésekben. Ugyanakkor e képzésekben is fontos érzékeltetni, hogy a megrendelő számára a fordító által végzett érdemi munka általában láthatatlan (szövegelemzés, kutatás, a szövegen kívüli ismeretek szükségessége, interkulturális összeférhetetlenségek), viszont a fordító esetleges határidőmulasztására, késésére, a gépelési hibákra, a szakkifejezések helytelen használatára odafigyelnek. S az is lényeges, hogy a fordítás egészére rossz fényt vethet, ha az első oldalon akár csak egyetlen sajtóhiba is akad, még akkor is, ha a folytatás kiváló minőségű. Azonban az eredmény-központú oktatási szakasz lezárásakor az értékelésnek arra kell irányulnia, garantálhatóan eredményesen kerülhet-e az adott fordító a munkaerőpiacra.

A nyolcadik és egyben záró fejezetben (*Éléments de traductologie*) Daniel Gile rövid alfejezetekben nyújt tájékoztatást a traduktológiai kutatások történetéről, jelenlegi kutatási területeiről, mint például a traduktológia funkciója, a nyelvészet és a traduktológia kapcsolata, a fordítás folyamata, a fordítási normák, a tolmácsolás traduktológiája, a fordításdidaktika traduktológiája, az interdiszplinaritás.

Gyakorlati munkánkhoz, kutatásainkhoz, a fordításról való elmélkedéseinkhez ezzel a könyvvel is komoly segítséget nyújt Daniel Gile.

Irodalom

- Seleskovich, D., Lederer M. 1989. *Pédagogie raisonnée de l'interprétation*. Paris: Didier Erudition.
- Reiss, K., Vermeer H. 1984. *Grundlegung einr allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Delisle, J. 1980. *Analyse du discours comme méthode de traduction*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.

Federica Scarpa

La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica

(Milano: Hoepli, 2001. 333 pp. ISBN 88-203-2709-0)

Tamás Dóra

Olaszországban a Hoepli Kiadó gondozásában számos kötet látott már napvilágot fordítástudományi témakörben, a szerzők elsősorban a trieszti és a milánói fordító- és tolmácsképző tanárai. Federica Scarpa a Trieszti Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetében oktat fordítást (Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori), valamint szerkesztője a Trieszti Egyetem két kiadványának (Rivista Internazionale di Tecnica della Traduzione; International Journal of Translation); számos tanulmányt publikált már a szakfordítás témakörében, amelyek elsősorban az informatika, a társadalomtudományok és a jog szaknyelvről szóltak. *La traduzione specializzata. Lingue speciali e mediazione linguistica.* (Szakfordítás. A szaknyelvek és a nyelvi közvetítés) című könyve már elsősorban a tudományos-műszaki szaknyelvet elemzi, de összefoglaló jellegéből adódóan egyben hiánypótló kíván lenni a szaknyelvi fordítás területén.

Ennek a kötetnek az első kiadása 2001-ben jelent meg, de változatlan utánnyomásait egészen 2005-ig publikálták. Valóban, 2001 előtt nem jellemzőek Olaszországban a szaknyelvi közvetítéssel foglalkozó írások, azonban úgy tűnik, hogy ez az év jelentette a fordulópontot, hiszen ekkor jelenik meg Garzone és Viezzi *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza* (Szaknyelvi kommunikáció és konferencia-tolmácsolás) című munkája is a Trieszti Egyetem kiadójánál. Ezt követi a Hoeplinél Marella, Musacchio, Rega és Scarpa szerkesztésében 2002-ben a *Manuale di terminologia* (Terminológia kézikönyv), amely a fordítás és terminológia kapcsolatával foglalkozik, majd 2003-ban Cosmai *Tradurre per l'Unione Europea* (Hogyan fordítsunk az Európai Uniónak) és 2005-ben Russo és Mack *Interpretazione di trattativa* (Tárgyalási tolmácsolás) című munkái.

Scarpa könyvét az oktatásban és a gyakorlatban egyaránt használható segédeszköznek szánta. Elsősorban a fordítói kurzusok hallgatói számára készült, de műszaki szakembereknek és gyakorló fordítóknak is ajánlja a szerző. Fontosnak tartja, hogy a fordító mint kulturális közvetítő, alapos ismerője legyen a tudományos-műszaki szakszövegek jellemzőinek a forrásnyelven és célnyelven egyaránt.

A könyv fő célja, hogy bemutassa és elemezze a szakszövegek fordításának fő elméleti és módszertani kérdéseit, és olyan tudást közvetítsen, amelynek segítségével a fordítók nemcsak egy szűk területhez tartozó szakszövegeket, hanem a szakszövegeket általában képesek legyenek megfelelő módon fordítani. Aho-

gyan Scarpa a könyv előszavában kifejti, írása G. Borrow angol író gondolatának tagadásaként született, akitől az a műfordítók által sokat emlegetett kijelentés származik, amely szerint „translation is at best an echo” (a fordítás a legjobb esetben is csak visszhang – a recenzens fordítása). A szerző szerint a szakszövegek fordítása során másfajta megközelítés szükséges, és ezt a véleményét kutatói munkája, fordítói és oktatói gyakorlata alapozta meg.

Az előszót hat fejezet és a függelék követi, a gyors tájékozódást a tárgymutató és a névmutató segíti. A kötet végén esettanulmányon mutatja be olasz-angol nyelvpárban a fordítás különböző lehetséges minőségi szintjeit és az előzőleg javasolt stratégiák alkalmazását. A könyvet bő irodalomjegyzék zárja, amelyben egyaránt szerepelnek a fordítástudomány klasszikusai és olasz kutatók nevei (például B. Osimo, M. Viezzi), de írásában az elméleti modellek közül egyik sem domináns, a különböző megközelítéseket saját tapasztalatai alapján problémacentrikusan szűri meg.

Az első fejezet a szaknyelvi szövegek különböző változatait és általános jellemzőit veszi számba számos szakirodalmi hivatkozással. A szerző elsőként a *szaknyelv* terminus olasz megnevezésének kérdéskörében foglal állást. E terminus használatában az elmúlt harminc évben nem született megegyezés Olaszországban, és a számos variáció közül (például *linguaggi settoriali*, *linguaggi specialistici*, *sottocodici*, *lingue specifiche*, *tecnoletti*), amelyek egyfelől túl szűken ill. másfelől túlságosan tágan értelmezik a fogalom jelentését, Scarpa a *lingue speciali* elnevezést választja. Scarpa a szakfordító gyakorlati oldaláról kívánja megközelíteni a kérdést, ezért Cortelazzo terminusát veszi át 1994-es definíciója alapján, mely szerint szaknyelv esetében a természetes nyelv azon variánsáról beszélünk, amely speciális tevékenységi körhöz, egy kisebb szakmai csoporthoz kötődik, és amely csoport ennek segítségével képes kielégíteni kommunikációs szükségleteit. Scarpa a tudományos-műszaki szaknyelven belül elsősorban nem a különbségekkel ill. a kivételekkel, hanem leginkább a közös jegyekkel kíván foglalkozni. Megemlíti, hogy a szaknyelvi szövegekben nagyon szoros a kapcsolat a fogalmi rendszer és a nyelvezet között, ezzel kapcsolatban kitér arra is, hogy paradox módon azon tudományok, amelyek nyelvezete erősen formalizált (például fizika, matematika), bátrabban vesznek át köznyelvi szavakat és kevésbé ragaszkodnak a szűken vett terminusok használatához, mint azon tudományok, amelyek egységes nyelvezete még nem alakult ki (például nyelvészet). Véleménye szerint nem elegendő, ha a fordító kizárólag a nyelvi kontextust elemzi, és mivel az is feladata, hogy közvetítő funkciót lásson el a különböző társadalmi-kulturális kontextusok között, pragmatikai szempontok alapján is tudnia kell elemezni a fordítandó szöveget. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a szakszövegekben erős a korreláció a szövegtípus és a szöveg felépítése között, aminek következtében meghatározó normák és konvenciók alakultak ki, ezért ha elfogadható és egyértelműen értelmezhető célnyelvi szöveget szeretnénk, akkor nemcsak a tartalomnak, hanem a retorikai elvárásoknak is meg kell felelni.

A második fejezet a szaknyelvi szövegek elemzésével foglalkozik és a makrostruktúrából kiindulva halad a mikroszerkezeti egységekig. Scarpa elsőként a re-

torikai és a szövegtani sajátosságokat veszi számba. Megállapítja, hogy mivel a szakszövegek retorikai szerveződése különbözik a köznyelvi szövegektől, ezért ha a fogalmazás alapelveit betartják, akkor a szakszövegek nemcsak könnyebben értelmezhetőek, hanem jobban betöltik pragmatikai funkciójukat is. A szöveg-tanon belül kitér a szakszövegek műfaji besorolására, a kohézió és koherencia viszonyára, valamint az aktuális mondattagolásra. A morfoszintaktikai sajátosságokkal kapcsolatban megemlíti, hogy a szakszövegekre nem külön szabályok jellemzőek, hanem az, hogy bizonyos jelenségek gyakrabban fordulnak elő bennük (például az ellipszis hiánya, a jelen idő gyakori használata, nominális stílus, szenvedő szerkezet). A fejezetet végül mikroszinten a lexikai és terminológiai jellemzők bemutatásával zárja. Itt megjegyzi, hogy bár mint tudjuk, nemcsak a lexika sajátos használata jelenti az egyetlen különbséget a köznyelvi szövegekhez képest, de legtöbbször ezen a területen jelentkezik a legtöbb nehézség. A cél a világos stílus, az egyszerű és gazdaságos nyelvhasználat, amelyet segít a monoszémia és a semlegességre való törekvés.

A harmadik fejezetben Scarpa a szaknyelvi szövegek közös jellemzőit elemzi, és hangsúlyozza a szakfordítás jelentőségét a mai modern társadalom működésében. Becslések szerint a világon a műfordítások a fordítások 1%-át, a nemzetközi szervezetek és intézmények hivatalos szövegei az összes fordítás 30%-át, a kereskedelmi és ipari szövegek az 50%-ot, az ún. általános sajtószövegek pedig 19%-át jelentik, vagyis ez a szaknyelvi szövegek esetében legalább 80%-ot tesz ki. Scarpa a szakfordítások jellemzőit a műfordítással összevetve közelíti meg például a felelősség, a fordítói hűség, a befogadó, az interpretáció, kreativitás szemszögéből, amelyek mind meghatározzák a fordítói makrostratégia megválasztását. Nézete a fordíthatóság kérdéskörével kapcsolatban, hogy a szakfordításban nem létezik fordíthatatlan szöveg, amely alól két kivétel van: hibás szöveg (például helytelen terminushasználat) vagy a költészetre jellemző vonások (például szójátékok), és ilyen esetekben a forrásnyelvi szöveg újrafogalmazását javasolja. Ezt követően (számos szakirodalmi hivatkozással) foglalkozik az ekvivalencia kérdéskörével, ezután rátér a fordítói makrostratégiára, amelyet a fordító először a szöveg globális vizsgálatával, majd a kommunikációs helyzet elemzésével határoz meg (például műfajelemzés, ki a célnyelvi befogadó). A fejezet végén mintegy emlékeztetőként kitér a fordítás kulturális jelentőségére.

A negyedik fejezet a fordítói megoldások módszertani vizsgálatával foglalkozik. Ennek keretein belül a szerző a fordítási folyamat három fázisa közül az utolsó kettőt vizsgálja: (1) a makrostratégia kialakítása, (2) a szöveg előkészítése (fordítói olvasás), (3) a fordítás avagy a mikrostratégiai döntések szintje. Scarpa részletezi a következő eseteket, és példákat hoz az angol-olasz nyelvpárra: 1) fordítási módok (szó szerinti fordítás, parafrázis és ezen belül például: adaptáció, explicitáció, betoldás, kihagyás), 2) a szövegelemzés stratégiái (például: utalások rendszere, lexikai kohézió eszközei), 3) morfoszintaktikai stratégiák (például: nominalizáció, szintaxis, szenvedő szerkezet), 4) lexikális stratégiák (például: új terminusok, anglicizmusok, jövevényszavak és tükörszavak). A reália fogalmára csak utal a fejezet legvégén, ebből a szemszögéből nem végez részletes

elemzést. Megállapítja, hogy az olasz tudományos nyelvre egyrésztől hatással van az angol mint a tudományok nemzetközi nyelve, másrésztől igyekszik kivédeni az interferenciákat. Az angol szövegek sokkal inkább az olvasóhoz igazodnak, konkrétabbak és redundánsabbak. Ebből következik, hogy a kompromisszumként született fordításban az olasz nyelvre fordításnál formálisabb stílus a cél, míg a másik irányban egyszerűbb és lineáris szöveg az elvárás.

Az ötödik fejezet a fordítások minőségéről szól, ahol abszolút érvényű értékelés nem létezik. Nemcsak a szövegek minőségét tartja fontosnak, hanem olyan tényezőket is, mint a ráfordított idő és a költségek. Rámutat arra, hogy a lektorálásnál, amely a teljes munkafolyamat kb. 10%-át teszi ki, eltekintve a műszaki és jogi szövegektől, a szaknyelveknél ideális esetben olyan együttműködés jön létre a fordító és a lektor között, ahol a munka kezdete előtt a fordítónak már szöszedet áll rendelkezésére, és a lektor feladata szükség esetén az „olaszosításra” korlátozódik a helyes terminushasználat érdekében. Scarpa a minőség kritériumaként a pontosságot (*accuratezza*) és a használhatóságot (*fruibilità*) jelöli meg didaktikai szempontból, amelyek a szakmában kiegészülnek a következőkkel: gyorsaság, kivitelezési költségek, befogadóközpontúság (adekvátság és elfogadhatóság). A hibák értékelésénél előnyben részesíti a célnyelvi szöveg globális üzenetét az egyes mikroszintű fordítási döntésekkel szemben. A fejezetet a fordítói kompetenciák leírásával zárja, amelyen belül megfogalmazza a szakfordítóval szemben támasztott elvárásokat.

A hatodik fejezetben olyan szakmai kérdések szerepelnek, amelyek a fordítók munkakörülményével foglalkoznak, mint például az alkalmazotti vagy a szabadfoglalkozású állás az Európai Unión belül, a fordítóirodai állás, az árak, a terminológiai előkészítő munka eszközei (offline és online források), ahol a hagyományos szótár csak „ingerfunkciót” lát el a nyelvi korpuszok alkalmazása mellett. A fejezet végén konkrét példát találunk a trieszti egyetem adatbankjából (TERMit), amelynek kiindulási pontja egy olasz terminus (*autorizzazione all'immissione in commercio*) és olasz, angol és francia nyelven találunk hozzá a forrás megjelölésével definíciót, kontextust, szinonimát.

A függelékben rövid bevezető után öt eredeti szöveget és fordításukat találjuk, amelyek műfaja különböző (tudományos-ismeretterjesztő cikk, használati útmutató, tudományos értekezés, tanulmány, oktatási segédlet). A szövegeket rövid bevezető előzi meg, amely tartalmazza jellemzőiket, ezt követi a fordítás első verziója (fő szempont: pontosság), a második lektorált változat (kritérium: használhatóság), majd a változtatások elemzése és végül a forrásnyelvi szöveg.

A kötet tanulmányozása hasznos mindazok számára, akik a szakfordítás iránt érdeklődnek, a fordítást oktató tanárok pedig módszertani ötleteket is meríthetnek belőle. Tankönyv jellegéből adódóan hangneme inkább előíró, mint leíró, de annak, aki nekiveselkedik, számíthatnia kell arra, hogy stílusa eltér a magyar kultúrában megszokottól: nem szintetizál, inkább sokféle nézetet igyekszik ismertetni. Bár nyelvezete olvasmányos, gyakran nélkülözi az előzmények hosszú és részletes ismertetését és hamar a tárgyra tér, a fogalmakat a maguk összetettségében ismerteti.

Irodalom

- Cosmai, D. 2003. *Tradurre per l'Unione Europea. Problematiche e strategie operative*. Milano: Hoepli.
- Garzone, G., Viezzi, M. 2001. *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza*. Trieste: E.U.T. Edizioni di Università di Trieste.
- Marella, M., Musacchio, M. T., Rega, L., Scarpa, F. (eds.) 2002. *Manuale di terminologia. Aspetti teorici, metodologici e applicativi*. Milano: Hoepli.
- Radnóczy É. 2004. Garzone, G., Viezzi, M. *Comunicazione specialistica e interpretazione di conferenza*. Trieste: E.U.T. Edizioni di Università di Trieste *Fordítástudomány* VI. évf. 2. szám, 120-123.
- Russo, M., Mack, G. 2005. *Interpretazione di trattativa*. Milano: Hoepli.

ELTE BTK NYELVTUDOMÁNYI DOKTORISKOLA FORDÍTÁSTUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Jelentkezés a 2007/2008-es tanévre

A fordítástudományi PhD programot a 2007/2008-es tanév őszi félévében is indítja az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központja az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktoriskolájának keretén belül. Olyan jelentkezőket várunk, akik lehetőleg valamilyen idegennyelv-szakos egyetemi végzettséggel rendelkeznek, vagy idegennyelv-tudásukat igazolni tudják, van már némi fordítási és/vagy tolmácsolási gyakorlatuk és érdeklődnek a nyelvi közvetítés elméleti kérdései, valamint és a fordítás és tolmácsolás empirikus kutatása iránt. Jelentkezés: március-április, felvételi beszélgetés: május-június.

További információ:

(1) ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A. 1. emelet 114-121.

Tel.: 4116500/ 5176, 5164, 5161

Irodavezető: Csoba Alice

(2) ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F. 1. emelet 9-11.

Tel: 411 6500/5894. Fax: 4855217

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

Honlap: www.ftk.hu vagy www.eltftt.hu

Jesús Baigorri Jalón

**De Paris a Nuremberg:
Naissance de l'interprétation de conférence**
(Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa. 2004. 289 pp.
ISBN: 2-7603-0576-7)

Montagnon Beatrix

Ki is adhatna hitelesebb képet az elmúlt idők eseményeiről, mint egy történész, és ki mutathatná be pontosabban és részletesebben a konferenciatolmácsolás szakmai kezdeteit, mint egy gyakorló tolmács? Jesús Baigorri Jalón személyében egyesült e két professzionális szándék és szemléletmód. Éveken át az ENSZ hivatalos tolmácsaként dolgozott, ill. történelem szakon Master diplomát szerzett a spanyolországi Salamancai Egyetemen, ahol jelenleg is a jövő tolmácsutánpótlását képezi. A spanyol ajkú szerző hazáján túli népszerűségét *La interpretación de conferencias: el nacimiento de una profesión. De París a Nuremberg* (2000 Granada: Editorial Comares. ISBN 84-8444-055-9) c. művének, majd az ennek kiegészítő folytatásaként megjelenő *Interpreters at the United Nations: A History*-nak köszönheti.

Jelen kötet, amely az eredeti mű fordításaként az Ottawai Egyetemi Kiadó *Regard sur la traduction* sorozatában látott napvilágot, a szerző PhD disszertációjának francia nyelvű változata. A fordítás az Ottawai Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézetének tanára, Clara Foz irányításával négy hallgató lelkes és odaadó munkájának eredménye.

Jóllehet a tolmácsolás története évezredekre tekint vissza, a konferenciatolmács személye Baigorri Jalón elgondolása szerint a XX. század szülötte, aki az I. világháborút lezáró 1919-es Párizsi Békekonferencián tűnt fel először. Szabari Krisztina *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába* c. könyvében a konferenciatolmács személyét így definiálta: „közszereplők közötti két- vagy többnyelvű kommunikáció képzett szakembere (Szabari 2004:28). A konferenciatolmácsolás történelmi jelentősége azonban túlmutat egy új szakma kialakulásán, hiszen politikai színezete révén ez volt az első olyan multilaterális konferencia, ahol a tolmácsolás következetesen két nyelven: franciául és angolul folyt. Az angol nyelv franciával azonos státusza a diplomácia nyelvi gyakorlatában óriási újításnak számított, és az előző két évszázad „francia (nyelvi) uralmának” felszámolását jelentette. W. Wilss tolmácsolástörténeti korszakfelosztásában szintén a francia nyelvi dominancia változása mértékadó.

A mű egy történelmi „nyomozás” eredménye, amelyből az olvasó rekonstruálhatja a konferencián megjelenő tolmácmunka fajtáit, a fülbesúgó és a konszekutív mellett a szinkrontolmácsolás térhódítását, a tolmácsolás korhű személyi és technikai feltételeit és lehetőségeit, ugyancsak érintve a tolmács presztízsének ill. hatalmának kérdéseit.

A könyvben az Előszót és a Bevezetést öt fejezet követi: (A magyar fordítás a recenzió szerzőjétől származik.)

1. Az 1919-es Békekonferencia (*La conférence de la paix de 1919*)
2. A két világháború közötti időszak: a konsekutív tolmácsolás „fénykora” (*L’apogée de l’interprétation consécutive: La période de l’entre-deux-guerres*)
3. A szimultán tolmácsolás kialakulása (*La naissance de l’interprétation simultanée*)
4. Diktátorok tolmácsai (*Les interprètes des dictateurs*)
5. A szimultán tolmácsolás diadala: A nürnbergi per (*L’interprétation simultanée atteint sa majorité aux procès de Nuremberg*)

A fejezetek alfejezetekre tagolódnak, amelyek a fejezetcímhez tartozó gondolkör legfontosabb elemeit fejtik ki.

Az első fejezetben a Párizsi Békekonferencia kapcsán kiteljesedett nyelvi dominanciáért folyó küzdelem történelmi momentumait kísérheti figyelemmel az olvasó.

A tolmácsolás szerepe, jelentősége hirtelen megnőtt, előtérbe került a nyelvi közvetítő személye. A többségükben diplomáciai szolgálatot teljesítő főleg a hadsereg kötelékeibe tartozó tisztek általában véletlenszerűen kerültek a szakma közelébe, és mindig hangsúlyozták tolmács tevékenységük alkalomszerű, ideiglenes voltát. A bilingvizmus gyakran segített a két katonai hatalom közötti „szótértésben”. Az interkulturális ismeretek szerepe, ha nem is tudatosan, mégis nagyra értékelődött. Az idegen nyelv ismerete már az I. világháború alatt stratégiai fontosságúvá vált a katonai vezetés számára. Az információszerzést, kémkedést, háborús foglyok kihallgatását az elsődleges okok között tartották számon. A háború mint interkulturális közeg tehát paradox módon összekovácsolta a fiatal tolmácsgeneráció képviselőit, és elősegítette a tolmács tevékenység kiteljesedését és általános elismerését. A háborús konfliktuskezelés kifinomult nyelvi és intellektuális jártasságot igényelt. Jesús Baigorri Jalón külön alfejezeteket szentelt a Békekonferencia által híressé vált tolmácsoknak, többek között Paul Mantoux, Gustave Camerlynck, Stephen Bonsal teljesítményét méltatva, akik személyes tapasztalatuk, élményeik leírásával tették teljesebbé és színesebbé Baigorri Jalón tolmács történeti „mozaikképét”.

A Békekonferencián alkalmazott tolmácsolási módokról visszaemlékezésében P. Mantoux számolt be. Négy különböző tolmácsfeladatot említett:

- a hosszú konsekutívot (*la consécutive longue*), amelynek során jegyzetek készítésére is sor kerülhetett, és a későbbi írásbeli dokumentáció alapját szolgáltatta,
- a rövid konsekutívot (*consécutive courte*), amelynél jegyzetek nélkül kellett kommentálni pl. a beszélgetések végén elhangzottakat,
- a blattolást (*traduction à vue*), ill.
- a fülbesúgás módszerét (*le chuchotage*), amely már a szimultán tolmácsolás igényét vetítette előre az adott korban.

Stephen Bonsal ezredes, a Békekonferencia szintén sokat méltatott tolmácsa a fülbesúgó tolmácsolás nehézségeiről vallott, s a munka intenzitása mellett a különböző akcentusok állandó jelenlétével érvelt. A tolmácsok emberfeletti munkát végeztek a munkakör szabályozottságának, valamint a technikai felszereltség hiányának ellenére. Az USA egykori külügyminisztere, Robert Lansing P. Mantoux-nak szinte természetfölötti képességeket tulajdonított. Mantoux nem mondat-, hanem gondolategységeket közvetített 15-20 perces hozzászólást követően, amelyet mind tartalmi mind formai szempontból igyekezett az elhangzottaknak megfelelően visszaadni. Munkája igazolta a tolmácsok feladatáról vallott nézetét: eszerint az idegen nyelvi közvetítő intellektuális és pszichológiai feladatot lát el. A tolmácsok munkájának hallgatóság általi minősítése egyébként általában az elhangzott diplomáciai megnyilatkozások pozitív vagy negatív fogadtatásának függvénye volt.

A második fejezet a két világháború közötti konszekutív tolmácsolás virágzó időszakába invitálja az olvasót. Az első világháború után megerősödő békevágy, a kollektív tudat életre hívták a nemzetközi viszonyokat szabályozó szervezeteket, mint pl. az ENSZ 1945 előtti jogelődjét, a Népszövetséget vagy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet, és felmerült az ún. *confusio linguarum* (nyelvből fakadó félreértések) elkerülésére még egy univerzális, közös nyelv használatának gondolata is. Sőt, egy mesterséges nyelv: az eszperantó bevezetésének ötlete sem volt idegen a köztudattól; nem is annyira a nyelvi tökéletesedés végett, mint inkább egyszerű technikai megfontolásból. Részletes magyarázatot kapunk arra a kérdésre, miért nem esett egyértelmű választás a latin nyelvekre vagy az angolra, ill. milyen politikai, társadalmi tényezők befolyásolták a döntést.

E fejezetből továbbá megismerhetjük a tolmácmunka társadalmi besorolását, körülményeit is. Jóllehet a két világháború közötti időszak tolmács-eseményeiről viszonylag kevés forrásanyag maradt fenn, Baigorri Jalón kutatómunkájának köszönhetően annyit bizonyosan tudhatunk, hogy az akkori teljes foglalkoztatású, közalkalmazotti státuszban tevékenykedő tolmács ún. rotációs rendszerben dolgozott több nemzetközi szervezetnél. A multilateralizmus kezdeti időszakát a Népszövetségben David Bowen *Interpreting: Yesterday, Today and Tomorrow* (Bowen: 284) c. művében a konszekutív tolmácsolás „fénykorának” nevezte, amelyet azonban ekkor már a szimultán tolmácsolás szárnypróbálgatásai is jellemeztek.

A harmadik fejezetben a szimultán tolmácsolás születésének lehetünk szemtanúi. A Népszövetség és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet gyakorlatában a konszekutív tolmácsolás meglehetősen időigényesnek bizonyult, mivel a párbeszéd során két hivatalos nyelv valamelyikéről folyamatosan fordítottak a másikra. A hozzászólások is veszítettek így spontaneitásukból, hiszen a beszélők reagálási és felkészülési ideje sokszorosára nőtt. Zavaró tényezőként említették az egykori tolmácsok azt aényt is, miszerint a hallgatóság azon hányada, akik az egyik hivatalos nyelvet nem ismerték, általában nem hallgatták végig türelmesen az erre a nyelvre történő fordítást, hanem beszélgettek, netán még el is hagyták a tárgyalóhelyiséget egy rövid időre.

Elsőként a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet próbálkozott a szimultán tolmácsolás bevezetésével, mielőtt megfelelő technikai háttér állt rendelkezésére.

A szinkrontolmácsolás gyakorlati megvalósításának szellemi atyja Edward Filene, egy bostoni üzletember lett, aki a szükséges műszaki-technikai feladatok megoldására Thomas Edison fizikust és Carty generálist kérte fel. A részletes kidolgozás végül Gordon Finley professzor munkájának köszönhető. A szinkrontolmácsolás prototípusa inkább a blattolásra emlékeztet, mivel az előadó szavait írásban folyamatosan rögzítették, majd a tolmács a kívánt nyelvre fordította azt. Az eredeti és a közvetített beszéd így közel azonos időben zajlott. A technikai eszközöknek „köszönhetően” a közvetítő személye egyre inkább háttérbe szorult; nem véletlen, hogy a nemzetközi szervezetekben állandóan foglalkoztatott konferenciatolmácsok egyöntetűen elutasították a szimultán tolmácsolás „gépies” voltát.

A negyedik fejezet a konferenciatolmácsolás pszichológiai és etikai hátterét vizsgálja a két világháború közötti és közvetlenül utána következő történelmi fordulatokban gazdag időszakban. A fejezet további alfejezetei a tolmácsok nyelvi, pszichológiai felkészítéséről, valamint a megrendelő és tolmácsa közötti bizalom és affinitás problematikájáról adnak lebilincselően részletes leírást. Képet kap az olvasó a kor jelentős államfőinek, diktátorainak tolmácsokkal szembeni elvárásairól, az általuk végzett közvetítőmunkán kívüli feladatokról, munkakörülményeiről, társadalmi státuszukról és munkájuk elismeréséről is. A totalitárius hatalom és a liberális demokrácia képviselői közötti párbeszéd tolmácsolása óriási hatalmat és felelősséget jelentett a közvetítő számára. Szó szerint az életük múlhatott egy „kedvező” szófordulaton. A tolmács politikai, diplomáciai jelentősége ugrásszerűen megnőtt, s memoárja általában már megjelenése pillanatában a figyelem középpontjába került. Néhány ismertebb tolmács ebből az időszakból: Arthur Birse, Charles E. Bohlen, Valentin M. Beriejkov, különböző kombinációkban angol, német, olasz és orosz nyelveken közvetítettek a nemzetközi diplomácia vezetői között.

A konferenciákon részt vevő államfők híressé vált „kísérői” permanens szolgálatban álltak, hivatalos vagy félhivatalos jellegű összejöveteleken képviselték megbízójukat. Bizonyára a szabályozott munkaidő és a szabadidő hiánya, az állandó koncentráció, a felfokozott lelkiállapot és a stressz is megalapozta és a köztudatban elfogadottá tette a konferenciatolmácsolás mint népszerű tevékenység múltékonyságát, amihez természetesen az államfők iránt érzett szimpátia mértékének csökkenése is hozzájárult. A rendhagyó történelmi kontextusból adódóan a hivatalos tolmácsoknak egyéb feladatokkal is meg kellett birkóznuk: pl. Schmidt egyben Göring tanácsadója is lett, Beriejkovnak pedig az egykori külügyminiszter, Molotov helyetteseként is helyt kellett állnia.

Az ötödik fejezet a II. világháborút követő nürnbergi per nyelvi vonatkozása- it és a szimultán tolmácsolás előtérbe kerülését követi nyomon. János Baigorri Jalón már a fejezet elején indokolni kívánja azon döntését, miért választott egy olyan multilaterális találkozót vizsgálata tárgyául, amelyik inkább egy szűk szakmai kör: a bírósági tolmácsolás tárgykörébe tartozik, s annak tapasztalatait gyarapíthatja. Az eseményt nemzetközi súlya, a nagyszámú nyelv jelenléte végül is a nagy nemzetközi konferenciák sorába emelte. Sőt, a szerző sokkal komplexebb feladatot tulajdonít a nürnbergi per nyelvi közvetítőinek, mint napjainkban a konferenciatolmácsok „kommunikációs csatorna” szerepének. A nyelvi korlátok

leépítését illetően éppen a nürnbergi perben végzett tolmácmunka alapozta meg a szimultán tolmácsolás széles körű elismerését. A siker olyan jelentős volt, hogy a tolmácsolás oktatásának módszertanában egyenesen Nürnberg előtti, ill. utáni korszakokat különböztetnek meg. A konferenciákon zajló eddigi konzervatív tolmácsolásból a szimultán közvetítésbe történő átmenet elsődleges szintre lett a per, amelyben az egykori III. Birodalom katonai vezetésének a háborús és emberiség elleni bűntett vádjával kellett szembenéznie.

A per maga egy évig tartott (1946. október 1-jén az ítéletek kihirdetésével zárult), és a Szövetséges Nagyhatalmak jogi megbízottjai (Anglia, USA, Franciaország, Szovjetunió) voltak a vád képviselői. Kiemelkedő fontossággal bírt a tanúk, a Bíróság és a vádlottak kommunikációjának eredményessége. A Bíróság nemcsak a szóban közvetített peranyagra támaszkodott, hanem írott bizonyítékok és tanúvallomások tucatját tanulmányozta át. Ezeket előzetesen természetesen nyelviileg is „hozzáférhetővé” kellett tenni.

Jesús Baigorri Jalón személyes hangulatú tolmács történeti beszámolója Francesca Gaiba (1988) a szimultán tolmácsolás kezdeteiről szóló könyvére támaszkodik. Ebben Gaiba részletesen ismertette a nürnbergi per tolmácsfeladatait, pontos leírást adott az akkori technikai feltételekről és az alkalmazott eszközökről. Így Baigorri Jalón inkább szociológiai aspektusból vizsgálta a nürnbergi perben közreműködő nyelvi közvetítők személyének és munkájának jelentőségét.

Zárszó helyett a szerző az Összefoglalásban kínálja olvasóinak még egyszer a mű fejezeteinek rövid, összegző áttekintését. Talán nem tudott vagy nem is akart történész-, ill. tolmácsként választásra kényszerülni, így hol az egyik, hol a másik szempontból közelített a témához. Tolla akár egy fényképezőgép teleobjektíve, mindig a számára legfontosabb részletre fókuszált. A változatos, olvasmányos, ugyanakkor valós dokumentumokat és oral historykat feldolgozó mű kettőssége a teljesség érzetét kelti az olvasóban – szakemberben, laikusban egyaránt.

Irodalom

- Baigorri Jalón, J. 2004. *Interpreters at the United Nations: A History*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Bowen, D. and M. (eds.) 1990. *Interpreting: Yesterday, Today and Tomorrow*. American Translators Association, Scholarly Monograph Series IV. State University of New York: Binghamton.
- Gaiba, F. 1998. *The Origins of Simultaneous Interpretation. The Nuremberg Trial*. Ottawa: Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- Szabari K. 2004. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.

Könyvszemle

hamarosan megjelenik...

Hannu K. Riikonen (szerk.)

A finn fordításirodalom története

Helsinki: SKS (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura)

Gerevich Éva

Finnországban kiadás előtt áll egy két-kötetes történeti összefoglalás, a finnre fordított irodalom története. 2002-ben indította el a munkát egy neves szakemberekből álló bizottság. A bizottság tagjai közé tartozott Andrew Chesterman, a fordítástudomány professzora, Hannu K. Riikonen, a világirodalmi tanszék professzora, Pirkko Lilius, a svéd nyelv professzorasszonya, Kaisa Häkkinen, a finn nyelv professzorasszonya, Marja Jänis, Urpo Kovala és Outi Paloposki fordításkutatók, Päivi Vallisaari kiadói igazgató.

Első megbeszéléseiken felállították az alapelveket. A fő cél annak bemutatása, milyen nagy szerepet is játszott a finn kultúrában az általában periferikusnak tartott fordítás és fordításirodalom. Így a kötet ebből az új szemszögből mutatja be a finn kultúra fejlődését, alakulását. Nem véletlen, hogy mostanra ért meg a helyzet egy ilyen mű létrehozására, hiszen a fordításelmélet vagy fordításkutatás mint új diszciplína hosszú harcok után az elmúlt tíz évben szerzett magának valóban elismert rangot szerte a világban, így Finnországban is, ahol elismert fordításkutatói központok működnek már régóta Savonlinnában és a Helsinki Egyetemen. E fordításelméleti tevékenység hatására ezeken a helyeken komoly

képzés és kutatás jött létre, mely emelte e tudományág tekintélyét, és szerencsés módon gyümölcsöző együttműködés született aktív fordítókkal. A médiában is láthatóan nőtt a fordításokkal és fordításelmélettel foglalkozó írások száma, és ez hozzájárult ahhoz, hogy a szak népszerűvé váljon.

Ismert tény volt eddig is, hogy a finn irodalmi nyelvet fordítások segítségével hozták létre, és hogy a finn irodalom fejlődésében és az irodalmi hatások elterjesztésében milyen lényeges szerepe volt a finnre fordított világirodalmi műveknek és fordítóinak. De ez a tudományos kötet egybefogja és rendszerezi az eddigi tudást és várhatólag új összefüggéseket fedez fel. Kézikönyvként szolgálná a diákokat és a szakembereket. Egyik legfontosabb része a bibliográfia, amelyet elsőként készítettek el, és a munka során állandóan használtak és bővítettek. Több részből áll: általános bibliográfiák, a külföldi fordításirodalom bibliográfiája, más országok fordítástörténetével foglalkozó irodalom, a finn fordítások bibliográfiája és a Finnországban megjelent svédre fordított művek bibliográfiája, a finn fordításokat és a fordítást vizsgáló kutatás, fordítókkal és fordításaikkal foglalkozó irodalom, a kiadók és a kiadói tevékenységek történetei és bibliográfiái. Ezeknek összeállításában különböző korpuszok létrehozása segített.

A munka két-kötetes, az első kronologikusan tárgyalja a XVIII., XIX. és a XX. század műfordítás-irodalmát különböző, részben a fordítással közelebbi kapcsolatba kerülő területek szak-

embereinek bemutatásával, részben általános bevezetővel, amelyet az egyes korokra jellemző kiemelt aspektusok és jelentős fordítók bemutatása egészít ki.

Az első fejezet történeti áttekintését a kor lényeges fordításainak bemutatása követi: törvénytövegek, dalok, szótárak, bibliafordítások, zsoltárfordítások, imádságoskönyvek, a soknyelvű Porthan-kor, Mikael Agricola fordítói szerepe. A második fejezet bemutatja a fordítás jelentőségét az autonómia idejében: az Finn Irodalmi Társaság (SKS) megalapítását, az újságnyelv fejlődését, tankönyvek fordítását, a XIX. század elejének honosító műfordításait, a legjelentősebb fordítókat, többek közt Eino Leino és Otto Manninen költők fordítói munkásságát és a fordítónőket.

A harmadik fejezet a műfajok sokaságát ígéri: versfordításokról, klasszikusok fordításairól, Euklidész, majd az Illiász és az Odüsszeia mellett munkacsoportok fordításairól, gyermek- és ifjúsági irodalomról, Max és Moritz-fordításokról, színművek fordításáról számol be. A világirodalom történetének kötetein kívül ismerteti a XIX. századi tudományos irodalmat is.

A negyedik fejezet a modern kor kezdetének megnövekedett igényeivel foglalkozik: a kiadói tevékenységekkel, a világirodalom hatásával, Courths-Mahlerrel, nőírók regényeivel, antológiákkal, a munkásirodalom fordítóinak munkásságával.

Az ötödik fejezet a műfordítás-irodalom problematikus kérdéseit tárgyalja: Nyissuk ki vagy csukjuk be az ablakokat? Könyvtárak mint közvetítők vagy örök. Ítéletet mondó katalógus. Műfordítás-irodalom a két háború közt. A hatodik fejezet ledönti a határokat és kitágítja az irodalmat: szovjet irodalom, Disney, Jerry Cotton, képregények,

ponyvairodalom, lefordított slágerek, a XX. századi gyermekirodalom, zsebkönyvek, képesalbumok fordítása, a XX. századi tudományos irodalom. A hetedik fejezet jelentős fordítókat mutat be, közülük néhány: Lönnrot, Koskimies, Eeva-Liisa Manner, Anni Swan, Saarikoski. A magyarokat közülük leginkább Toivo Lyy profilja érdekelheti, aki ezer év magyar költészetét mutatta be versantológiájában és lefordította *Az ember tragédiáját* is.

A második kötet első fejezete a világirodalom finn fordításairól, a fordítás-irodalom helyzetéről tájékoztat *Világtérkép* címmel. Bemutatja a különböző nemzetek irodalmát, melyek közül a magyar a finnugor népek irodalma címszó alá tartozik, és Yrjö Varpio a szerzője. Külön cikk foglalkozik pl. a finnországi svéd irodalommal, az afrikai irodalom fordítását egyetlen írás ismerteti. Külön írások szólnak a *Harry Potter*-fordításokról és az *Ezeregyéjszaka* fordításairól meg a svéd nyelven író, finn nemzeti szerzőnek, Topeliusnak finnre fordított munkásságáról, meséről. Egy írás foglalkozik azokkal a világirodalmi kánonba tartozó művekkel, amelyek nincsenek lefordítva.

A második fejezetben a kötet elméleti része található: pl. a fordító kettős kötődéséről, a normák változásairól, a fordítói stratégiákról, a műfordítás-kritikáról, a beszélt nyelv fordításának lehetőségeiről, a nyelvész-kritikusokról, a tájnyelv feltámadásáról, a fordítói díjakról és a díjazott fordítókról.

A finn fordításkutatás általában sokkal tágabban értelmezi a fordítást, körébe tartozik a műfordítás mellett a szakfordítás is és a korábban nagyon is periferikusnak tekintett irodalmak, mint a ponyva- vagy képregény-fordítás vagy akár a gyermekirodalom fordítása, aminek egyre nagyobb divatja és ke-

letje van. Az ismertetés internetes oldal alapján készült: <http://kvl.joensuu.fi/suomennoskirjallisuus>

CETRA - nyári fordításkutatási továbbképzés

Olaszország, Misano 2006.
szeptember

Lukács András

A CETRA (Center for Translation) 1989-ben jött létre a leuveni Katholieke Universiteit szervezésében, José Lambert professzor kezdeményezésére. A CETRA egyfajta virtuális iskola, amely segítséget nyújt a doktori és a későbbi kutatásokban egyaránt, fő célkitűzése, hogy a fordítástudomány méltó helyet kapjon az interdiszciplináris akadémiai kutatások között.

A CETRA egyik, a fiatal tudósok körében igencsak népszerű tevékenysége az 1989 óta minden évben megrendezett nyári kutatási továbbképzés, amelyre idén szeptember 4. és 16. között került sor. A képzés helyszíne immár 1997 óta az olasz Adria egyik gyöngyszeme, Misano. A tengertől mindössze pár száz méterre található helyi bentlakásos középiskola, az Istituto per Mediazione Linguistica épülete szolgáltatta a mintegy hatvan résztvevő számára a szállás, étkezés mellett az előadásokhoz a tantermeket, géptermet, valamint a könyvtárat is, igaz, ez utóbbi külső segítségre szorult: a leuveni egyetemről érkeztek fordítástudományi könyvek és folyóiratok, a legkülönbözőbb nyelveken, többek között magyarul is.

A 18. nyári továbbképzés programjának újszerűsége, a résztvevők létszámának gyarapodása a bolognai folyamatra vezethető vissza. A különböző

európai egyetemek közötti nagyobb átjárhatóság biztosítása összhangban áll a CETRA törekvéseivel. Éppen ezért lett a CETRA az egyik egyetemközi kommunikációt elősegítő uniós program koordináló intézménye. E program célja az új tagállamok jelentős fordítástudományi műhelyeinek bevonása a kutatásba, illetve kutatóképzésbe, valamint hosszabb távon a PhD-s képzések összehangolása. Így uniós támogatással idén mintegy húszan vehettek részt a nyári képzésben az újonnan csatlakozott országokból. Magyar részről az ELTE Fordítástudományi Doktori Iskolájából N. Tóth Zsuzsa és Lukács András.

Az európai egyetemek mellett a külföldi bibliafordítással foglalkozó szervezetek (American Bible Society, a United Bible Society és a The Eugene A. Nida Institute for Biblical Scholarship) is képviseltették magukat, ezzel is kifejezve a CETRA-val való szoros együttműködést. Ez a sokszínűség a kutatási témákban is megmutatkozott.

A kéthetes program első felében fordítástudománnyal foglalkozó professzorok tartottak előadásokat, a második héten a diákok mutathatták be témájukat 20 perces előadásaikban. Az előadók között hagyományosan kiemelt szerepet kap a képzés elnöke, az ún. CETRA professzor, akit évről évre általában a szakma jeles képviselői közül választanak.

Eddig a következő tudósok részültek ebben a megtiszteltetésben:

- 1989: GIDEON TOURY (Tel Aviv)
- 1990: HANS VERMEER (Heidelberg)
- 1991: SUSAN BASSNETT (Warwick)
- 1992: ALBRECHT NEUBERT (Lipcse)
- 1993: DANIEL GILE (Párizs)
- 1994: MARY SNELL-HORNBY (Bécs)
- 1995: † ANDRÉ LEFEVERE (Austin)

- 1996: ANTHONY PYM (Rovira i Virgili)
 1997: YVES GAMBIER (Turku)
 1998: LAWRENCE VENUTI (Temple)
 1999: ANDREW CHESTERMAN
 (Helsinki)
 2000: CHRISTIANE NORD
 (Magdeburg)
 2001: MONA BAKER
 (UMIST, Manchester)
 2002: MARIA TYMOCZKO
 (Amherst, Massachusetts)
 2003: IAN MASON
 (Heriot-Watt, Edinburgh)
 2004: MICHAEL CRONIN
 (DCU, Dublin)
 2005: DANIEL SIMEONI (York)

A CETRA nyitottságát jelzi, hogy az idei elnök, Harish Trivedi, a Delhi Egyetem Angol Tanszékének professzora elsősorban nem is fordításelmélettel, hanem az indai és az angol irodalom egymásra hatásával foglalkozik. Csak hét évvel ezelőtt, 1999-ben jelent meg első fordítástudományi könyve, a gyarmatosítottak és a gyarmattartók kapcsolatainak elemzéséből kiindulva *Post-colonial Translation* címmel. Plenáris előadásai is főként e téma köré csoportosultak, így egyrészt a spanyol és az angol, másrészt az afrikai hallgatókat hozta leginkább lázba, de szórakoztató, anekdotázó stílusának és általános fordításelméleti megállapításainak köszönhetően a többiek sem maradtak közönyösek.

José Lambert (Leuveni Katolikus Egyetem), a képzés szervezője, helyettesével, és társszervezőjével Reine Meylaertsszel (Leuveni Katolikus Egyetem) a fordítástudományi doktori képzések összehangolásának terveiről adott tájékoztatást, valamint a moderátor szerepét töltötte be a többi előadás során, míg a többi CETRA professzor a saját kutatási területéből adott egy kis

ízelítőt: Andrew Chesterman (Helsinki Egyetem) a fordítás elméletének filozófiai kérdéseiről, Dirk Delabastita (Namuri Egyetem) egyes fordítási jelenségek megközelítéséről, Lieven Dhulst (Leuveni Katolikus Egyetem) a fordítás és a történetírás kapcsolatáról, Christina Schäffner (Aston Egyetem, Birmingham) a fordítási normákról tartott előadást.

Rajtuk kívül több neves professzor is meghívást kapott, így pl. Yves Gambier, aki a nyelvi transzfer médiában betöltött szerepét boncolgatta, vagy Anthony Pym, aki a lokalizáció problematikájára mutatott rá, vagy Zuzana Jettmarova, aki a fordítástudományban fellelhető nyugati, illetve keleti hagyományokat taglalta.

A bibliafordítók részéről Robert Hodgson és Phil Towner szolt a Biblia fordításának modern megközelítéseiről.

Sajnálatos, hogy a fordítástudomány egyik „atyja”, Daniel Gile, nem tudott személyesen jelen lenni, a tudományos kutatással kapcsolatos praktikus módszertani tanácsait azonban, a videotechnika segítségével, megosztotta velünk.

Nike Kocijancic-Pokorn (*Post*) *Social Censorship in Translation* c. előadása ragadta meg a leginkább a figyelmemet. Az általam korábban nem ismert szlovén kutató az 1945 és 1963 között hazájában megjelent gyermekirodalmi fordításokban, vagy sokkal inkább fordításokban vizsgálta az elmúlt rezsim ideológiájának tükröződését. Az eredeti angol, német és egyéb nyelvű művek és szlovén verziói közötti néha döbbenetes stílusbeli és tartalmi eltérések szemléltetése saját gyermekkori olvasmányélményeim emlékét elevenítette fel és azt a gyanúmat erősítette meg, hogy a magyarországi fordítások-

ban is hasonló fordítói eljárások érvényesülnek; ezeknek a feltárása azonban még kutatásra vár.)

Az említett előadások mellett lehetőség nyílt a fordítástudomány helyzetének bemutatására az egyes országokban; a magyarországit N. Tóth Zsuzsa vázolta fel *The name and nature of the Budapest PhD programme in Translation Studies* címmel. Öröm volt tapasztalni a résztvevők szinte érdeklődését az itthoni kérdések iránt is, és büszkeséggel töltött el minket az a megállapítás, hogy a magyarországi képzés megállja a helyét nemzetközi szinten is.

Természetesen nemcsak az előadásokon vagy a könyvtár csendjében mélyíthettük el ismereteinket, hanem az Istituto hangulatos bárjában is, amely nemcsak a diákok közötti éjszakába nyúló eszmecserek, hanem a professzorokkal folytatott oldott hangulatú egyéni konzultációk színtere is volt.

Ezek a hivatalos és félhivatalos tutorálások nagyon hasznosnak bizonyultak, és az így szerzett ötleteket, iránymutatásokat a fiatal kutatók már kamatoztathatták a második héten sorra kerülő előadásaikban is. Az előadások elég változatosak voltak a témájukat és a színvonalukat illetően is: volt, aki éppen csak most ismerkedett meg a fordítástudomány alapjaival, volt, aki már a doktori védésére készült, egyesek a kutatási terveikről számoltak be, míg mások már a több éves munkát megkoronázó eredményekkel büszkélkedhettek. A témák tekintetében a sokszínűséget jelzi, hogy a hindu irodalom olasz fordításaitól a jogi szövegek Burundiban megjelenő fordításáig, a holt nyelvre fordítástól a mesterséges nyelvre való fordításig, a konferencia-tolmácsolás normáitól a szinkrontolmácsolásig, a fordítás értékelésétől a fordítások cenzúrázásáig sok kérdés merült fel, ame-

lyek közül a jobban sikerültek írásos változata olvasható lesz a *Válogatott CETRA Tanulmányok* sorozat legújabb kötetében.

A képzést csak ajánlani tudom mindazoknak, akik érdeklődnek a fordítástudomány iránt és szívesen találkoznak a szakma kiváló nemzetközi képviselőivel, és különösképpen a fiatal kutatóknak, akiknek egy ilyen szakmai fórumon való részvétel és szereplés meghatározó élményt jelenthet későbbi tudományos tevékenységük szempontjából is.

A CETRA nyári fordításkutatási továbbképzésről további információk találhatóak a világhálón, a <http://www.arts.kuleuven.ac.be/CETRA> weboldalon.

A magyar mint veszélyeztetett nyelv

(Szombathely, 2006. november 9-10.)

B. Papp Eszter

2006. november 9-10-én a szombathelyi Berzsényi Dániel Főiskola Interkulturális Tanulmányok Intézete adott otthont 'A magyar mint veszélyeztetett nyelv' című konferenciának. A konferenciát az egyetem Interkulturális Tanulmányok Intézete, Uralisztika Tanszék szervezte, támogatója pedig a Magyar UNESCO Bizottság és az OTKA program volt.

Az első nap programja a megnyitó beszédekkel kezdődött, amelyeket Gadányi Károly, a BDF rektora, valamint Pusztay János, az Interkulturális Tanulmányok Intézetének igazgatója és Fóris Ágota, a Terminológiai Innovációs Központ vezetője tartottak. Ezután három hosszabb lélegzetű előadást hallhattunk: az UNESCO képviselője, Gresiczki Péter mondott beszédet 'Az UNESCO és a nyelvi sokszínűség' cím-

mel; majd Szépe György tartotta meg előadását 'A magyar nyelv „immun-rendszere”' címmel. Végül a Tallinnból érkezett Mart Rannut angol nyelvű előadását hallhattuk a magyar nyelv SWOT analíziséről ('A magyar mint veszélyeztetett nyelv. Language SWOT Analysis'). Rannut plenáris előadásában a nyelvpolitikán belülre helyezte a nyelvtervezés folyamatát. Részletesen elemezte például a nyelvtervezést, négy fő dimenzióját emelve ki: a státusztervezést, a korpusztervezést, a nyelvtanulás szervezését, és a nyelvtechnológiai szervezést, valamint az alkalmazás eleveit írta le részletekbe menően.

Az ebédszünet után kezdődtek a 15-20 perces előadások. Fischer Márta, majd Hajba Renáta előadásaikban a magyar nyelv Európai Unió-beli szerepét és az EU-s terminológia használati nehézségeit elemezték, aztán Pomozsi Péter nyelvökölógiai vonatkozásokról és a nyelvek többközpontúságáról beszélt. Ezután Simon Szabolcstól a felvidéki magyar nyelvű lapok újságcímeinek tartomelemzéséről hallhattunk, majd Gúti Erika és Tóth Sándor közös előadásukban egy új paradigma, a geo-nyelvpolitikai kutatások bevezetésére tettek javaslatot. Eztán a mari-bori egyetemről érkezett Kolláth Anna előadásában többek között szorgalmazta, hogy a magyar nyelv „határtalanításának” érdekében több határontúli magyar szót kellene felvenni a magyar szótárakba.

A rövid kávészünet után Bérces Emese beszélt a lassítást jelölő zenei tempójelzések terminológiai rendszerezéséről, majd két kolozsvári doktorandusz előadását is meghallgathattuk: Gál Noémi azt vizsgálta, mennyire veszélyeztetett a magyar nyelv helyzete Romániában, Szabó-Demeter Éva pedig bemutatta a magyar nyelv szerepét

a romániai felsőoktatásban. A következő előadás is szorosan kapcsolódott ehhez a témához: a konferencia üde színpoltja volt, amikor Hoppa Enikő a moldvai csángók magyar nyelvhasználatáról szóló előadásának kezdetén lejátszotta azokat a hangfelvételeket, amelyeket maga készített a csángók körében. Ezután Misad Katalin a szlovákiai iskolai magyar szótárak hibáira hívta fel a figyelmet. A nap lezárásaként Villányi Eszter felsőöri zene- és drámatanár osztotta meg tapasztalatait arról, hogy milyen hasznos szerepet tölthet be a színjáték a magyar mint idegen nyelv tanításában.

A második napi program Vörös Ferenc előadásával kezdődött, aki a felvidéki magyar és szlovák nyelv egymásra hatását vizsgálta névtani szempontból, majd Szoták Szilvia beszélt arról, hogy mennyire lehet veszélyeztetettnek tekinteni a magyar nyelvet az Őrvidéken. Ezután terminológiai témájú előadások következtek. Először Czékmán Orsolya beszélt a szakszótárak fordítási problémáiról, példáit a *Matematikai Képes Szótár*ból merítve; majd B. Papp Eszter elemezte az esküvői magazinokban található színveket. A következőkben Voigt Vilmos tekintette át röviden a terminológia magyar történetét a honfoglalástól kezdve; végül Fóris Ágota tartott vitaindító céllal előadást *A Terminológia terminológiája* címmel. Az előadás olyan sok kérdést vetett fel (pl.: hogy mi is pontosan a 'terminus' és a 'terminológia'), hogy a résztvevők abban állapodtak meg, hogy e témában külön konferenciát fognak szervezni a problémák megtárgyalására.

A kávészünet után Sturcz Zoltán bemutatta, hogy miért fontos a szakmai nyelvművelés a felsőoktatásban és hogyan működik ez a BME-n; majd Fata Ildikó ismertetett egy gyűjteményt

a szaknyelv kutatás témájában írt magyar nyelvű publikációkról. Ezután folytatódott a terminológiai vonal: Kis Balázs előadását a terminológiai munkafolyamatról követte Kis Ádám automatikus terminuskivonatolásról szóló előadása. Mindkettő a szakkönyvek rövid határidős fordításaikor felmerülő terminológiai problémákra kereste a megoldási lehetőségeket. Ezután Lévai Béla beszélt a metainformációs kutatásban használt magyar nyelvű terminológiáról. A délelőtti utolsó előadása némileg elütött a korábbiaktól: Lukács András vizsgálta a fordítás szerepét a magyar tudományos nyelvben.

Az ebédszünet után Rihmer Zoltán beszélt a lexikográfiai műfajok (szótár, lexikon, enciklopédia) elnevezéseinek használatában tapasztalható keveredésről, majd Szöllősy-Sebestyén András vette számba, hogy – a konferencia címére utalva – milyen veszélyek leselkednek a magyar nyelvre. Ezután Sira-tó Ildikó színházi szakember fejezte ki aggodalmát a színész-növendékek és általában a nyelvhasználók stiláris inkompetenciája miatt, majd két újabb, terminológiai témájú előadás zárta az eseményt. Előbb Ziskáné Kiczenko Katalin beszélt a regionális gazdaságtan terminológiájában tapasztalható problémákról, végül Bérces Edit tette fel a „költői” kérdést, hogy vajon a wellness, fitness és a spa magyar szavak-e.

A konferencia zárószavait Pusztay János mondta el. Mivel az előadások a magyar nyelv veszélyeztetett voltának tárgyalásán kívül leginkább terminológiai témájúak voltak, és az előadók számtalan ide vonatkozó problémát vetettek fel, az elnök felhívta a figyelmet arra, hogy pontosan az ilyen jellegű (és egyéb terminológiai vonatkozású) kérdések megoldásának céljából Szombathelyen 2006. szeptember 1-jén megal-

kult a Terminológiai Innovációs Központ (<http://termik.bdf.hu>). A központ a BDF BTK Interkulturális Tanulmányok Intézetének szervezeti kereteiben, önálló egységként működik.

A SZOKOE VI. szaknyelvoktatási konferenciája

(Szeged, 2006 november 24-25.)

Czékmán Orsolya

A Szaknyelvoktatók és Kutatók Országos Egyesülete 2006. november 24-25-én hatodik alkalommal rendezte meg szaknyelvoktatási konferenciáját. Az előadássorozatnak a Szegedi Tudományegyetem adott helyet és kitűnő szervezésükkel támogatást.

A konferencia három fő téma köré szerveződött, ennek megfelelően három párhuzamos szekcióban folyt a munka: 1. Szaknyelvi tanterv- és tananyagfejlesztés, módszer, oktatáspolitikai, 2. Szaknyelvi vizsgáztatás, értékelés, 3. Kultúraközi szaknyelvi kommunikáció. A program a Szegedi Tudományegyetem rektora, Szabó Gábor üdvözlő szavaival kezdődött, majd Rébék-Nagy Gábor és Sárvári Judit plenáris előadásával folytatódott. Rébék-Nagy Gábor a szaknyelvekről, a szaknyelvhasználatról, majd ezek összefoglalásaként a szaknyelvi vizsgák konstruktumának leírásáról beszélt. Sárvári Judit a felsőoktatási nyelvvizsga-követelményeinek mint kimeneti követelményeknek a jogszabályi változásairól tartott beszámolót. Mindkét előadás nagy érdeklődésre tartott számot. A továbbiakban egymással párhuzamosan folyt a munka a három szekcióban, amelyek közül a „Szaknyelvi tanterv- és tananyagfejlesztés, módszer, oktatáspolitikai” szekció munkáját kísértem figyelemmel.

Az előadások témája a szaknyelvek kérdéskörébe illeszkedett, ezen belül több előadás a gazdasági szaknyelvről illetve a gazdasági nyelvvizsga kapcsán felmerülő problémákkal foglalkozott. Az előadások a következő témaköröket ölelték fel: a gazdasági kommunikációs modell (Ablonczyné Mihályka Livia, Tompos Anikó), szakmai nyelvhasználat a pedagógusképzésben (Kurtán Zsuzsanna), szaknyelvoktatás a hazai felsőoktatásban (Silye Magdolna), a francia katonai szaknyelv jellegzetességei (Forgácsné Göttler Viktória), elektronikus tananyagok az Akadémiai Kiadónál (Kiscelli Piroska), a jogi szaknyelv struktúrája (Dobos Csilla), gazdasági nyelv és neologizmuskutatás (N. Csák Éva), francia, gazdasági nyelvi tankönyvek a BGF-en (Balogh Katalin), szükségletelemzés a kertészeti szaknyelv oktatásához a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen (Kovács Gabriella), a gazdasági szakmai idegen nyelv aktuális kérdései (Tóth Éva), a szakmai anyanyelv (Sturcz Zoltán), két középiskolai matematika tankönyv egy-egy fejezetének összehasonlítása (Czékmán Orsolya), lexiko-morfológiai változások követése gyógyszerészhallgatók körében végzett longitudinális vizsgálat formájában (Molnár Irma), e-learning a szaknyelvoktatásban (Tolnai Lászlóné), a felsőoktatási terminológia fejlődé-

se Franciaországban és Magyarországon (Sebestyén József), fordítói eljárások a latin célnyelvi szöveg esetében (Lukács András), a fenntartható fejlődés oktatásának tematikája (Józsáné Kristóf Edit, Hajdú Zita, Vargáné Csobán Katalin), a pénz terminus pénzügyi és számviteli terminológiai elemzése (Dósa Ildikó), szükségletelemzés a szaknyelvi nyelvvizsgákon (G. Havril Ágnes).

Minden előadást vita követett, ahol a hozzászólások általában kiegészítések, problémafelvetések voltak.

A SZOKOE hiánypótló szerepet vállalt magára, amikor 6 évvel ezelőtt elindította konferenciasorozatait, hiszen kevés az olyan fórum ma Magyarországon, ahol a szaknyelvekkel, terminológiával, szaknyelvoktatással és vizsgáztatással foglalkozók eredményeiket bemutathatják. Az előadások témaköreit áttekintve világossá válik, hogy a szaknyelvek nagyon sokféle szempontból vizsgálhatóak, és ezek a vizsgálatok mind rendkívül hasznosnak bizonyulnak, hiszen napjainkban mind az oktatásban, mind pedig a tudományban óriási változások zajlanak. E fejlődési folyamatok szükségszerű velejárója a szakmai nyelvhasználat változása, amelynek tudományos elemzésében, és esetleg bizonyos mértékű koordinálásában fontos szerepet játszik az ilyen tudományos fórumok megrendezése.

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzői számára

1. Alapszabály:

Egyetlen név sem szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név sem szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben.

2. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964).
- ha szó szerint idézünk, akár szakirodalmi, akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.,” sem „p”, sem „pp”.

3. Idézés:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (NEM KELL SZÁMOZNI).
- a szerzők nevét ne írjuk kiskapitálissal, ne vastagítsuk és ne kurziváljuk.
- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt.
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**).

5. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a., Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias = és mások).

- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A., Taber, Ch. R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a füzetszámot és a pontos oldalszámot: Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott nyelvtudomány* 2. évfolyam. 1. szám, 77–89.
- a folyóirat megnevezése előtt NEM kell „In:”
- oldalszám előtt vagy után NEM kell sem „old.”, sem „p”, sem „pp”

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a szerkesztőt vagy a szerkesztőket (előtte In:), utána zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport.
- tanulmánygyűjteményben megjelent cikk esetén a hivatkozás végén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a kötetben belül: Fóris Á. 2001. Olasz szótárkiadás Magyarországon. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék nem alszanak...* Szépe György 70. születésnapjára. Pécs: Lingua Franca Csoport. 346–354.
- több szerkesztő esetén kiírhatjuk az idézett kötet összes szerkesztőjét: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.) 2005. „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó.
- több szerkesztő esetén azt is megtehetjük, hogy csak az első szerkesztőt írjuk ki és utána et al. (et alias = és mások) következik, Dobos Cs. et al. (szerk.) 2005. „*Mindent fordítunk és mindenki fordít*”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Kegyesné Szekeres E., Salánki Á. 2004. Személyiség, beszéd és íráskép. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 428–437.
- ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) 2004. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** szerkesztőjét (szerkesztőit), a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Kiefer F. 2004. Alkalmazott és elméleti nyelvészet az ezredfordulón. In: Cs. Jónás E., Székely G. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban*. A XIV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 23-31.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Károly K. 2005. Az explicitáció és az implicitáció aszimmetriájának empirikus vizsgálata. Elhangzott: *A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus. Miskolci Egyetem, Miskolc 2005. április 7-9.

10. Lábjegyzetek:

- általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:
(1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást, vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből stb.),
(2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

- a szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kézirattal együtt kívánatos leadni az idézett szépirodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást (pl. versek tördelését, központosítását).

13. Ábrák, táblázatok:

- az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

14. Képek, grafikonok, diagrammok:

- a cikk nem szöveges részeit jó minőségű, fotózható formában, külön oldalon (is) kérjük csatolni a tanulmányhoz. Mellőzzük a színes grafikonokat, mert fekete-fehér nyomtatásban nem látszanak a különbségek.

Jelentkezés a 2007/2008-as tanévre

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT**

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
és tolmács szakirányú továbbképzés
AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordító szakirányú továbbképzés
AB és ABC nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F. 1. emelet 9-11.

Telefon: 411 65 00/5894, Fax: 4855217

Honlap: www.ftk.hu vagy www.elteftt.hu

(jelentkezési lapok letölthetők)

A szerkesztőségbe beérkezett újabb folyóiratok és könyvek

Könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2006

- Anthony, Pym, Miriam Shlesinger and Zuzana Jettmarová (eds.) 2006. *Socio-cultural Aspects of Translating and Interpreting*. 255 pp. Benjamins Translation Library 67. Amsterdam: Benjamins.
- Mary Snell-Hornby 2006. *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* 205 pp. Benjamins Translation Library 66. Amsterdam: Benjamins.
- Monika Doherty 2006. *Structural Propensities: Translating nominal word groups from English into German*. 196 pp. Benjamins Translation Library 65. Amsterdam: Benjamins.
- Mona Baker 2006. *Translation and Conflict. A Narrative Account*. London and New York: Routledge. 203 pp. ISBN 0 415 38396-X
- Klaudy Kinga (szerk.) 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Budapest: Tinta Kiadó. 333 pp. ISBN 963 7094474 (A kötet Papp Ferenc több fordítással kapcsolatos tanulmányát is tartalmazza.)
- Huszár Ágnes (szerk.) 2006. *A családi nyaggatástól a munkahelyi nyelvhasználatig. Szociolingvisztikai olvasmányok magyar nyelven*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 162 pp. ISBN 963 7094 17 2
- Dróth Júlia (szerk.) 2005-2006. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389
- Zelényi Anna, Bradean-Ebinger Nelu, Dávid Gábor Csaba (szerk.) 2006. *Tanulmánykötet a nyolcvanéves Hegedűs József tiszteletére*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem. 154 pp. ISSN 0238-2351

2005

- Birgitta Englund Dimitrova 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. 295 pp. Benjamins Translation Library 64. Amsterdam: Benjamins.
- Kassai Ilona (szerk.) 2005. *Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció*. Nyelvészeti doktorandusz füzetek 3. Pécs: PTE Nyelvtudományi doktoriskola. 116 pp. ISBN 963 9074 22 5
- Fóris Ágota 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó. 118 pp. ISBN 963 219 717 8
- Krisztina Károly and Ágota Fóris (eds.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 218 pp. ISBN 963058257-0
- Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor és Tóth Szergej (szerk.) 2005. „Mindent fordítunk és mindenki fordít”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Budapest: Szak Kiadó, 318 pp. ISBN 9789639131736

2004

- Gerevich-Kopteff Éva 2004. Madách *Az ember tragédiája* és finn fordítása a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és a fordításelmélet tükrében. Helsinki: Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos 394 pp. ISBN 952-51-50-70-4
- Anna Mauranen and Pekka Kujamaki 2004. *Translation Universals. Do they Exist?* Benjamins Translation Library 48. Amsterdam: Benjamins. 224 pp. ISBN 90272 1654
- Dróth Júlia (szerk.) 2004. Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének szakmai rendezvényeiről és kutatásaiból: Gödöllő: Szent István Egyetem. ISSN 1587-4389

2003

- Kinga Klaudy 2003. *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation*. With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 963 206 839 4

Folyóiratok

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad fordítástudományi és filológiai folyóiratokat tiszteletpéldányként vagy cserepéldányként. A cserepéldányok iránti igényt kérjük jelezni Klaudy Kinga főszerkesztőnek (E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu)

Across Languages and Cultures. A Multidisciplinary Journal of Translation and Interpreting Studies 2006. Vol. 7. No. 2. Klaudy Kinga és Károly Krisztina (szerk.) Budapest: Akadémiai Kiadó. ISSN 1585-1923

Alkalmazott Nyelvtudomány 2006. 6. évf. 1. szám. Gósy Mária és Lengyel Zsolt (szerk.) Veszprém: Veszprémi Egyetem. ISSN 1587-1061

Modern Nyelvtanítás. Alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat. 2006. XII. évf. 2. szám. Szépe György (szerk.) Budapest: Tinta Könyvkiadó. ISSN 1219-638

Sprachtheorie und germanistische Linguistik. 2006. Vol. 16. No. 1,2. Kertész András (szerk.) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. ISSN 1218-5736

Target 2006. Vol. 17. No. 2. General editor: Gideon Toury, Editor: José Lambert, Kirsten Malmkjaer. ISSN: 0924-1884, E-ISSN 1569-9986

The Translator 2006. Vol.12. No. 2. Editor: Mona Baker, Manchester: St. Jerome. ISSN 1355-6509

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217, E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

AZ ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYAI

Könyvek

Kinga Klaudy 2003. Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 963206839 4

Klaudy Kinga (szerk.) 2003. Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora. Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137

Láng Zsuzsa 2001. Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9

Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin 2000. Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7

Szabari Krisztina 1999. Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába. Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5

Klaudy Kinga (szerk.) 1999. A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve. Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0

Klaudy Kinga 1999. Bevezetés a fordítás elméletébe. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 69.

Klaudy Kinga 1999. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7

Kinga Klaudy – János Kohn (eds.) 1997. Transfere Necesse Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting. Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5

Kinga Klaudy – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. Translation Studies in Hungary. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480 – eddig megjelent: 1999/1., 2., 2000/1., 2., 2001/1., 2., 2002/1., 2., 2003/1., 2., 2004/1., 2., 2005/1., 2., 2006/1.

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

Papp Sándorné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F. épület. Telefon: 4116500 /5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: pappjutka@ludens.elte.hu Megrendelőlapok letölthetők: www.elteft.hu